IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

✡

TIZEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1900

TARTALOM.

	Lap
Arany balladaforrásai (I. közl.) *Dr. Zlinszky Aladár*	1
Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. (I. közl.) *Dr. Viszota Gyula*	31
Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből. *Dr. Bleyer Jakab*	45
Katona »Bánk bán«-jának egy helyéhez. *K. L.*	56
Arany »Hegedű«-jéről. *Waldapfel János*	57

Adattár:

Színészettörténeti adatok (I. közl.) *Dr. Ferenczy Zoltán*	59
Nadányi János történetíró életéhez. *Dr. Dézsi Lajos*	66
Kalászat a pannonhalmi kézirattárból. (I. közl.) *Dr. Récsey Viktor*	80
Adatok Szalkay Antal élete történetéhez. *Dr. Illésy János*	87
Az 1825-ki dieta alkalmatosságával. *Benkó Imre*	96
Lugossy József levele Révész Imréhez. *Révész Kálmán*	101
Két középkori latin versezet régi magyar fordítása. *Katona Lajos*	102

Ismertetések. Bírálatok.

Reich. Hungarian Literature. London, 1898. *D.*	119
Varga Damján. Kódexeink Mária-siralmai. Budapest, 1899. *c.*	120

Irodalomtörténeti repertorium. *Hellebrant Árpádtól* 124

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása: *Halas*

ARANY BALLADAFORRÁSAI.

Első közlemény.

I.

Az irodalmi hagyományok. A ballada Arany előtt.

Arany már a fejlődés magas fokán találta a balladát. Midőn első kisérletei 1847—48-ban megjelentek, már több mint harmincz év telt el azóta, hogy Kölcsey *A magyar dámák kalendáriumá*-ban 1814-ben kiadta az első magyar balladát: *Rózát.*

A műballada abból az irodalomból került hozzánk, a melyben először jutott jelentős kifejlődésre: a német irodalomból. Percy ballada gyüjteménye és Macpherson Ossiánja német földön termették meg nemes gyümölcseiket, miután Herder lángesze korszakos fontosságukat kifejtette. E költemények új életet vittek a XVIII. század mesterkélt, színevesztett moralizáló irodalmába. A skótok és angolok közt folyt harczok véres eseményei, hőstettek, kalózok hányatásai, rablók kalandjai, boldogtalan szerelmek és vétkek voltak a skót valládok lantjának tárgyai: az északi táj zordon szinezése, a környezettel küzdő lakóinak komor világnézete, erőszakos szívüknek indulatai. Ossiánban a vidék rejtelmes titokzatossága ragadta meg a képzeletet, hőseinek határozatlan ködalakjai, kik mint megannyi árnyak lebbennek tova, a hanyatló gael nép megható sorsa, a dalos királyfi érzékeny, szomorú éneke. Mily más hangok, mint a rationalis világfelfogás addigi rideg termékei; e subjectiv érzések és hangulatok, e lüktető, refrénes, határozatlan ritmusok s a classicismus hideg typusai, kimért szabályos versalakjai!

Bürger balladái Klopstock nemzeties irányához csatlakozva nyitják meg az új világot. A göttingai ifjú költőcsapat fordul el először Gottsched és Wieland franczia classicismusától s juttat nagyobb teret érzésnek és képzeletnek, megalkotva a Sturm és Drang korát, melyet mintegy praeromanticismusnak, korai romantikának nevezhetünk. Bürger Lenorája fajkép gyanánt tünteti fel ez irány jellemvonásait: a tárgyat, abból a talajból, melyet oly buján termékenyít a népképzelet üdesége, az indulatok nyers háborgását, a kísérteties, rémes elemet és — a régi moralizálást is. Bürger egyéb balladái is az érzelmek több-kevesebb hullámzását vagy sentimentalis ellá-

gyulását mutatják: az érzésskálának elég gazdag, bár meglehetősen merev fokozatát. Goethe és Schiller költészetében a Sturm és Drang heve mintegy a görög classicismus harmoniájában nemesül meg, de a német classicismus is megőriz bizonyos romantikus elemeket. Schiller nagyrészt középkori tárgyakat dolgoz fel románczaiban, Goethe éji balladái, mysticus tündérei, Mignonja pedig nyilván romantikus alkotások.

A romantika főczélja mindenütt egy volt: az érzelmet ültetni az észnek oly sokáig bitorolt trónjára. Kant megvonta a tiszta ész határait s Fichte és Schelling megalapították az érzés és képzelet filozófiáját. A német költészetnek ugyanez utat kell megtennie! A romantika többi sajátsága ez alapelvből már önként következik. Kitárul a szív egész kincsesbányája; de nemcsak a nagy és tiszta indulatok, mint addig, hanem a kebel egész titkos világa, homályos, határozatlan, rejtelmes érzései, az emberi képzelet csodás szárnyalása. Nemcsak a nap alatt van élet, nem is az a szebb, érdekesebb, melyet sugarai megvilágítanak, hanem az éj élete: az álmok és kísértetek ismeretlen világa. A lélek az éjben, a sötétben mélyed igazán magába, ábrándjai, aggodalmai, titkos borzalmai ekkor ébrednek, voltakép ekkor ismer magára, ekkor érzi valóban én-jét. A külvilágnak, a tevékeny, zajos, gondolkodó és cselekvő életnek ezer nyűgéből kibontja szárnyait s az éj halk fuvalmain tova száll ismeretlen világok felé. Az ember lényege: érzésvilága, ebben vagyunk igazán emberek. A német romantika egészen az egyén e belvilágába merül s az élettel megszakit majd minden közösséget. Az élet oly rideg és józan, a költészet oly ábrándos és eszményi: útjaik és czéljaik kiegyeztethetlenek. Csak egy mozzanat jelzi e beteges világnézetben mintegy az életre irányuló törekvést: a vágy, a romantika egyetlen életnyilvánulása. De a vágy határozatlan érzés s a romantikus költő sem visz valódi tartalmat belé, nem mutat világos czélt eléje. Vágy általában az eszményi, a tökéletes, az égi után, a mi talán nem is létezik, talán el sem is érhető: *vágy az ideál után.* Ez az egy küzdelem mozgatja a romantikus lelket: a homályos vágyakozás, az ábrándos epedés, a tiszta, de reménytelen törekvés.

Az ily érzékeny, ábrándos, epedő lélek nem érzi jól magát a jelenben. Vissza kell térnünk ahhoz a korhoz, melyet nem rontott meg az ész uralma, midőn még nem alakította át a világot három fő vívmánya: a renaissance, a classicismus tudós műveltsége, a reformatio, az ész e zord vallása és a fölvilágosodás, s nyomában a franczia forradalom, az alkalmazott logikának e szörnyszülötte. A szív akkor mélyen és igazan érzett, a képzelet szabadon és merészen csapongott. Az emberek csak a középkorban tudtak igazán lelkesedni, szeretni és gyűlölni; a lélek legnemesebb virágai ekkor álltak díszükben: vallás, vitézség, szerelem. A protestáns Németország a katholicismusért kezd rajongani: csak ez a vallás volt a szív és fantázia vallása, csak ez volt képes kielégí-

teni az emberi kebel mély és őszinte követelményeit, csak ebben volt költészet! Schleiermacher tudományosan is igazolja, hogy mint a lelki életnek középpontja az érzés, azonképen a vallásos érzés minden igaz érzésnek alapja; ez pedig csak a katholicizmusban lehetséges. A romantikusok egyre másra térnek át a katholikus vallásra, élükön az iskola fejével, Schlegel Frigyessel. A középkornak e szempontokból való felfogása és tanulmánya egyre jobban éleszti a lelkesedést iránta. A költészet hősei lovagok, szerzetesek, lantosok, várkisasszonyok lesznek. A nemzeti öntudatra ébredés összevág a lélek aestheticai és moralis követelményeivel s a politikában is fölmerül egyre erősbödő hatással ama nézet, hogy a középkor szervezete volt a lehető legjobb, vissza kell térni a császári és pápai kettős kormányformához. Az ész összes vivmányait csőd fenyegeti s a reactio nem késik kiaknázni az elmék ilyetén fordulását. Kétségtelen, hogy Németország szomorú politikai viszonyai is támogatták a lelkeknek e más, szebb világba való sóvárgását. Ez évek a német nemzet megaláztatásának évei. A jénai csatában 1806-ban elveszett minden, egész Poroszország Napoleon lábai előtt hevert. De a császárok segítségével Franciaország ellen küzdeni annyit jelentett, mint a reactiót juttatni győzelemre a népszabadság vivmányai ellen. Fichte hiába rázta fel beszédeivel a német nemzeti önérzetet: Németország politikai függetlensége szellemének rabságával volt egyértelmű. E nemzedéknek volt hitvallása a romanticismus.

Kölcseyt úgy tanulmányai, mint Kazinczy hatása a német irodalomhoz csatolták. De nem az eszményeknek ama derűs kultusza vonzotta, melyet Kazinczy ápolt, hanem a romantikus, borongó kedélyköltészet. Ebben már Kisfaludy Sándorra, a magyar praeromanticus regélőre támaszkodhatott. A romantika vágyódása, epekedése, homályos indulatai: ez a Kölcsey világa; ebben fogannak gondolatai s tolulnak sokhúrú, finom lantjára. Balladái mind epedő sejtelmes vágyat énekelnek: a szerelemnek, e legfőbb indulatnak odaadó, édesbús érzését. Személyei egészen belévesznek ez érzelembe, rajta kívül nincs élet számukra, s készséggel halnak, ha hiába küzdtek érette. Életüket ez a vágy teszi; csak érzésben élnek érzésért s a világot bejárják, hogy felleljék eszményi termését, a romantika bűvös illatú, kék virágát, két mélyérzésű, ábrándos szív összedobbanását.

Forgács András zászlói alá siet a pogány ellen küzdeni, mikor megtudja, hogy *Róza* mást szeret: örök hűséget fogadott elhunyt vőlegényének. *Szép Lenka* nem retteg hullámot és szelet, hogy eljusson kedveséhez, ki a túlpartra várja remegő szívvel: a habokba vesznek mindketten. Míg Róza némileg Schiller Toggenburg lovagjára, ez annak Hero és Leander című költeményére emlékeztet, csakhogy Kölcsey egészen megfosztotta konkrét vonatkozásaitól. Schillernél a történet tisztán áll előttünk: a Hellespontosban játszik, a két szerelmest atyjuk haragja választja el,

Kölcseynél nem tudjuk meg egyesülésük akadályát: csak szerelmük, vágyuk és haláluk megy végbe előttünk, csak az érzések játékát szemléljük, a körülmények sejtelmes ködbe burkolódznak, Ugyane halvány színek uralkodnak *Endymion* regéjében is. A kariai pásztor szerelme Luna iránt a görög mythologiában is egyike a légiesebb regéknek, Kölcsey elemében érzi magát e holdsugaras világban és fényes technikával rajzolja a pásztor hév epedését és Luna biztató rejtelmes válaszát. A mű epikai tartalma egészen fel is olvad a lírai hangulatok eszményi finomságában. A *Remete* történetére is álomszerű titokzatosság borul. E ballada alkalmasint Bürger *Gaurock testvér és a zarándok* című költeményére vezethető vissza. Kölcsey hasonlóan bánt vele, mint Schiller Hero és Leanderével: idealis abstractiókká olvasztotta világos körülményeit. A német költeményben az ifjú szerelmi bánata miatt vonul kolostorba s itt találja meg kedvese, ki nem ismer ugyan rá, de szavai által szerelméről, hűségéről oly fényes tanuságot tesz, hogy az épen próbaévét töltő ifjú felderíti a titkot, a lány ráismer s boldogan egyesülnek.[1] Kölcseynél meghal a kedvesét kereső lány s a remetévé lett ifjú csak ekkor ismer rá, nincs más hátra, csupán hogy eltemesse. A vonatkozásoknak, a motivumoknak e félhomálya teszi e költeményeknek egész levegőjét, az éj és árny szinei uralkodnak bennük, az alakok csak meglebbennek bizonytalan körvonalaikkal és sejtelmes cselekvésük, finom lelkivilágúk csupán az érzések bizonyos leszűrődését hagyja bennünk vissza véghatásként; cselekvény, eszme mind háttérbe szorul, sőt a nagyobb érzelmi megindulások is. Valamivel világosabb a helyzet *Dobozi*ban, melyet *Kisfaludy Sándornak Dobozi és hitvese* című költeménye nyomán dolgozott Kölcsey, mintegy meg akarva mutatni, miként lehet költői elbeszélést a ballada szükebb formájába szorítani és gyorsabb haladásra kényszeríteni. Az odaadó szerelem indítékán fordul meg itt is a cselekvény s a nőnek — a ki nincs megnevezve — hosszú szónokias beszédében lel kifejezést. Épen így csak látszólagos a gyors menet a *Vérmenyekzőben,* az érzelem rajza s a rhetorikai elem itt is nagy tért foglal, de a jól választott forma s a kitünő, szabatos verselés némileg ellensúlyozzák. Tárgya ennek is az önfeláldozó szerelem. László elesik a bősz Hasszán és pogány vitézeinek csapásai alatt s Lilla, ki a harczba követte, utána megy a halálba is: átdöfi keblét. Hulló liliom a gőzölgő vértengerben, melyet a pogány kiontott. Hasszán mintegy e mártirhalálon megborzadva hajt vissza Szigetvárra. A keresztyén erkölcsöknek ez a fensége a pogánynyal szemben, az elnyomottnak büszke öntudata a zsarnok önkény ellen, mely balladáinkban ismételten előfordul s melyet Arany a Szondi két apródjában oly tökéletes művészettel kifejtett, itt már megvan elemeiben. Kölcsey balladáit 1811—1826 közt írta, később

[1] V. ö. Esztegár L. A magyar műballada kezdete 19 l.

még csak 1833-ban és 1836-ban írt egyet-egyet. Az utolsóban, az *Éjitemetés*-ben ugyanazt a tárgyat dolgozta fel, melyet akkoriban szónoklatban is fejtegetett: a gyermekgyilkos nő problémáját. Rövidsége, hézagossága, rémesebb színei is megkülönböztették régebbi balladáitól.

De csak tárgyra és hangulatra egyez-é Kölcsey balladaköltészete ekképpen a német romantikával? Nincs-e a korviszonyokban is meg a rokonság? Kölcsey balladáinak java Magyarország legszomorúbb korára esik, az elnyomatás, a lassú megsemmisülés kétséges éveire. A lelkek egészen önmagukba mélyedtek, erejük befelé fordult; nem volt miért hevülni, izgatni, cselekedni a külső világban. Ha valamerre mégis tekintettek, az a multra irányult, de a régi kor sem volt a jelen ösztönzője, elérendő példaképe még, csak a beteg halvány emlékezése elmult szebb napjairól. Révai rajongása a régi nyelvért, a politikusoké a régi alkotmányért, a költőké a régi dicsőségért, nem visszavágyakozás-e mind ez a középkorba, habár nem is a német romantika vallási és politikai túlzásaival? Nem illett-e e korba Kölcsey sejtelmes, sóvárgó, halvány költészete, lovag és remetevilága? Valóban Kölcsey fájdalmas lantja nemzetének magába vonult szomorú lelkét szolgálta. És midőn a cselekvés tere megnyilt s a költőt a közpálya kötelességei szólították el, 1825-től haláláig, fényes szónoki sikereivel maga némítja el lantjának bánatos, mélázó hangjait.

Már a felpezsdülő nemzeti élet napjaiba esik *Kisfaludy Károly* költészete s valóban inkább is érintkezik vele, bár szintén a német romanticismusból fakad. Ő is érzést akar vinni első sorban a költészetbe s a képzeletet izgatni mese és előadás által. Mintaképe Bürger s ennek hatása, főleg első balladáin, jobban meg is látszik, mint Kölcseyn bármikor. *Karácsonéje* egészen mása a Bürger *Vadvadász*-ának s a rémest, a borzasztót merészebben alkalmazza mintája nyomán, mint Kölcsey. Az éj és a kisértetek világa az övé is, a melyben szívesen időz, de nemcsak elragad, meg is ráz vele.

A Karácsonéjben a vadászat lármája, a vijogó sasok, az ordító farkasok, a harsogó rengeteg még csak keretei amaz elvadulásnak, mely a vadász szívében tanyáz. Közben mint a virrasztó lelkiismeret intelme hangzik föl az imára hívó harangszó és a hajdú folytonos figyelmeztetése. A lakománál tetőpontot érnek a borzalmak: a küszöbön halálfő hempelyeg be, meredt haját sírföld fedi s undok szörnynyé duzzadozva mondja ki ítéletét, mely alatt összeomlik a bűn fia. A borzalmak halmozásában Kisfaludy valóban felülmulta Bürgert. Az *Éjjeli menyekző* Bürger *Lenore*-jának motivumaira emlékeztet, csakhogy ennek mintegy visszája: itt az ifjú siet holt kedvese után s kél vele össze a hegyi kápolnában a lelkek óráján és a leány jelenik meg mint kisértet s itatja meg a halál kelyhével, míg az apa borzadva nézi a rémes történetet. Mint Bürger, Kisfaludy is erkölcsi elemet visz bele a költeménybe: a

leány szégyenében öngyilkos lesz s így áll bosszut csábitóján. *Zuárd* a Bürger *Entführung*-jának kisebb mása, de rémesebb befejezéssel. Amott kiengeszteli atyját az ifjú, ki leányát elrabolta, Kisfaludynál elejti, de az atya átka lesújtja a leányt s így mégsem lehet boldog. De azért nem mind e rémes romantikát mutatják Kisfaludy balladái. Szelidebb érzelmekben is enyhülünk meg s ebben Kölcseyvel rokon, ennek epedő, bús, félhomályba burkolt világával. *A magános sír* némileg a *Remeté*-re, *A jövevény Szép Lenká*-ra emlékeztet.

Kisfaludy balladaköltészetének is fő, ha nem is egészen egyetlen motivuma a szerelem. De nem az a lágy, odaadó epedés, mely Kölcsey hőseit sorvasztja, hanem az a mindeneknél erősebb érzelem, mely nem ismer maga előtt akadályt és mindennek daczára érvényesülni tör. Kisfaludy először viszi be a balladába az érzésnek azt a forradalmi irányát, a melyet Rousseau alapít meg Saint Preux és Júlia szerelmének történetében. A szerelem nem ismer társadalmi korlátokat: születés, vagyon, hatalom, mind semmi az *én* legszentebb jogával, a szenvedély erejével szemben. Az ember igaz mivolta: érzése; a költő nem habozik minden körülmények közt föléje helyezni a conventiók százados uralmának. A szerelem, mely Kölcseynél még úgyszólván magánügy: két szív édes vagy fájó titka, Kisfaludynál kilép az életbe, hangoztatja jogait és küzd érettök. A megindult politikai küzdelmeket az egyén jogaiért, a szív jogainak küzdelme is kiséri az irodalomban.

Az *Eprészleány,* ez a bájos mezei virág, a hatalmas várúr fiának lesz nejévé; de nem a fényes lovagi had, gyűrű, ékes öv, drága mátkaruha hat rá: igaz szíve által lesz a »berki vadász« boldog arája. *Bandit* megsegíti a sors, kincset lel s így kapja meg a gazdag lányt, a ki a szegény legényt lenézte. Ezt a regét Kisfaludy egy magyar népmonda után dolgozta: íme a népköltészet első hatása a balladában is. A *Választás*-ban a paraszt lány nem lesz sem a nemes úrfié, sem a grófé, sem a herczegé, hanem az egyszerű parasztlegényé, a kinek szerető szívén kívül semmije sincs. E balladák szereplői már a nép gyermekei, hangjukban már fölcsillan a népdalok egy-egy szava, fordulata is, megjelenik a naivság, melyet azonban untalan elnyom még a régi kényes stíl. Kisfaludy legtragikusabb balladája és Beöthy Zsolt itélete szerint lélekfestésével is legjelesebb az *Álmatlan király*. A király leánya egy egyszerű ifjúba szeret, de az apa gőgje miatt csak éjjelenkint mernek találkozni a palota kertjében. A királyt bűnei, gonosz úton szerzett koronája nem hagyják aludni. Kitekint a suttogó beszédre s azt hiszi: egy parasztlegény enyeleg kedvesével. Nyilat ragad s lelövi a leányt, a ki — saját leánya. Az ifjú megőrül és meghal, a király pedig iszonyú látomások közt még hosszú, vezeklő életet él. E balladában tünik föl a *zsarnok,* a romanticismusnak ez uralkodó alakja, mintegy a társadalom hatalmának megtestesülése, a mely ellen a jogait érző eltiport nép harczra kél. A király a társadalmi létra legfelső fokán áll, legtöbb

oka van ellenezni az oly érzelmet, mely gyermekét alacsonyabb sorsúakhoz vonja, hatalma is a legnagyobb, hogy legyőzhetetlen akadályokat emelhessen vagy kénye-kedve szerint kegyetlenkedhessék. De az érzelem joga erősebb az ő jogánál és a büntető igazság a királyokat is lesujtja, ha szívtelenek és gonoszok. Az érzés és erkölcs világában mindnyájan egyenlők vagyunk, a természet csak *embert* teremtett egyenlő szívvel és egyenlő igazsággal. A király bűnhődése máskülönben is nevezetes; itt alkalmazza Kisfaludy a romanticismusnak egy kedvelt büntetésmódját először: a megőrjítést, a léleknek megháborodását, az érzelmeknek e mintegy önkéntes fellázadását, ha visszaélnek velük; egyszersmind a szívbe írt emberi jogokat, a lelkiismeret hatalmát mutatva a kiváltságosok igazságtalan, részrehajló törvénykönyve ellen. Az őrülés ezentúl roppant szerepet játszik, főként a franczia romantikusok és Shakspere hatása alatt drámánkban és balladánkban s Arany Jánosnál tetőpontját éri el művészi rajzolása és erkölcsi kimélyítése.

Más irányban egészíti ki e világnézetet a *Lantos*. A király semmit sem adhat a dalnoknak, hijába kinál neki aranyat, várat: gazdagságot és hatalmat. A költő más világban él s a közönséges emberek előtt e főfőjavak nem elégítik ki lelkét. A lantosé az érzelmek világa, a király leányát szereti s ennek dicsőségére készíti énekeit:

Hideg díj nem hevítheti
A forró éneklőt;
Adj érzetet s gyúl kebele,
Igy zeng, igy él a fülmile.

De nemcsak érzelme, tehetsége nevében is joga van kezére. A szellem birtokosa követeli jogát és e jog magasabb mint azé, ki csak szerencsés sorsának ajándékaival büszkélkedik. Ime az új társadalmi meggyőződés, mely nem hódol meg a régi isteneknek, kik a születendő gyermek bölcsejét ajándékaikat hozva körülállják, hanem saját szívéből merít új törvényeket. E költemény nyilván Goethe *Sänger*-ének hatása alatt készült. De mily különbség a két világfelfogás közt! Goethe a költészet eszményiségét emeli ki az anyagi javak felett. A lantos szemét se meri emelni a fényes társaságra, tudja, hogy sohasem lehetne benne része s nem is gondol reá. Mily méltóságos alak a király is! Még a társadalom atyja, nem annak zsarnoka, mint a romanticismus felfogása szerint.

A képzeletnek és érzésnek, az erkölcsnek és szellemnek, a szív nemesebb birtokainak szabadsága az a nagyhatású erő, melyet ez irodalom beleoltott a szívekbe s hova-tovább fölverte és a cselekvés terére utalta őket. Azonban a romantikus fantázia szívesen fordult a multba, hol szabadabban csaponghatott és mind többtöbb lelkesedést is meríthetett. Kölcseyt Kisfaludyval s ezt ismét Vörösmartyval összevetve láthatjuk, mint lesz ez a mult mindinkább nemzeti, miként ölt fel határozottabb vonásokat, elvont szin-

telen alakjai mint leszne'k mindinkább valóban élt nemzeti hősök: miként fejlődik a nemzet történeti érzése! Kölcsey még többnyire meg se nevezte hősét, vagy költött nevet adott neki. Kisfaludy két valóságos kiváló alakot mutat be balladáiban: *Mátyás királyt* és *Toldit;* egy töredékben maradt nagyobbszabású román os költeményben *Hunyadi* tetteit akarta rajzolni. A *Budai Harczjátékegy* lovagi bajvívás: Mátyás diadala a cseh Holubáron. *A sastoll* történeti anekdota: az agg Toldi miként tréfálja meg a fiatal sarkantyús vitézt »ki mindent lenéz.« Arany Toldi Estéjében szintén felhasználta e vonást: Miklós kurta buzogányt szokott rejteni köntösújjába.

Mint népies balladáiban a naivság, Kisfaludy költeményeiben a humor jelenik meg: az érzésskálának amaz új húrjai, melyeket a romantikus költő vont először lantjára. A humor egyéb balladáiban is szerepet játszik. A *Kísértet*-ben mintha paródiáját írta volna meg ama komor költeményeinek, hol az éji, a kisértetes uralkodik. A *Leánybú* mintha a maga és Kölcsey sentimentalismusát tenné csuffá azzal a végfordulattal, midőn a jegyese holtán kesergő leányka reggelre új ifjú karjai közt felejti, hogy este busult. A *Bánkodó férj* egy népies szólás tréfás magyarázata, melyet Kisfaludy Vörösmartyval (*Szép asszony)* versengve költött fordulatosságban, könnyedségben felül is múlva őt.

Vörösmarty balladáiban még teljesebb uralomra jut a romanticismus, ámbár az ő költészete is sok átmeneti vonást mutat. Átmenetet egyrészt a német és franczia romanticismus, másrészt a classicus elvontság s a romantikus egyénítés között. Mindkét irány megvan nála, de fejlődés alakjában. Vele kezdi meg hatását költészetünkre a franczia romantika, az a második, melyet az 1830-iki forradalom nemzedéke teremtett s mely fejének Hugo Viktort ismeri. Vörösmarty első balladáin egyformán érzik a német ábrándosság és kisértetiesség *(A völgyi lakos, Az éjféli ház)* s a Hugó-féle brilliáns technika, az ellentétek hajszolása, az izgató a megrázó, a fantasticus. Ilyen *Az özvegy* és *A rabló,* melynek színhelye is idegen, *A túlvilági kép,* e fantasmagoria s az *Árvizi hajós,* mely allegoriába csapong.

De Vörösmarty már a nemzeti mult költője. Kisfaludy Sándor és Kölcsey félénk kezdeménye és Kisfaludy Károly úttörő kisérleteinek öntudatosabb folytatója. Első regeképei: *A hontalan,* a lengyel bujdosó e megrendítő rajza, *A hős sírja* még eszményi általánosságban mozognak ugyan, de a mult mind nemzetibb vonásokat ölt fel s alakjai mindinkább határozott történeti egyéniségek. Az a fényes köd, mely a Zalán Futásának Árpádján elömlik, még e balladákat is borítja ugyan, de rajta keresztül határozottan kitetszenek a hősi személyek. Vörösmarty buzgón belemerül a magyar mult történetébe és szorgalmas olvasója lesz krónikáinknak. *Szilágyi és Hajmási*-t a Csomacodex egy régi éneke után dolgozza, melyet Toldy kiadásában ismert, *Az ősz bajnok*-ot és

Toldi-t Ilosvai krónikája után, *Salamon* Márk elbeszélésére utal. Már mind a való élet képei és alakjai. Szilágyi és Hajmásiban a sok névtelen lovag és ismeretlen királykisasszony története nyer konkrét alakot. *Szép Ilonka* hasonlóképp szerelmi történet. Kisfaludy Eprészleányának, — melyre élénken emlékeztet — ideálja még a »berki vadász,« valamely hatalmas várúr: mennyi a történeti vonatkozás ehhez képest Szép Ilonkában! Tudjuk a nevét: az ősz Peterdi leánya, a színhelyet: a Vértes, a kort: Bécs vívásának ideje. Maga a leány szerelme tárgya: Mátyás király, s mily élénken van rajzolva ennek budai palotája, kisérete, népének szeretete!

A couleur locale még nem erős ugyan Vörösmarty balladáiban minden konkrétségük mellett s ép úgy egyénei sem határozottak minden történeti hitelességük mellett. Inkább egyénített typusok s ettől a ballada nem is tudott sohasem megszabadulni, még Petőfinél inkább, mint Arany Jánosnál. Ők is csak kevés valódi egyént teremtettek. Mégis Vörösmartynak fejlett ki e részt érzéke legelsőbb, s övé a kezdemény a genrekép terén is, mely először dolgozza fel költőileg a környező élet egyéni jelenségeit, mint *Petike*, *Csik Ferke*, *Laboda kedve* s melyet aztán Czuczor és főleg Petőfi folytattak nagy sikerrel. De történeti tárgyú költeményeiben inkább csak a hazafi typusát nyujtja, bár eléggé változatos egyéniségekben. Vörösmartynak határozottan a mult nagysága ragadja meg képzeletét; nemcsak érdekessége izgatja, nem is csak a jelen sivársága elől menekül belé, hanem egyenesen követendő példaképül akarja fölmutatni az ősök magasztosságát az elhanyatlott nemzedéknek. Ebben a klasszikus iskola volt tanitója: Virág és Berzsenyi; Kölcseynél és Kisfaludynál a mult nem iskolája a jelennek, mint nem volt az a német romantikusoknál. Hősei általában kiválók, hatalmasak: egy nagyobb kor nagyobb alakjai. Toldy hírét ösmeri napkelettől minden élő s rettegi nyugotig, kardjának nincs hatalom, mely ellen álljon; mint ősz bajnok is az ország leghatalmasabb vitéze. *Kemény Simon*-ra ezrek rohannak, míg el birják tiporni, a török had legkiválóbb vitézeit leveri. És ép oly nagy e hősök erkölcsi ereje is. Nem magukért, hírért, dicsőségért küzdenek, szemük előtt folyton nemzetük lebeg, karjuknak a haza szeretete ad erőt. Ilosvai krónikájából ép azt a két kalandot szemeli ki Vörösmarty — a minek különben Arany trilogiájában is előkelő hely jut — a hol a magyar vitéz hírét már-már csúffá teszi az idegen, először a cseh Bidsow, később az olasz levente. Toldi legyőzi mindkettőt: mint megtört agg jő elő magányos sátrából és meghal, miután teljesitette kötelességét s megfedte a tunya ivadékot. Kemény Simon önfeláldozását még azzal növeli, hogy otthon kedves családot hágy. Kemény házának rajza valóságos idyll. De a a honfi nem pihenhet benne:

Oh szent haza! érted ez aggodalom,
Mely nem hagy örűlni a szűz karokon!

Éretted az égiek asztalitól,
Hol szüntelen örömek éneke szól,
Szent isten imádatos arcza elől,
Bár ülne sugárai jobbja felől,
Fölkelne a honfi s dicső nevedért
Eljőne csatáidon ontani vért.

Kemény neje méltó hitvese férjének. Midőn megtudja az ország felszabadulását, felkel férjének sírja mellől, letörli könnyeit s csak szíve mélyén akarja hordozni gyászát, hogy ne rontsa a haza derűjét. Ime a romantikus nőalak, de szívében az antik anyáknak hazaszeretete és szigorú kötelességtudása. *Buvár Kund* egyszerű közvitéz, de tettével ezrek fölé emelkedik; dicsősége tetőpontján, midőn minden szem feléje fordul, eltünik, félrevonult szerényen, hiszen csak kötelességét teljesítette a haza iránt; Cincinnatus visszatért ekéjéhez. *Salamon,* a hazaáruló király, a rengetegben mint remete vezekel tettéért, míg keblébe lelki béke nem száll. Ekkor megáldja hazáját — de sírja vadaknak lesz ordító tanyája.

Ime a ballada mint a haza iránti kötelesség tanítója! A mult nemcsak érdekes képeskönyv, hanem a hazafiság szentírása. A magyar levegő már harczizajjal volt tele; a cselekvés, a küzdelem megindult, mindenki érezte a ráváró nagy honfikötelességeket. De a munkához az egész nemzet önzetlen részvéte kellett. A romanticismus fölébresztette a nemzeti mult elragadó képeit; erkölcsi erejét Horatius és Livius hagyományai adták meg. E két forrás, kapcsolatban a magyar népköltészettel, alkotta meg a magyar romanticismusnak saját bélyegét. Az eszmék ekkori nagy harczának kifolyásaként mint a classicismus és a magyar országgyülések rhetorikájának hagyománya Vörösmarty balladáiban jelenik meg erősebben a szónoki hang, mely aztán jellemző balladaköltésünkre s még Arany Rákóczynéján is érezhető.

Czuczor Gergely Vörösmartynak halad nyomdokain s egészben igen szerencsésen fejleszti tovább a balladát. Folytatja Vörösmarty irányát a genrekép, életkép terén s a népies elem gazdag bevitelével Petőfinek útját készíti elő. *Kósza Pista, Ádám gazda, Czifra Laczi, Tómalom, Pistike* és a híres *Falusi kis lány Pesten* igen sikerültek e nemben, habár Czuczor bizonyos moralizáló czélzattól nem is igen bír megszabadulni. Ebben theologiai neveltetése és klasszikus tanulmányai irányozzák. Az egyéni sajátságok iránt felébredt érzék a népélet terén lel gazdag kielégítést, egyszersmind a kor politikai törekvéseit is szolgálva. Czuczor jól ismerte azt, maga is pórszülők gyermeke.

Szorosabb értelmű balladáiban szerencsés ösztönnel mintegy felfedezi ama nemzeti hősöket, a kik aztán utána szinte állandó balladaalakokká válnak: Hunyadit, Szondit és Kontot. Zrínyi és Toldi epikai alakokká válnak, bár még Czuczor is ír Toldiról költeményt a *Vitéz Toldi Miklós dalá*-t, melynek hangulata, felfogása már

tisztára az, a mi Arany Toldijáé. Hunyadiról egész eposzt akart zengeni Czuczor, de csak töredékek készültek el belőle. Ez alkotásának forgácsai ama balladák is, melyek majd egész kis cyclust alkotnak: *Hunyadi, Hunyadi és neje, Hunyadi halála* s *A legszebb ének*. Inkább képek, a hősiség és szerelem dicsfényétől megvilágítva, mintsem történetek: Hunyadi lelki nagyságának képei. Ott áll a vajdahunyadi vár magas szirtfokán s mintegy áttekint az ország viszályos történetein. Személye mitsem határoz a küzdelemben; a király, a főnemesség ármánya, magánbosszú nem rettenti: élete isten kezében van. De mikor a haza ügye kívánja szolgálatát, kitámad s nem ismer nyugalmat. Ugyanaz a kötelességérzet él szívében, mint Vörösmarty hőseiben. Ennek öntudata vigasztalja és dicsőíti meg halálában is:

Soká futék s a czélhoz eljutottam,
Cselédének Isten ma nyugtot ad.

Czuczor fedezi fel a ballada számára *Szondit*, a drégeli hőst, mintegy Zrínyi helyett, kit — mint említők — az epopeia foglalt le magának. Szondi még nemesebben egyesíti magában a tizenhatodik századbeli hősök két főerényét: a haza és vallás tiszteletét, mint Zrínyi s a példát is Drégel mutatta Szigetvárnak. Valóban még a legtárgyilagosabb történeti vizsgálat sem tagadja hogy tettében több volt a honfilelkesedés, a szigorúan értelmezett kötelességérzet, mint a kényszerítő szükség.[1] Czuczor fényes technikával rajzolja a drégeli ostromot s bár több ügyet vet az események elbeszélésére — ez a balladája cselekvényben is gazdag — mindenütt kiemeli Szondi lelki nagyságát, nemes elszántságát, jellemének gyengédebb vonásait, egész tettének példaszerűségét: halálával mintegy lelkesítő emléket akart hagyni hazájának. *Kont* is Czuczornál jelenik meg először, egyszersmind új balladatypust alkotva: a daczos elszánt hazafiét. A háborgó éj, a czikázó villámok, a komor tölgyes, illő környezet az elkeseredett bujdosóhoz, kinek szívében a zsarnok elleni gyűlölet viharzik. *Kinizsi* a jó faj magyarokból való, ki tett s magáéból adott, nemcsak beszélt s így-úgy akart. Egészen költött tárgyú balladája csak egy van Czuczornak: *Karád és Zemir*. Cselekvényben ez is élénk; motivuma a romantikus, rajongó, kalandos szerelem, mely oly szívesen keresi fel a középkori lovagok erőszakos indulatokban tomboló keblét, a bosszú merész érzését. Más környezetben ama régi világ elszánt, lelkes fiait rajzolja ez a költemény is. A küzdelem e képei mellett nyugodtabb világba vezet *A legszebb ének*, mely Mátyás palotájában mutatja be a dalnokok sokszor megénekelt versenyét. Czuczor új fordulatot visz belé: Mátyásnak népszeretetét emeli ki; a díj azé lesz, ki a király részrehajlatlanságát magasztalja kicsinynyel, nagygyal szemben egyaránt.

[1] V. ö. Acsádi, Drégel hőse. Irodtört. Közl. IV.

Ez előzmények után lép föl Garay, a negyvenes évek legtermékenyebb epikusa. Egész rendszeresen lát neki a magyar történel m érzésre és képzeletre ható eseményeinek feldolgozásához. Harminczkilencz költeményt ír az Árpádvezérek és királyok történetéből, összes történeti tárgyú költeményeinek száma meghaladja a hatvanat. De költött tárgyú epikai dalait is a multba szereti helyezni. A középkorban él rajongása egész hevületével; képzelete annak alakjaival, érzéseivel, törekvéseivel népes. Ezekben az érdekes és meglepő mesét, a bizarr, rémes, borzasztó helyzeteket, a pointező előadást. a csattanó befejezést kedveli, a megkapóval, a szokatlannal, a különössel akar hatni. Erkölcsi színvonalra mindenütt emelkedik ugyan, de bizonyos szónoki pathoszszal igyekszik kifejezni, a miben többször valóban nemes lendületet ér el. Ebben Vörösmarty tanítványa, míg nehány érzékeny ballada-féle költeménye a Kölcsey, Bajza módjára emlékeztet még. Egészben a franczia romantika hatása alatt áll s ennek tulzásai az ő költeményeiben mutatkoznak legkirívóbban. Uhland közvetlen hatása, a kit vele párhuzamba szoktak állitani, kevés, mint ezt már Ferenczy József is kijelentette; úgy látszik a Nibelungstrófa közössége vihette ama meggyőződésre Toldyt és Greguss t; igaz maga Uhland is franczia hatás alatt állott, de részemről inkább a franczia romantikus dráma hatását látom Garay balladáin. Saját drámaköltészete szintén ennek hatását mutatja. Az emberi lélek ősi vad indulatai: az erőszakos szerelmi vágy, a ragadozó ösztön, a zsarnoki szenvedély, a vérengző kegyetlenség, a bosszú, egész a lélek megháborodásáig, az őrületig: ezt a világot tárják elénk Garay balladái.

A *Bosszulók*-ban vitéz Bekének hölgye, a szép Mária Szolnokon ozmán rabságban ül. Nem tudja imádni Allah nevét, kinek szíve a felfeszített Jézusért ver. Egy galamb lábára levelet köt s megizeni sorsát kedvesének. Az ifjú lelövi a madarat s megtudja, helyzetét. Ötven társával lóra, kardra kap s megtámadja a béget. A harcz véres, de a győzelem a török részén van, a leventék elhullanak, Bekét utoljára sujtja le egy tarnak golyója. A bég fejét veszi s bősz mámorában elviszi rabnőjének. Mária fájdalma örjöngéssé fokozódik láttára, de elfojtja; szerelemre gerjeszti a béget s midőn az csókjaitól részegen karjaiba dől, saját gyilkával szíven szúrja. Aztán e hitszegésért mintegy önmagát lakoltatva, keblébe sújtja a tőrt. Ime mily más nőalak, mint Dobozi hitvese, sőt mint László Lilája is a Vérmenyekzőben! Enyhébb a kifejlés *Hasszán*-ban, mely szintén a törökvilágban játszik. A lányrabolni indult basa ép esküvőjére ér Zolnának. A hópatyolatban, fején myrthusággal álló szűz szépsége, szemében a szent megadás, arczán a vallásos lélek ihletése, az orgonaszó, a földig borúló násztömeg megindítják a zsarnok vad lelkét s lemond ádáz tervéről. Magányosan, de nyugodt kebellel tér vissza várába. A keresztyén hit erejének győzelme ez a pogányon, a szereteté a vadság felett. De mily folytonos izgatása ez is a legellentétesebb érzelmeknek e sajátos környezet-

ben. Más balladáiban a véletlen, a sors esélyei rázzák meg idegeinket: egész kis sorstragédiák. Ilyen az *Utolsó lövés*, melyet egy szerb népdal nyomán költött s melyet Bajza is feldolgozott *Szerencsétlen lövés* címen. E lövés egy ifjú oláhé, a kit a török ellen előőrsül állítottak. Búsan teljesíti tisztét, mert kedvesét a pogány elrabolta. Egyszerre egy ember akar az őrtüzek közt áthatolni, az ifjú lelövi s felismeri benne — kedvesét. Mert a leány legyilkolta elrablóját, annak ruhájába öltözött s így akart haza lopózni; már-már sikerül is terve, midőn kedvese váratlanul útját állja. Az ijedtségtől, meglepetéstől nem tud szólni és beáll a katasztrófa. Az ifjú elhantolja áldozatát s maga is eltünik; senkisem látta többé.

E nők nem a német romantika odaadó áldozatai, mint Kölcsey, Kisfaludy, Vörösmarty női, hanem erélyes, merész, cselekvő lények: nemtők és bosszúangyalok. Garay nemcsak a hű nőt, a férfi támaszát, odaadó rabszolgáját mutatja be balladáiban, hanem a hűtlen, a házasságtörő, a kegyetlen női typust is, a női lélek démoni elemeit. Gretchent és Klärchent fölváltja Borgia Lucretiának nagy családja. A nő a romantikában jut önálló szereplésre, a klassziczizmusban csak mint a férfi vágyának tárgya, passív meliékalakja szerepelt. A romanticismus többé nem a szerelem eszméjének megtestülését látja benne, hanem mint önálló egyént fogja fel s az érzelmek összes fajait felfedezi benne és napfényre hozza. Igaz, még e korban is csak a szerelem a dolga, erényei és bűnei e szerint határozódnak. Ez új női ideált Garay vitte be a balladába gazdag változatosságban. A *két holló* a párbajban elesett vitéz holttestén lakmároz, míg Zille új férj karába tánczol dús termeken. *A hős és kedvesé*-ben a várárokba veti magát a hölgy ifja megérkeztekor, mert időközben hűtelen lett hozzá s remeg bosszújától. Esztike több joggal csalta meg *Csanád*-ot, a vén vitézt, az ifjú Rajnálddal, de Garay mégsem ad neki igazat s Csanád vitézei leölik kedvesét.

Egészen Borgia-typus *Báthory Erzsébet*, ekkori költészünk kedvelt alakja, a kit Garay drámában is feldolgozott. Az 1833. Honművész egy novellaszerű rajza irányozta rá figyelmét. Vahot Sándor hosszabb, két énekes elbeszélő költeményt írt róla, Balogh pedig hasonlóképen drámát. Báthory Erzsébet a megtestesült női szörnyeteg. Ilyennek ismerte kora is, mely varázslót látott benne, a nádor örökös fogságra vetette. Ma a psychopathia sexualis a sadismus áldozatának fogja fel. Sacher-Masoch ilyen gyanánt tette *Ewige Jugend* című novellája hősévé; e modern lélektani értelemben ábrázolja Csók István képe is. Garay balladáját eredeti alakjában a hasonló című drámában énekli Tabán, a hegedős, midőn Erzsébet lakodalmát üli Zólyomival. Felfedi Csejthevár egész borzasztó titkát az összesereglett násznép előtt. Erzsébet nem bírja elviselni a rettentő próbát, mint Hamletét nem állta ki egykoron Gertrúd királyné. Izgalma egyre növekszik a kegyetlen részletek

alatt s midőn a hegedős a meggyilkolt és sírjukból egymásután kikelő lányok átkát tolmácsolja, töredelmes vallomást tesz. A lányok átka megfogan; Erzsébetet a lelkiismeret skorpiói marczangolják. A balladában Erzsébet látomásává teszi Garay a hegedős énekét. Már fogva ül börtönében s ennek rémitő magányában járnak fel hozzá áldozatai. Büntetése épen e lelki megháborodás, a rémes viziók, az őrület, mint III. Rikhárdnak. Vahot hasonlóképen bünteti. A gyermekeiktől megfosztott anyák eljönnek a szörny börtönéhez átkozni őt. Erzsébet nem hallotta átkaikat:

De gyötrőbb szókat hallott untalan
Azon birától, kit mélyében rejt
Minden kebel, kit még a süket is
Meghall, kinek szava tép mint tövis
S áld mint isten, kit nem vezérlenek,
Midőn itél, mellék tekintetek!

Azonban ez idegen hatások ellenére is erős nemzeti szellem lengi át Garay balladáit. Költött, képzelt tárgyait, alakjait is mindig magyar vonatkozásokba hozza, Báthory Erzsébet egyenesen történelmi személy is. Szorosabb étrelemben vett hazafias balladáiban pedig felhasználja és szaporítja a hősök ama családját, melyet Vörösmarty s még inkább Czuczor alapítottak. Legjelesebb balladája *Kont* egyenesen a Czuczoréra utal vissza. Folytatja a költeményt s Kont elfogatását és kivégeztetését beszéli el. A daczos honfi typusát, a ki törik, de nem hajlik, Czuczor alkotta meg benne, de Garay tette népszerűvé és verte fel vele a szíveket. Már ekkor, 1838-ban, mikor Kont megjelent, mind lázasabbak kezdtek lenni a magyar közviszonyok. Az ellentét a megyék és a főnemesség, másrészt a kormány közt mindjobban kiélesedett. Zajos szónoklatok hangzottak el a megyegyűléseken, az alsó táblán, sőt a kaszinókban és magánösszejövetelek alkalmával is. A fölébredt, de még tétlenségre kárhoztatott nemzet e szónoklatokban tombolta ki meggyült erejét és rázta fel a még habozókat. A szabadság és nemzetiség új eszméi is az elnyomás gyülöletére és nemes ellenállásra sarkalták addig is, míg eljő a tett ideje. A franczia romantika érzelem és eszmevilága futó tűzként terjedt e robbanékony levegőben: a nagy, erőszakos indulatok, a vakmerő, tettrekész hősök, a véres megrázó események illettek e forradalmi hangulathoz és viszont élesztették. Hernani ideáljává lett e lelkes nemzedéknek, s a szinpadon már régen véres harcz dúlt az egyéni szabadságért, az ember és polgárjogokért, mikor a forradalom első zászlóit kibontották. A szenvedélyes tettvágy szónoki frázisokkal sujtotta le a történelmi álarcz alatt rejtőző zsarnokot addig is, a míg fegyvert foghatott ellene.

Ebben a levegőben fogant Kont. Nagy beszédje, melyet a király és később a bakó előtt tart, hazafias szónoklat a magyar alkotmányért és polgári szabadságért. Kont a nemzeti ellenállás

képviselője az idegen zsarnokság, az árulás és a törvényesség színét viselő erőszak ellen. A lázadó moraj, mely a tömegnek ajkán kél, már a forradalom távoli viharzúgása. *Kont fegyvernöke* urának meggyőződését ismétli, nem oly ékesen, de ép oly erővel és mintegy az eszmének kiirthatatlanságát, a példának ellenállhatatlan vonzását bizonyítja a zsarnok csábításai, kegyosztása ellenében. Konttal kötötte össze Garay *Hunyady László*t is, a kinek kivégzését ő énekli meg először balladában, miután Bessenyei óta a költők egész nemzedéke már drámai hőssé avatta. Az ifju hőst a sirban Kont és társai fogadják s vezetik el apjához, Hunyadihoz. E motivumot egy későbbi balladaköltő Zalár József is átvette Garaytól. Az esemény borzasztósága, a zsarnokság vérlázító igazságtalansága egyként vonzották e tárgyhoz; Hunyady László mintegy a magyarság vértanuja, a zsarnoki önkény ártatlan áldozata. Toldi-balladát kettőt írt Garay: *Toldy esküjét* és *Mátyás templomá*-t. Az első inkább csak anekdota, emez elbeszélés. Mátyás mindenkit megesket Szabácsnál, hogy nincs része az árulásban, de Toldit kiveszi, az rendithetetlen áll. Mátyás temploma építésekor senkise tudja feltűzni a keresztet a templom tetejére, Toldi beveri, de csákányának ütései alatt lesülyed a templom fél fele. *Zrínyi Miklós* a szigeti ostromot énekli, míg *Zrínyi Ilona* a Zrínyi család egész történetét, de már ezek szélesen folyó elbeszélések.

Így vett részt a ballada is ama nagy munkában, melynek eredménye a modern magyar nemzet megalakulása volt. Feltedezte történetét, megismertette hőseit és törekvéseiket s a szív hangjain szólva lelkesítő közös eszményeket teremtett. E munkát a magyar költő tudatosan, tervszerűen cselekedte, s midőn a lelkek mindenfelé megindultak s heves és egyre növekvő mozgalom járta át a hazát, kebléhe méltó és jogos önérzet költözött. Ennek adnak hangot Garay ama nagyszámú költeményei, melyek a magyar lantos lelkét mutatják, hivatásáról számolnak be. A dalnok magas, eszmenyi tennszárnyalásával már nemcsak felülemelkedik az emberek köznapi tömegén, mint ezelőtt, hanem általa nemzetének ügyét szolgálja. Tehetségét polgártársainak javára értékesíti s öröm és megnyugvás jutalmazza, midőn lantjának szavait ezrek hangozzák vissza:

Énekeld, mint él szivedben,
Hölgyedet s hazádat,
Szóbeszéd, hogy nincs kinek már
Mondanunk danánkat.

Valóban, ha volt már kinek énekelni, a magyar költő érdeme s Garay termékeny lantja kivette részét belőle.

Az a vágy, hogy a magyar nemzet modern értelemben megalakuljon, egyre fokozódó tudatossággal nyilvánult a magyar költészetben. Az irodalom fölébresztette a politikát s karöltve

küzdtek tovább ugyazon czélért különböző útjaikon. *Petőfi* költészete a negyvenes éveknek úgyszólván költői naplója. A romantika társadalmi törekvéseit most még az a fontos körülmény neveli, hogy ama néprétegből magából emelkednek ki szóvivői, a melynek érdekében épen működik. Kisfaludy és Vörösmarty még a nemesi középosztályból származtak, Czuczor már pórszületés s egész kötet népies költeményt ír, de még csak átmenetet képez a valódi demokratikus költészethez Petőfi — ámbár mint később kitünt, szintén nemes — egészen a nép gyermeke. A nép közt nő fel, belőle emelkedik ki s a műveltség csúcsán is egy marad vele lélekben, törekvésben.

E kor az egyéniség kora. Soha nem tulajdonítottak nagyobb fontosságot az egyesnek és nem keresték nagyobb hévvel mindazt, a mi egyéni, bárhol és bárkiben. Petőfi maga igen határozott egyéniség. A kis falusi parasztházból az előkelő nemesi kúriáig s a mészárló széktől Magyarország első irodalmi köréig egy tényező emeli fel: saját törhetetlen akaratereje. De ez akarat nem önző. Bármily fontosságot tulajdonítson saját személyének — demokratikus elvei mellett a genie aristokratiáját hirdeti — fogékony részvéttel fordul a környező világ minden jelensége felé természetben és társadalomban. Az alföld és népe hihetetlen gazdagságban tárul fel lantján, de helyet találnak a főváros utczái és alakjai is. A családi életet ő födözi föl, a gyermekköltészetet ő viszi be a költészet birodalmába. Mindenütt észreveszi a jellemzőt, az egyénit s ha általános vonatkozásban akar is hatni, egyeseket szerepeltet. Ez egyének nem a rendi költészet egyénei többé, mint még Vörösmartynál és Garaynál, előkelő származással, nagy tettekkel, dicső és ádáz szenvedélyekkel, miktől országok sorsa függ. János vitézt a mezőn találják, Bolond Istóknak se országa, se hazája, Sylvestert egy tolvaj szedi fel az utczán s maga is tolvajnak nevelkedik. Ez egyéni költészetnek a *genrekép* a maga igazi műfaja, melyet már Vörösmarty bevezetett, Czuczor sikerrel folytatott, de Petőfi emelt jelentőségre.

Petőfi genreképeiben sajátságosan bontakozik ki az akkori magyar élet. A néphez fordul első sorban és leggazdagabb, legállandóbb szeretettel. »Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék.« Új világot kellett felfedezni, mely itt állt körülöttünk majd egy évezred óta, de mi nem vettünk róla tudomást aristokratikus zárkózottságunkban! Pedig ez a világ méltó a megismerésre. Jobb és igazabb, mint a mienk. E kor hihetetlenül rajong mindenért, a mi természetes. Még mindig Rousseau tanítása ég a lelkekben: a mi természetes, az jó is egyszersmind. A nép maga a természet; az anyaföld nevelte és táplálja, erdők, mezők üde levegőjét szívja, falvaiba, kunyhóiba még nem hatott el a kultúra mesterkedése. Költészete az igazi költészet: eredeti, idegen hatásoktól ment és

tökéletes: félszeg aesthetikai elmélkedések meg nem rontották. A nép e kor költészetében mindig a jó, az igaz, a társadalom a korhadt, romlott, mely öröklött hatalmával amazt elnyomja. Petőfi genreképei egész sorát varázsolják elénk a kedvesnél-kedvesebb népi typusoknak s velük szembe mindenütt a nemesség tunyaságát, gőgjét, zsarnokságát állítja.

Petőfi genreképeinek legkedveltebb alakja a *betyár,* a puszták nak ez az igazi romantikus fia. Mily festői alak, mint izgatja képzeletét, midőn gyors paripáján, lobogó ingújjban, darutollas süvegével végigszáguld a rengeteg alföldi pusztán! Talán ép a hatalom poroszlói elől menekül, talán lovat készül lopni valamely gőgös földesúrtól, vagy szerelmi kalandra indul a csárdába, a szép csaplárosnéhoz, mert a szabadságot a szerelem ragyogja be, az érzelmeknek e kiapadhatatlan fényforrása. Nem magyarázza meg e részvétet az a történeti tény, hogy a negyvenes évek betyárjai, a kuruczkorbeli szegény legények: elzüllött, hontalanná lett vitézek egyenes utódai s nem közönséges rabló utonállók. Oly ideális alakok a valóságban semmiesetre sem lehettek, mint a hogy az e korbeli költészet rajzolja őket: Eötvös Violája és Petőfi Zöld Marczija meg betyárrománczai. Nem is csupán a magyar költészet sajátjai ők s ily romantikus értelemben sem a magyar költő fogta fel először pályájukat. A romanticismus eleve nagy részvéttel fordult ez érdekes alakok, a társadalom számüzöttjei felé, a kik elvetve hagyományos, szigorú formáit, daczolni mernek vele és saját veszedelmes, de szabad útjukon haladnak. Moor Károly rablócsapatot szervez, hogy küzdjön a romlott társadalom ellen, Hernani összeesküszik császára ellen s mint haramiafőnök elcsábit egy királyi herczegnőt; Lenau *(Die Haideschenke)* Uhland *(Der Räuber)* szintén eszményítve mutatják a betyár életét és érzésvilágát. E betyárköltészet a régibb, főleg spanyol rablóregényekben gyökerezik. Ide tartozik részben Don Quijote is és Schiller maga vallja, hogy Moor Károlya ennek Roque-jára, eszményített rablóalakjára vezethető vissza.[1] Rinaldo Rinaldini e régibb fajta rablóregények legnépszerűbb alakja. A magyar betyárromantika egyenesen hazai hagyományokra is támaszkodhatott. A kurucz költemények már két évszázad óta dicsőítették a szegény legények életét és az utánuk egyre virágzó betyárélet kiemelkedő alakjai is megtalálták a maguk népi lantosát, a kik a testi erő, a leleményeség és a szabadság e hőseit a költészet fényében mutatták. Az elnyomott nép, bár öntudatra nem ébredt még, ez alakokban ösztönszerűleg titkos vágyainak valósítóját sejtette.

A magyar műköltészet elég korán felkapta a betyár alakját, először természetesen még a régibb kalandos, rabló értelmében. A pesti színtársulatnak már 1812-ben *Angyal Bandi* volt egyik legjátszottabb darabja. Ennek mintájára készítette 1817-ben Wándza Mihály a

[1] Palleske, Schillers Leben 84 l.

maga *Zöld Marczi*-ját. Zöld Marczi valósággal magyar gatyás Rinaldo Rinaldini, kalandos rabló hős, kinek viselt dolgai bizonyos érzékeny és erkölcsös elemnek sincsenek hijával.[1] Hasonló értelemben rajzolja a betyárt Csontos István *Aranyossy vagy az árvák pártfogója* című drámája, mely a *Bakony*-ban játszik. Agyagos Molnár Sámuel Schiller Haramiáit folytatja a *Megtért Moor*-ban, nem lévén megelégedve annak erkölcsi végkifejletével. Az igazi betyárromantika azonban a harminczas évek közepén Gaal József *Haramiacsók* című elbeszélésével kezdődik. Ez elbeszélés tárgya ugyanaz, a mi Petőfi *Zöld Marczi* című drámájáé és *Pusztai találkozás* című románczáé. Gaalnál a haramia a földesúr pénzének egy harmadát elrabolja s leányát pisztolylyal kényszeríti, hogy csókját elfogadja. Petőfi drámában dolgozta fel e történetet, de miután a színházi választmány nem fogadta el előadásra, haragjában megsemmisítette. A drámában, mint Vahot Imre beszéli, Zöld Marczi a hortobágyi pusztán egy gőgös főur négylovas fogatát megállítja, a hintóban ülőket azonban nem rabolja ki, csupán egy csókot kér a főúr leányától, ki éltök megmentése végett, de tán különben is, vonakodás nélkül megadja azt a puszták daliás fiának. Látnivaló, hogy Petőfi a tárgyat még Gaalhoz képest is idealizálta. Ugyanezt a jelenetet beszéli el *Pusztai találkozás* című románcza. *Zöld Marczi* című genreképének is ez a betyár a hőse. Itt is eszményi alak:

Ha gazdag útas jött, Marczi így kiáltott:
»Ide az erszénynyel, ha nem kell halálod!«
Ha szegény útas jött, ezt mondta szívesen:
»Nesze az erszényem, s áldjon meg az isten!«

De már itt négy ágú épület lesz halálos ágya s temetési dalát varjak károgják.

Szintén ezzel az igazságszolgáltatásra való utalással végződik a *Fürdik a holdvilág az ég tengerében* című románczos képe, hol mintegy monológban drámai tömöttséggel van a haramia egész tragikus sorsa elbeszélve. Lelke, melyből nem vesztek ki a nemesebb érzések, visszaborzad önmagától, megutálja foglalkozását, jobb útra szeretne térni, de már nem lehet; édes anyja meghalt, kis házuk régen összeroskadt . . . s áll az akasztófa. A *Két Sóhaj* a szerelem éltető és romboló hatását állítja szembe egy-egy betyárszívben s ez ellentét által ragad meg. Mint a Fürdik a holdvilág hőse, ezek is gyengéden emlékeznek meg édes anyjukról: a férfilélek nemességének kétségtelenül egyik próbaköve. *A csaplárné a betyárt szerette* balladás gyorsasággal, de meglehetős szárazon adja elő a betyárnak szerelmi tragédiáját. Ez a betyár is hóhérkézre kerül s bár a halál megváltás számára, mindenütt érezzük, hogy a társadalomnak nincs egészen igaza,

[1] V. ö. Bayer József. A magyar drámairodalom története. I. 287. l.

mikor e jobb sorsra érdemes embereket kilöki az élet sorából; ő maga járult hozzá merev hagyományaival és előítéleteivel tragédiájokhoz. A *Kinn a ménes, kinn a puszták* derültebb felfogása a betyáréletnek; a bátorság és ügyesség, melylyel a puszták fia a hanyag bojtárok mellől elragadja a lófalkát, az ő részére térít s a költővel együtt gyönyörködünk a merész lopásban; de épen e társadalmi felfogás az, a mi megadja hozzá az erkölcsi alapot.

A betyárélet mellett az alföld többi képei is megjelennek Petőfi genreképeiben, balladás és románczos költeményeiben. A *vándorélet,* mely Barabás egyik festményéhez készült magyarázatnak, ugyanazt a szabad, természetes, társadalmi korlátoktól ment életet rajzolja, egy elevenséggel, mozgalmassággal teli képben, melyet a betyárballadák. Lehetett, sőt bizonyára volt is lelki közösség, mely Petőfit egyénileg ez alakokhoz kötötte. Hiszen ez a bohéme-élet kora és Petőfi az első igazi magyar bohéme:

Ma itten, holnap ottan,
Csak ez az élemény . . .
Csavargónak születtem,
Csavargó vagyok én.

Csokonai hányt-vetett élete sokban hasonlít az övéhez és Petőfi mindig meleg szeretettel csüggött alakján, de Csokonai még nem élte ez életet azzal az öntudatossággal, a melylyel Petőfi költői világnézetében kifejezi; inkább csak a nyomorúság iskolájának nézte, a melyet el kell viselnie s könnyed kedélye által el is viselte. Petőfi a szabadság megtestesült képét látja a maga változatos életfolyásában, mely nem ismer soha és sehol más törvényt, mint egyedül saját egyéniségét! Társadalmi korlátok nem léteznek számára, sem maga nem hódol nekik, sem másban nem méltatja őket: szerelmében apósával szemben s tábornokával katonáskodása idején. Az ilyen élettel járó nyomort, megpróbáltatást, mint ez alkut nem ismerő függetlenség következményét tekinti és egyénisége követelményének, költői kifejlődése föltételének ismeri. Ennek világos belátása tartja fenn viszontagságaiban s tölti el lelkét megalázkodás és kétségbeesés helyett büszkeséggel és önérzettel. A betyárral, a czigánynyal, az alföld független parasztnépével ebben érzi rokonnak lelkét, sajátos alakban ismeri fel bennük a nagy franczia forradalom hőseinek szellemét, a kik a társadalmi korlátok ellen először indítottak irtó háborút. A magyar költészetben ez a kor a czigánydicsőség kora Nemcsak a hegedű száraz fájának s a négy érző húrnak van abban része, de ama glóriának is, melylyel e kor szabadságvágya és rajongása minden eredetiségért a czigány alakját körülvette. Hiszen a czigány dalait sem kótából tanulta; a természet tanította játszani, azért oly igazak, szívhezszólók hangjai!

Mennyi szép költemény dicsőíti őket a Vándorélettől

Vörösmarty Vén czigányáig s a hatvanas évek Petőfi-utánzó költészetéig, a kemenesi czimbalmosig! Drámaköltészetünk szintén foglalkozik velük, hogy csak Szigligeti *Czigány*-át és Kövér *Indianá*-ját említsük. A kurucz-labancz harczok korából van legrégibb tudomásunk róla, hogy a táborban, ünnepeken és lakomákon megjelenik hegedűjével a czigány, a magyar örömének és bánatának hű tolmácsa s elfoglalja a régi igricz és hegedős szerepét. Azóta mélyen belészkelte magát a magyar társadalomba s még ma is eredetisége; csak nagy-nehezen fér hozzá a kultúra alakító hatalma. A külföldi áramlatok ez esetben ismét termékeny talajra akadtak a honi földben. Mert a czigányok fölfedezése szintén ama törekvés eredménye, mely minden természetest és eredetit napfényre kivánt hozni. Az indiánokkal együtt fedezik fel őket. Chateaubriand az észak-amerikai rézbőrűeknél találja fel a kezdetleges társadalom idylli erkölcseit. A vén Saktász, ki be volt mutatva XIV. Lajosnak, részt vett a versaillesi ünnepélyeken s látta Racine tragédiáit, nem vágyik vissza szülőföldjének kunyhói és babonái közül; ellenben René, a század polgárisultságának betege, ott keres szivére gyógyulást. Cooper indián regéi és Longfellow Hiawathája már több realítással rajzolják az életet, de ugyanazon érdektől ösztönözve. Ez indián költészet nem foganhatott meg nálunk, annyira távol esett minden vonatkozása. Ellenben a czigány-költészet jóformán önként kinálkozott, csak impulsus kellett, mely életre szólítsa. A német költészetben Lenau honosítja meg a czigányokat, a ki Magyarországot úgy fedezi fel számukra, mint a franczia és angol írók az amerikai vadakat: egy ismeretlen, őskulturájú föld specialitásait. Lenau költészetében össze is olvad a czigányok és indiánok kultusza. A Susquehanna partján hasonló élet folyik, mint a szőke *Tissa* mellett s az amerikai őserdőnek épúgy megvan a maga sajátos érdekessége, mint az alföldi *Puszta*-nak. De a két nép különböző. Az indiánok a fehérek czivilizáczióját ellen kétségbeesetten küzdenek s egyre fogynak napról-napra, ősi erkölcseik helyét új s nem jobb lelkű faj veszi birtokába *(der Indianerzug, die drei Indianer);* Magyarország ellenben a kulturától érintetlen, a Tisza végtelen sikján és mocsarai között félvad alakok térnek be nádfödelű csárdákba. A férfias erő és bátorság csak a természet ölén lakhat ily szép testekben. Életük szabadság Isten szabad ege alatt, kenyerük a rablás, mint az emberiség édenkorán, dolguk a vitézség és szerelem, ez ősi erények. A betyár ellátogat néha fedél alá, a csárdába; szive, érzése vonzza oda: a leány, a bor és nótakedve. Barna tüzesszemű fiúk húzzák akkor számára a tánczzenét csodálatos, istenadta művészettel. És milyen deli csárdást járnak a csapláros leányával! E táncz maga a költészet. Csak a közeledő pandúrok vetik végét olykor a gyönyörűségnek. Ilyenkor okos lovára pattan a betyár s a mocsarakba, vagy a rengetegbe menekül: a természet ölére fogadja hű fiát. Míg Lenau indián-költeményeire bizo-

nyos ossiáni mélabú nehezül, magyar tárgyú költeményei fris erőtől duzzadnak; mint e nemzetnek fia, maga is érezni látszik ennek őserejét, a kulturától el nem csenevészett üdeségét s egész szivvel lelkesedik méltó erényeért. *Die Haideschenke, die Werbung, die drei Zigeuner, Mischka* e nembeli szép balladái. Tán még művészibben rajzolja a czigányok életét Geibel, a nagy német lyrikus *(Zigeunerleben, Fern im Süd, Zigeunergrab, Zigeunerbube im Norden).* A franczia irodalomban leghíresebb czigányalak Hugo Viktor *Esmeraldája* a Notre damei toronyőrben. Prosper Mérimée képei *(Carmen)* reálisabbak a spanyol czigányságról, valamint Puskinéi *(A czigányok)* a ki a dél-orosz steppéken ismerkedett meg velük. Arany János is inkább a lélekbúvár érdeklődésével foglalkozik a czigányokkal s megfigyeléseiben több már a realismus, mint a romantikus conventio.[1]

A puszták e szabad fiai mellett jellemzőleg bontakozik ki az alföld békés népe is Petőfi költészetében. Mily kedves kép *A kis béres,* ez a népi idyll, a szerelem ébredésének bájosan naiv rajza, melyet az előadás is oly jellemzőleg éreztet! *Megy a juhász szamáron* szintén az egyszerű szív fájdalmának naiv nyilatkozata egy balladaszerű genreképben. De e hangulat mily művészi a maga egyszerűségében! Az oktalan állat mintegy sértő contrast gyanánt áll ott a gazdáját ért csapással szemben a maga érzéketlen közönyével; igazi tragikomikus kifejlődés. Ilyen lelkiélet-bonczoló drámai genreképek *Pál mester* is és a *Szomjas ember tünődése:* egy élet sötét tragikuma néhány strófában a humor derűjétől megvilágítva. Mily művészileg fejezi ki az elégikus alaphangulatot a *Sári néni* refrénje is:

Sári néni, hej mikor kendet még
Sárikámnak, hugomnak nevezték!

Panyó Panni, melyet Arany Szőke Pannájának hatása alatt írt Petőfi, a betyár balladákat egészíti ki. Panni, a betyárok kedvese, az ő szerelmes, mámoros szívük tárgya; a költő rikító szinekkel festi és erősen hansúlyozza eltévesztett életét, romlását.

A *Falu végén kurta kocsma* a nép és nemesség ellentétén épül föl és nagyon világosan tanusítja Petőfi politikai meggyőződését. A legények mind jók és szelídek, még mulatozásuk tetőpontján is, mikor pedig a gyengédebb kedély is nekiszilajodik; a földesúr pedig gonosz és zsarnok. E második csoportba helyezhetjük Petőfi azon genreképeit és balladás költeményeit, melyekben az alföld ellentétét: a fővárost és a nép ellenlábasát: a nemességet festi. Petőfi imádta Pestet és nem tudott soká ellenni nélküle, épúgy mint innen viszont le-lekivánkozott az alföldre, honvágyból és újabb benyomások végett. De költészetében nem rajzolta a fővárost soha szeretettel. Sajátságos ellenmondása ez az elméknek e

[1] V. ö. Riedl. Frigyes, Arany János. V. f.

korban Orczy Lőrincztől egész Petőfiig. Lázasan emelik Magyarországot az európai kultúra magaslatára, de a kultúra alkotásait gyanus szemmel nézik s vele szemben folyton a természetest, az egyszerűt, az eredetit magasztalják. Mi értjük, mely ideál derengett lelkük előtt; európai műveltség a nemzeti sajátságok kifejtésével, de ezt világosan és tudatosan talán csak Széchenyi fejezte ki. A *Kedves vendégek*-ben Petőfi is érezteti, a mit valójában régen érzett, hogy a fővárosban új kultúra keletkezett, melylyel szemben nem állhat meg többé a vidéki, de azután inkább a főváros árnyoldalait rajzolja: *A boldog pestiekben* a czifra külsőt, mely romlottságot fedez, *Pinty urfiban* a fővárosi ingyenélő gavallért.

Még sokkal romlottabbnak tartja és égőbben gyülöli ama társadalmi osztályokat, melyeket a hagyomány, a conventio emelt magasra és környez általános tisztelettel: a nemességet és királyságot. Ezek az idők folytán teljesen túlélték magukat s ledönteni őket a jelen feladata, mint vénhedt, elkorhadt oszlopokat, melyek nem tartják már a társadalom megingott épületét. A magyar nemes ellen Széchenyi használta először a gúny fegyverét; a hagyományos tiszteletbe, mely alakjukat körülvette s melyet még azok sem mertek megbontani, kik már nem valának jogosságáról meggyőződve, az ő harsány hangja szólt bele először, mint rikító, kelletlen disszonanczia. Petőfi egész egyénisége: vas erélye, határtalan lelkesedése, népszeretete és természetimádása érvényre jut e küzdelemben. Jellemképekben mutatja, a mit a drámairók a színpadról hirdettek, hogy a népben minden jó, a nemesben rosz minden. *A magyar nemes* és *Pató Pál úr* e nembeli két remeke. Abban a nemes gőgje, ebben tehetetlensége van inkább kifejezve, mint a két refrén is mutatja: a kevély *Én magyar nemes vagyok* és a tunyaság szava: *Ejh ráérünk arra még!* Drámai elevenséggel lüktet mindakettő: ott a monológszerű közvetlenség, mely a mintegy láthatatlan ellenfél állításait utasítja vissza és erősödik meg a maga igazában, Pató Pálban a költő maga szerepel mint ellenfél és kénytelen hallani mindegyre ugyanazon lomha elutasítást. Az *Ebéd után* is idefogható: az uraság hüsöl a rekkenő délután, míg a nép odakünn dolgozik; az építés halad, de a nemes elismerés helyett csak cynikus gúnynyal vesz róla tudomást.

A királyokról írt balladáiban Petőfi a magyar történelembe merül. Általánosan hangoztatott állítás, hogy Petőfinek nem volt történeti érzéke. Garay és Arany János között az ő költészete pusztaság, hiányzik belőle a mult kultusza, történelmünk nagy alakjai, a nemzet lelkesedése őseiért. Talán mégsem lehet mindezt egyszerűen Petőfi történeti érzésének rovására írni. E kor történeti felfogása épen nem a mienk: az összefüggő fejlődés fogalma még teljesen ismeretlen a lelkekben. A történelem e korban »az élet mestere«, nagy példatár, a jónak és rossznak, bűnnek és erénynek kincsesháza, melyhez kétségeiben eljár az utód tanulsá-

got meríteni, lelkesülni és gyászolni az emberi sorsnak örökké hasonlatos fordulatain. Vajjon nem a tanulság iskolája-e a mult Petőfinek is, csak a felfogás más, a mivel vizsgálja s az okulások különbözők, a miket levon belőle? Vörösmarty és Czuczor nemzeti tudatot akartak teremteni, eszményeket adni a magyarnak a mult által, nagy alakjait vezették elé: Toldit, Hunyadit, Szondit. Garay a mult sötét oldalait is meglátja: Kont szörnyű halálát, Hunyady László kivégzését; már nemcsak lelkesít a multtal, de izgat is, hogy a jelen, ráismervén a hibákra önmagában, változtassa meg, a mi rossz volt hajdan és elitélendő mostan is. Ne csak a hősök megdicsőülése lelkesítse, de a zsarnokság gyűlölete is égesse a sziveket. A politika hasonló fejlődést mutat; Wesselényi és Nagy Pál az ősi alkotmányt magasztalják, Széchenyi a multban csak megvetőt lát s kigúnyolja a régi dicsőséget. Vajjon azért kevesebb történeti érzéke volt-e, mint azoknak? A történelem rendesen az elnyomott korok vigasza: a német romanticismusé a megaláztatás idején s a mienk a kétség évtizedeiben és az absolutismus alatt. A küzdelmes korok nem érnek rá a multon merengeni. Voltaire *XIV. Lajosa* fölülmulja összes elődjeit történeti módszer tekintetében, de a franczia forradalom történeti érzéke kevés és mily hasonlíthatlanul nagy napjaink történeti belátása s az irodalom még sem ér rá a multba merűlni: a jelennek, a jövőnek nagy társadalmi, erkölcsi kérdései zaklatják.

Petőfi elődjeire támaszkodik a balladában is. Ő is énekli *Kont és társai*-nak merész daczát és *A király esküjét,* mint Czuczor és Garay. Ő is meg akarja ismertetni a multat a magyar néppel, de nem hogy szeresse, hanem hogy gyűlöletre keljen iránta. E balladák legnagyobbrészt a *Nép Barátja* számára készültek, melyet akkor Arany János szerkesztett. Petőfi nagy alakokat szerepeltet: királyokat, de a kik kicsinyek voltak erkölcseikben és hősöket, kiket a zsarnok elnyomott. Egymásután vonulnak el előttünk *Dobzse László, Kun László* a hitványság, a tehetetlenség képviselői. *A király esküje* ellenére kivégzett Hunyady László, a becsületében meggyalázott *Bánkbán* és a vértanuhalált halt *Kont és társai.* Ime Petőfi is csatlakozik a Czuczor és Garay hagyományaihoz, mi több, hatásuk a részletekben is meglátszik itt-ott. De Petőfi még fokozta a franczia romantikának már Garaynál is eléggé szélső modorát. Mindenütt a rémesnek, a szörnyűnek hajhászása, a gúny torzítása, a forradalom harsogó szózata, vér és halál, borzalom és kétségbeesés, melyet csak egy vértenger békithet ki, megnyugvást hozva majdan a szivekbe. A forradalom viharzúgása egy műfajt se hagyott érintetlen, a balladát an Petőfi adott neki méltó kifejezést. A nemességet, a királyokat, a hősöket — a kik elvégre szintén a kiváltságos osztályhoz tartoztak, — le kellett lökni magas piedestáljukról; velük, mint ideálokkal, nem lehetett megcsinálni a szabadságharczot. A magyar nemzeti mult költői kiaknázása épen ebben különbözik a némettől. A német

romantika politikailag is beleveszett abba a világba, a melyet a költészet föltámasztott és eszményített: a magyar romanticismus a nemzeti újjászületésnek lett forrásává. De ez csak úgy történhetett, ha költőink a multnak nemcsak azon elemeit aknázzák ki, melyek rajongásra késztenek érette, hanem a gyűlöletet is felszitják a lelkekben, ha a mult a jelennek nemcsak ideálja, de nevelő iskolája is egyszersmind.

Ebben a korban jelent meg első balladás költeményeivel Arany János. Jöttét már hatalmas fejlődés előzte meg. Körülötte nagy nemzeti élet, mely minden erőt felráz és munkára hí, előtte megállapodott eszmények, melyeket nagy költők beleoltottak az emberek szívébe, kifejezésére fejlett költői nyelv és műforma. Arany ezeken a nyomokon indul meg.

De a nagy nemzeti katasztrófa egy csapással mindent megváltoztat. Új viszonyok állnak elő és mássá alakítják a régi nemzedéket. Az absolutismus nemzetének új eszmények kellettek, más alakban más törekvéssel. Arany mély lelke megértette a kort és páratlan művészete ki tudta fejezni érzését. Ebben van nagysága.

II.

Arany közvetlen forrásai.

De honfi keble érzé a panaszt,
A csendben, éjben jól kivette azt.
Arany.

E fejezetben nem nyujthatjuk Arany teljes balladaköltésének fejtegetését. A ballada fogalmát nem szorítottuk a Greguss felállította szűk határok közé és ide számitjuk a románczot, regeképet, genreképet is; így jártak el költőink mindig és maga Arany is. Ezekkel együtt Arany balladáinak összege, Beöthy Zsolt számitása szerint, harmincznégyre tehető.[1] E gazdag kincsből csak ama nehányról adunk számot, melynek forrását tényleg sikerült kideritenünk. Arany sokat és sokfélét olvasott, és mind bizonyosabbá válik, hogy elbeszélő költeményei közt egy sincs, mely létrejöttét valamely irott, vagy legalább szóbeli hagyománynak ne köszönné. Ha Arany költészetét teljesen meg akarjuk érteni és ha erre az egyedül czélravivő positiv módszert választjuk, mely mintegy alkotó elemeikből állítja össze a költeményeket, okvetlen fel kell kutatni forrásaikat, már amennyire csak módunkban áll.

Kétszeresen fontos ez a vizsgálat épen Arany balladáinál. E szűkszavu, homályos, merész ugrásokat kedvelő költeményeknek valósággal felvilágositó kommentárja egy-egy forrásuknak ismerete. A népköltő nemcsak azért énekelhetett lyrikus izgatottsággal, mert hallgatóinak felcsigázott képzelme kiegészítette az elhagyott részeket, a kétes vonatkozásokat, hanem mert a szavain csüggők ismer-

[1] Képes Irodalomtörténet II. 569 l. (I. kiadás).

ték az eseményt személyes tudomásból vagy mendemondából. A műballadánál e hagyományt az írott forrás ismerete pótolja s telvilágosítja, kiegészíti kétségtelen hitelességgel a költeménynek számos hézagát.

Balladaköltését Arany az ötvenes években egy nagyobb cyclussal akarta megkezdeni, a milyen a Cidrománcczkörben vagy a szerb románczkörökben, közelebbről a műköltészetben Garay *Árpádok*-jában lebeghetett szeme előtt. A Hunyadiak történetét akarta feldolgozni egy nagyszabású koszorúban. Czuczor már e feladatot is megkisérlette közvetlen ő előtte. *Hunyadi*-ját nem bírván befejezni — mindössze nyolcz énekig vitte — kisebb lélegzetű költeményekben igyekezett értékesíteni a felgyűlt anyagot. Három költeménye készült el a cyclusból: *Hunyadi, Hunyadi és neje, Hunyadi halála, A legszebb ének. Hunyadit* a vajdahunyadi vár fokán tünteti fel rettenthetetlen vitézi fenségében és lelki egyenességében; *Hunyadi és neje* családi körébe vezet s keblének gyengédebb érzéseit illeti, végre *Hunyadi halála* az elaggott hőst mutatja, a mint a nándorfehérvári győzelem után két fiának, a főpapoknak, főnemeseknek körében lelkét visszaadja teremtőjének s Mihály arkangyal az égbe ragadja. *A legszebb ének* már Mátyás udvarában visz. De Aranynak sem adatott meg a cyclus b fejezése. Mindössze öt ballada készült el belőle: *Hunyadi csillaga, Both bajnok özvegye, Szibinyáni Jank, V. László, Mátyás anyja.* Maga írta később: »Meg kelle győződnöm, hogy százával a ballada nehezen jő s ha ihlet jőne is, egység bajosan lesz.« *Kapisztrán* már csak töredék marad.

Eposz és drámaköltészetünk már évtizedek óta szintén nagy kedvvel rajzolta a Hunyadiak pályáját. A magyar irodalom föllendülése jóformán velük kezdődik. Bessenyei *Hunyadi László*-ja egyike első drámáinak. Ezt dolgozta át Virág Benedek is később. Bessenyei után Szentjóbi Szabó László írja meg *Mátyás király*-át, hol Mátyást a XVIII. századbeli drámairók módjára ideálkirálynak tünteti fel, Kisfaludy Sándor nagy magyar históriai drámát akar írni Hunyadi Jánosról és Lászlóról két részben. Helyesen jegyzi meg Bayer József: A »Hunyadi ház nagy népszerűségének nem utolsó bizonysága, hogy a megszületett magyar színpad nemcsak első drámái, de első vígjátéka központjába is a Hunyadi ház egy-egy tagját állítja.« [1] Az első Hunyadi-vígjáték szerzője Horváth Ádám, a ki már ifjúkorában kisérletet tett *Fogoly Hunyadi*-jával; vígjátékának czíme: *A tétényi lány* és Mátyás korában játszik. Lakos János és gróf Teleky László Hunyadi-drámái elvesztek; ezeket követte P. Szentmiklóssy Alajos *Hunyadi László* czímű érzékeny játéka, Vörösmarty *Czilley és a Hunyadiak* drámája és Tóth Lőrincz *Hunyadi László*-ja. A vígjáték azontúl is foglalkozik velük: Kisfaludy *Mátyás deák*-ja, Nagy Eleknek *Három Hunya-*

[1] A magyar drámairodalom története. I. 286 l.

di-ja. Vályi Nagy Ferencz eposzt írt Hunyadi Jánosról s ugyancsak Hunyadi a hőse P. Horváth Ádám *Hunniász*-ának.

Ez epikus költemények és drámák különösen Hunyadi János nagyszerű tetteivel, Lászlónak rettentő halálával és Mátyás lovagi kalandjaival akarnak hatni, a középkornak — melyet bemutatni főtörekvésük — különböző oldalait rajzolván. Aranyt más szempont is vezeti, épen úgy mint *Toldijá*-ban, mint mindjárt látni fogjuk.

Both bajnok özvegyében mint elhagyott, szegény, árva fiut látjuk Hunyadi Jánost. A rokonság elvette mindenüket, csak a szerető jó anyának gondja őrködik fölötte és kis testvérei fölött s tartja melegen szívében bajnok atyjának emlékét. Szibinyáni Jánk már az életbe kikerült ifjút mutatja. Hunyadi Lazárevics udvarába jő Szerbiába, mint apród; mi módon: nem mondja el a költő. Nem segíti családi tradiczió, még csak nemzeti se, egyedül magára, saját egyéniségére van utalva. Megnyeri az idegen fejedelem szeretét s egy hajtóvadászaton egy véletlenül fölbukkant farkas elejtésével magára vonja Zsigmond király figyelmét, a ki ép vendégül időz ott. Ez udvarába viszi; pályája meg van alapítva. A mit elért, magának köszönheti, saját karjának, fejének — Isten után. A költemény vége egy pillantást is enged dicső jövőjébe.

A cyclus itt nagy hézagot mutat. V. László és Mátyás anyja már Hunyadi János fiairól szól. Az a László kivégzését követő borzalmas éjt rajzolja: a fogoly nemesek szökését, a király vizióit, őrült futását, tragikus bűnhődését, ez az anyai szeretet megindító hatalmát. Mátyás fogva van Prágában Podjebrádnál, 50,000 arany a váltságdij érte. Hunyadiné elküldi szívesen. csak fiát ne érje baj s a holló, a Hunyadiak hű madara, elviszi róla a levelet s meghozza Mátyás válaszát.

Nincsen-e e balladák és Arany Toldija közt összefüggés nemcsak az alapfelfogásban, de az egyes részletekben is? Én a Toldi költőjének lelkét látom e történetekben. Toldi otthon van Nagyfaluban özvegy anyjával, árván, elhagyottan, mint Hunyadi János a vajdahunyadi kis házban. A kapzsi rokonhadat György képviseli, a ki dandárjával időnkint megszállja Nagyfalut, a kész haszonnak egyfelét fölenni, más felét tarsolyába tenni. De bajnok atyjának vitézsége lelkesíti Toldit is, mint Hunyadi Jánost, ő se akarja meggyalázni a nemzetségét. Neki is első nagyobb tette egy farkaskaland, mint Szibinyáni Jánknak; aztán idegenbe vándorol, Budára, a hol senki se ismeri, senki se segíti őt se. Csak a szerető anyai gond követi lépteit, mint Mátyásét: édesanyja »aranynyalezüsttel« megváltja nyomorából. A hű Benczét, a család régi szolgáját küldi hozzá, míg Mátyás anyjában a holló veszi át e szerepet az ajánlkozó cselédektől. Most magára vonhatja Toldi is királya figyelmét; mint középkori lovag megillető helyére kerül, a királyi udvarba, dicső jövőjének misem állja többé útját. Nemzetének kiváló fia lesz ő is, mint Hunyadi János.

Ime észrevétlen, öntudatlan így ismétlődött a költőben egyazon lelki folyamat s hozott létre külsőleg oly különböző termékeket. Mert mindnyájunk lelki tartalma aránylag csak kevés alapképzetre vihető vissza és még a szellemóriások is ismétlik önmagukat, ha képzeletük tarka szövevényeit fölfejtegetjük.

Hunyadi János pályája nem csak Aranyra hatott a feltörekvő egyéniség erejével. Maguk kortársai is csodálták s talán ez a lélektani oka ama mondáknak, melyek előkelő családokkal igyekeztek összekötni származását, hogy így nagyságának mintegy biztosabb alapot szerezzenek. Már. V. László diplomája kiemeli e körülményt: »Hunyadi János azon volt, hogy a mit sokan mások segítségével s magok eleinek nagyságával tettek magokévá: ő arra maga fáradságával, jeles cselekedeteivel, nagy elméjével, fáradhatatlan voltával léphessen reá.« [1] Érdekes azután tovább kisérni a Hunyadi eredete körül kifejlett százados vitát. V László korában még mindenki jól ismerte alacsony eredetét; később csak fényes pályájának, nagy tetteinek emléke élt már s ekkor alacsony származása hihetetlennek tetszett az aristokratikusan gondolkodó kor előtt. Ekkor áll elő Bonfini a maga theoriájával, hogy Hunyadi a régi római Corvinusoktól, névszerint Messala Corvinustól származik; támogatja ebben Aeneas Sylvius nézete is, a kinek tudomása volt Hunyadi oláh eredetéről. Itt azonban még nem állt meg a renaissance-udvaroncz, hanem a Corvinusokat felviszi a sabin eredetű Valeriusokig, a kiket Lacedaemonból költöztet be, a lacedaemoniakat azután Heraklestől származtatja, a ki maga tudvalevőleg Zeustól és Taygetától eredt s így Hunyadi János családfája épenséggel Zeusnál kezdődik. Ennél előkelőbb eredetet, főleg a renaissance korban, már csakugyan nem lehet kívánni. Ugyancsak Bonfinius mondja el először a gyűrüs holló mondáját, mely szerint Hunyadi Zsigmond királynak lenne törvénytelen fia. Bonfinius természetesen tagadja ezt, de Székely István, Pethő Gergely és Heltai elhiszik és széltében terjesztik. A renaissance fogalmai szerint különben ebben sem lenne semmi kivető. A mult században Cornides Dániel egy lengyelországi Korvin nevű nagy és régi familiával hozza össze Hunyadi Jánost, a mely familiának a czímere egy veres mezőn vagy udvaron orrában arany gyűrüt tartó holló. Budai Ferencz szerint Hunyadi »valami erdélyi közönséges nemes magyarnak gyermeke volt, de a kinek nevét tőlünk a régiség eltitkolta.« Azt, hogy atyja Woik Buti lett volna, már Budai valószínűnek tartja. Még a Tudományos Gyüjtemény írói is — a hol e kérdés többször megfordult — köztük Kazinczy Ferencz is, elvetvén a régibb csodás magyarázatokat, Hunyadi nemes eredetét vitatják, mígnem a harminczas-negyvenes évek írói büszkén kezdenek Hunyadi pályájára, mint az egyéni kiválóság jogos diadalára, mutatni. Egyikük, Péczely József, híven

[1] Horvát Ádám fordítása Hunniásához, 1787. 225 l.).

tolmácsolja a kor nézetét: »Egy férfiú, ki születés, vagyon, pártfogás nélkül, oly országban, hol ezek a leghatalmasabb emelők, ismeretlen a tisztségvadászok fogásaival, az udvariak hízelgéseivel, egyedül saját erejére, érdemeire támaszkodva, eljut, hova nem vágyott, hova mellette annyian vágytak, a polgárnak, alattvalónak elérhető legfelsőbb polczra: egy ily férfiú dicsősége nemzetének, dísze az emberiségnek. (A magyarok története II. 212).

Arany e felfogásra nem igen kapott költőtársaitól ihletést. Csak Czuczor és Garay költeményeit emelhetjük ki mégis, a kik Hunyadi Mátyás népi származását említik, mintegy éreztetve, mire vihet az egyéni kiválóság, ha a társadalom nem vet utjába akadályt. De e kor minden törekvése az egyén e szabadságának kivívására irányult s Arany méltóan és világos czélzattal fejezte ki.

A mi már most közvetlen forrásait illeti, ezeket azon történetíróknál találjuk legnagyobbrészt, a kik Arany rendelkezésére álltak, a kikből az eseményt ő maga is tudta.

A Hunyadikör első balladájánál — a keletkezés időrendjében az utolsónál — Arany nagyobb szabadsággal járt el, mint a többieknél, a melyeknek forrását kikutatnunk sikerült. Az egész Telekynek *A Hunyadiak kora* című munkáján alapul, de Arany saját leleményének is bő teret juttat benne. Teleky bőven tárgyalja Hunyadi eredetét s az összes hagyományokat történeti kritika alá fogja. Arany szintén elejti a mondát, mely Hunyadi származását Zsigmondhoz fűzi s a positivebb adatokra támaszkodik, melyek azután — saját leleményével megtoldva — költői czélját is jobban szolgálják. Nézzük, mi állt rendelkezésére!

»Az egykorú írók és oklevelek — Teleky szerint — egyhangulag bizonyítják, hogy Hunyadi János nem vette eredetét valamely előkelő, fényes családból. Egyenesen erre mutat az is, hogy *anyja, első férjének halála után,* egy ismeretlen nemzetségű Csolnokosi Jarisló nevű emberhez ment férjhez, ki már Hunyadi Jánostól nyerte adománylevelét Csolnokos helysége iránt.«

Ime Hunyadi közepes származása, anyjának özvegységre jutása.

»Atyját Bonfin *Bud*-nak nevezi. Ez az íróknál Buth vagy Buthus, Butho, Buthoe, Voyk Butus, *Voik Buthi*[1] vagy Vuk Buti, oklevelekben Woyk vagy Wayk nevezet alatt is fordul elő.«

»Oklevelekből tudjuk, hogy a holló czímerrel már elei éltek, Hunyadot birták és már *apja udvari lovag* (miles aulicus, fényes udvari hivatal) volt.«

»Szinte bizonyosnak mondhatjuk, hogy Hunyadink mind atyjára, mind anyjára nézve valóságos sajátunk, valószinűnél talán többnek, hogy a már előbb virágzott Hunyadi családnak ivadéka, kétségen kivülinek, hogy már *ősei birtokos magyar nemesek voltak,* a holló czímerrel a magyar királyok adományából éltek és külö

[1] Igy Heltai nevezi: Magy. krón Id. 338 l.

nösen *már atyja érdemei tekintetéből, megkülönböztetett, Zsigmond király figyelmét magára vonta és mint lovag, udvarába vétetett fel.*«

»Egyedül Chalkokondylas mondja a régiebbek közől azt nyilván, hogy a *kormányzó Erdélyben született, még pedig Hunyad városában.* Ez a legvalószínűebb az eddig mondottakhoz képest, anynyival inkább, mivel Janus Pannonius neki irt síriratában némi költői homályban, Cuspinianus tisztán csakugyan Hunyadon, Wrancsics Antal pedig Hátszegen és így megint Hunyadhoz közel születettnek mondják őt.«

Ez adatokból kitűnik, hogy Hunyadi atyját Buthi Woyknak nevezték, — Arany átírása szerint Both bajnok, — hogy katona volt Zsigmond seregében és kitüntette magát s hogy a család birtoka Hunyad volt Erdélyben. Arany ez adatokat az előbbi adattal combinálja, midőn Hunyadiné özvegységét Both bajnok elestének tulajdonítja. Mint katonának könnyen lehetett ez a sorsa, de határozott adat nincs reá.

A mi a Hunyadi családot, a neveletlen négy magzatot illeti, ezt szintén Telekyből tudhatta Arany.

»Hasonnevű *fivérén* kívül voltak Hunyadinak több nővérei is. Az *egyiket,* Máriát vagy Marinát Argyesi Manzilla az oláh vajdák vérségéből vette el. A *második,* kinek keresztneve nem tudatik, Székely János bánnak és Székely Tamás vránai perjelnek volt anyja. Egy *harmadik,* Klára, csak anyjára nézve volt vele testvér, gyaníthatólag a Csolnokosiak közül és egy oklevélben mint Dengeleghi Pongrácz vajda özvegye László, János és András fiaival fordul elő, kik közül János hasonlólag erdélyi vajda volt Mátyás alatt.«

Ennyi a költemény tárgyára vonatkozó positiv adat Telekyben. Nincs tehát arról szó, mintha Hunyadi atyjának halála után a rokonhad kiűzte volna a családot őslakából és hatalommal elfoglalta volna birtokát s Hunyadiné a város alatt kényszerült volna meghúzódni gyermekeivel, mint egy második szent Erzsébet. Ez egészen Arany leleménye. De még erre is talált Telekynél nyomokat. Csak nyomokat, melyeket szabadon alakított.

»Egy újabb időkben felfedezett oklevél szerint Zsigmond 1409. Hunyadi János atyját és osztályos rokonait megajándékozza Hunyad helységével, még pedig új adomány czíme alatt; mi kétségen kívül oda mutat, hogy már Hunyadi János ősei is birtokában voltak ezen jószágnak és így annak családja már több nemzedékeken keresztül a magyar birtokos nemesek sorába tartozott.«

E szerint a Hunyadi családot *kétszer* ajándékozták meg Hunyad birtokával, első ízben tehát valami módon elvesztették. Hogy ezt az osztályos rokonhad cselekedte, az a középkorban dívott rablások történetét ismervén, egészen közönségesnek és így valószínűnek is látszik. Arany tehát bízvást felvehette motívumul.

Mégis ezt sem vette egészen a levegőből. Teleky Kerchelich nyomán felemlíti a »Zágrábi és varasdi nemeseknek egy panaszos levelét a magyar országgyűlés előtt 1447-ben némely jószágok hatalmas elfoglalása miatt, állítólag a kormányzó ellen, melyben az mindjárt a bevezetésben Hunyadi Székely Jánosnak neveztetik. Az itt előadott panasz Hunyadi kormányzót semmikép sem illetheti, mert ez ezen egész évben az ország kormányával elfoglalva, Tótországban, hol sem birtoka, sem családi összeköttetése nem volt, különben is, nem fordult meg és így a kérdéses hatalmaskodásokat nem követhette el: de illetheti és illeti is Zékely Jánost, Hunyadi rokonát, ki mint tudva van és mi is alább meglátjuk, ezen évben küldetett le, mint tótországi bán, egyenesen ezen két panaszt tevő nyakas és a Cilleiekkel tartó vármegyék megzabolázására; ez tehát erővel lépvén fel, könnyen adhatott alkalmat a vádra.«

Arany tehát ezt a két adatot összevegyítette s ezt amannak megokolásául használta. Csak a helyet és időt kellett megváltoztatnia. A tótországi rokont erdélyinek vette és a birtokháborítást előbbre, abba a kritikus időbe helyezte, a mikor Hunyadi apja, Both bajnok, elhunytával Hunyadiné épen magára maradt s így megtámadására az idő legalkalmasabbnak látszott. Igy egyszersmind Hunyadit nemesi származása daczára oly alacsony sorsba helyezte, melyből csak saját egyéni kiválósága vívhatta ki, — szóról szóra mint Toldit.

ZLINSZKY ALADÁR.

FESSLER HATÁSA KISFALUDY KÁROLYRA.

Első közlemény.

A régebbi írók az eredetiség kérdését nem tartották oly becsületbe vágó dolognak, mint ma. »Eredeti vitézi játék«, »eredeti hazai dráma«, eredeti szomorújáték«, vagy más ilynemű kifejezésekkel látták el műveiket, de az »eredeti« szót nem vették oly szigoruan. Bizony megesett rajtuk igen sokszor, hogy mikor valamely forrásból merítettek, egyes részleteket szószerint, vagy csak csekély változtatással vettek át.

Igy, kimutatta Bánóczi József »Kisfaludy Károly és munkái« című művében egyebek közt »Kemény Simon«-ról, hogy Kisfaludy »a puszta anyagnál többet is átvett« Bolyaitól. Párhuzamot is von ugyanott (I. kötet 346. oldal) a két mű között, hogy kitessék, »mily feltünő szabadossággal merítettek e korbeli íróink forrásukból, s nemcsak idegenből, hanem hazaiból is — nemcsak elfeledett régiből, hanem ismeretes újból is«, de meg azért is, mert megmutatja a párhuzam, »mit neveztek ebben a korban átdolgozásnak.«

Hasonló czélja volt az Irodalomtörténeti Közlemények 1898. évfolyamának 1. füzetében megjelent értekezésemnek is (Murányvár ostromának forrása), a melyben »Szécsi Mária vagy Murányvár ostromlása« című eredeti hazai drámájának forrását mutattam ki.

Már akkor az volt meggyőződésem, hogy ugyanigy járt el Kisfaludy többé-kevésbbé mindegyik művével és kutatgattam is ily irányban. Különös szenvedélylyel »Iréne« című szomorújátékának forrását óhajtottam kifürkészni, mert nem fért a fejembe, hogy Kisfaludy a Bolyai szomorújátékában talált anyagot oly önállóan dolgozhassa át. Mert a két mű között oly nagy a különbség, hogy egy napon nem is szabad a kettőt említeni; hasonlóság pedig csak annyi van, hogy Kisfaludynál is szerepel Agenor, Iréne és nála is görög rableány Iréne, a kit a szultán megöl.

Tanulmányozás közben a véletlen vezetett Kisfaludy forrására. A múlt nyáron ugyanis a magyar történelemmel foglalkozván, különös figyelemmel olvasgattam Fesslernek »Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen« című 10 kötetes munkáját. Az iga-

zán érdekesen írt műnek épen 4. kötetét olvasgattam és benne felkeltette figyelmemet az V. László megkoronáztatása után következő rész, mely elég terjedelmesen írja le Konstantinápoly elvesztét. Eszembe jutott ekkor Kisfaludy »Irénéje«. Összehasonlítottam Fessler elbeszélésével és bizony szószerinti átvétellel is találkoztam. Evés közben nő az étvágy. Ez alkalommal velem is úgy történt. Sorra előszedtem Kisfaludy történeti drámáit és összehasonlítottam Fesslerrel. Még pedig igen könnyen, mert csak azt néztem, mikor történik a darab. Ezt az évszámot megkerestem Fesslerben a lapok szélein és azt találtam, hogy tényleg ott kezdődik a Kisfaludy-feldolgozta történet.

Összehasonlításom eredményeképen határozottan állítom, hogy Kisfaludy történeti tárgyú drámáinak legtöbbjét Fessler elbeszélése alapján írta és így Fessler Kisfaludy drámaírói működésére, működésének további irányára nagy hatással volt.

A magyar születésű és hányt-vetett életű Fessler Ignácz Aurélról (1756—1839) manap talán csak a szakemberek tudnak bővebbet. Kevesen vannak, a kik többet tudnak róla, mint hogy néhány történeti művet írt német nyelven. De a magyar irodalomtörténetben sem méltatták eléggé. Pedig megérdemelné, hogy többet tudjunk róla!

Kisfaludy Károly életének írója, Bánóczi, a fentemlített könyvben említi ugyan Fesslert, a mennyiben azt mondja róla (I, 153), hogy Stettner 1817-ben Kisfaludy kezébe adta »Magyar Történetét« és buzdította, hogy a históriai festést művelje; említi, hogy Kisfaludy szorgalmasan olvasta Fesslert és szorgalmasan készíté számos történeti vázlatát. De ezzel végez is vele.

Csak Gyulai Pál emlékezett meg róla egyetemi előadásain, figyelmeztetve hallgatóit, hogy több magyar költőre hatott. És ebben igaza is van Gyulainak! Sőt többet is mondhatunk Fesslerről, azt, hogy körülbelül századunk közepéig tőle tanultak a magyar költők magyar történelmet!

Legnevezetesebb és legterjedelmesebb műve a fentemlített »Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen«, mely 10 kötetben jelent meg Lipcsében 1812—1825-ig és több kiadást ért. Egyéb művei közül legismertebb a »Matthias Corvinus, König der Hungarn, etc« (1793—4. 2 k.), mely Mihalkovits József fordításában megjelent magyarul is (Pesten, 1813). Megjelent még magyarul »A három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatja Fessler után« (Pest, 1815-ben).

Művelt és igen olvasott ember volt Fessler, a kinek igen nagy előnye volt, hogy szépen tudott írni. Stilusa folyékony, könnyed, és ha a történelmi kritika szemére veti is, hogy az anyagot sokszor átveszi forrásaiból (Pray, Katona, Stritter), azt elismeri, hogy az eladdig nehezen hozzáférhető történeti kincset a nagy közönség előtt is feltárta.

Különösen nagy hasznát vették az írók, mert az anyagot már többé-kevésbbé alakítva találták benne. Fessler ugyanis sok

személyt szerepeltet, velük párbeszédeket is mondat. Ezért oly változatos és érdekes munkája!

Mikor Kisfaludy 1817-ben olvasta, őt is meghatotta a sok helyt előforduló költői anyag és nemcsak mint festő használta fel, hanem a neki megfelelőt saját költői eszméi és alakító tehetsége szerint drámai formába is öntötte. Igy születtek egymásután drámái és így érthető meg nagy termékenysége is e téren.

Az alábbiakban megjelenésük sorrendje szerint tárgyalom egyes drámáit és rokon helyeket idézek Fesslerből és Kisfaludyból állításom bizonyítására. »Zách Klárá«-ját azonban legutoljára fogom tárgyalni, mert annál meggyőzőbb lesz állításom, hogy keletkezésének ideje nem 1812.

I.

Ilka, vagy Nándorfejérvár bevétele. Eredeti hazai dráma 4 felvonásban. 1819.

Ismeretes e drámáról, hogy Kisfaludy négy nap alatt írta meg, mert a pesti szinésztársaság 1819. június 16-án okvetetlenül Kisfaludy-féle drámával akart búcsúzni.

A tárgyat Fessler Magyarok Történetének I. kötetében, a 451—3-ig terjedő lapokon találta meg.

Itt megtudjuk, hogy Dukas Mihály, görög császár uralkodása alatt Niketas volt Belgrád parancsnoka. Niketas pártfogása alatt a pecsenégek többször átkelvén a Száván, be-betörtek Magyarországba és nagy zsákmánynyal tértek vissza. A magyarok királya elrendelte, hogy a hűtlenség megboszulására gyülekezzenek a magyarok a Duna és Tisza egybefolyásával átalellen, Szalánkemenben. A bácsi és soproni ispánok seregükkel Belgrádig hatoltak. Niketas erre segítségül hítta a pecsenégeket, a kik dühösen támadtak az előseregre, de megverettek, úgy hogy csak Kazár fejedelmük menekülhetett meg kevesedmagával.

Ugyanekkor érkeztek seregükkel Belgrád alá Salamon, Géza és László. Az ostrom megkezdődött és két hónapig tartott, a mi alatt különösen Opus, György és Bors tüntek ki merész tetteikkel.

A harmadik hónapban egy fogoly magyar szűz több helyen meggyújtá a várost. A szélben hamar terjedt a tűz és a nagy zavarban a magyarok elfoglalták a várost, Niketas pedig kevesedmagával a várba vonult. De látván, hogy most már nem védheti magát sokáig, késznek nyilatkozott életük megkímélése és szabad elmenetel mellett a vár átadására. Ez meg is történik.

Kisfaludy drámájának történeti része teljesen ugyanez.

A személyek nevei is mutatják már különben, hogy ezen leírást vette drámája alapjául, mert Menyhárt, Zimias, Alexis kivételével a többi szereplő nevét és alakját ezen elbeszélésből vette.

Döntő bizonyíték lesz azonban az alábbi párhuzam:

(Kisfaludy.)

Alexis: Hallgasd
Tehát! Niketasnak unszolása
És pártfogása alatt többször már
Pecsenégi csoportok a Szávát ált-
Hajózván, országtokra rohantak,
És nagy vérontás, rablás és pusztítás
Után, nagy prédával hazájokba
Tértek . . .
Salamon király ezt hallván, hogy
A görög hivtelenséget meg-
Boszulja, és a kirablott népének
Elégtételt szerezzen, összeszedvén
Vitézeit, Zalánkemén alá
Mozdítá táborát. Vele jöttek
Első Bélának, atyja testvérének
Dicső fiai, Géza és László.
(I. f., 1. j.)

Alexis:
Niketas Belgrádot felszabadítni
Akarván, Kázárt, a pecsenégek
Herczegjét, hívta segitségül;
De csak a várandó prédáról,
S nem a veszélyrül is ezt tudosítá!
Eljött Kázár seregével, és mindjárt
A bácsi és soproni osztályokat
Dühös tűzzel meg is támadta;
Csak vitézűl elfogadták őtet,
Sokáig kétséges volt a csata,
Hogy László herczeg és Bors-Gyula
Keresztülvágván Kázár népén,
Az ellenség erejét egymástól el-
Szakasztván, teljes győzedelmet
Nyertek. Kázár ugy megveretett,
Hogy csak kevesed magával,
Menekedhetett meg a rabságtól.
(I. f., 1. j.)

Alexis:
Mi a falakról láttuk a magyar
Király diadalmát, és Niketás
Titkolt haraggal nézte a miként
A vármegyék számos foglyokkal
És a nagy prédával szép rendben
Felállottak királyok sátora
Előtt. (I. f., 1. j.)

(Fessler.)

Unter dessen (Niketas) Begünstigung waren mehrmals Petschenegische Haufen über die Save in das Ungrische Gebiet eingefallen, und mit Beute an Menschen und Vieh zurückgekehrt. Jetzt erging an die Ungern des Königs Aufgebot zur Rache Byzantischer Treulosigkeit. Szalankemen, dem Zusammenflusse der Theiss und Donau gegenüber, war der Sammelplatz . . . . So eben setzten auch Salamon, Geisa und Ladislaus mit ihren Dienstmannen über den Strom.
(451. o.)

Niketas rief Petschenegen zum Ersatze; nur die Aussicht auf Beute, nicht auch die Gefahr, ward ihnen eröffnet. Wüthend fielen sie über die Oedenburger her, warden aber von diesen mit so besonnener Tapferkeit empfangen und geschlagen, dass nur ihr Fürt Kazar mit kleiner Zahl der Seinigen der Gefangenschaft entrann. (451. o.)

. . . die Belagerten mussten von den Stadtmauern sehen, wie die Grafen mit den Köpfen der Erschlagenen, mit Waffen, Gefangenen und Rossen der Petschenegen vom frühesten Morgen bis späten Abend vor dem Könige aufzogen.
(452. o.)

Géza:

Már két hónapja
Lesz, hogy tehetetlen itten múlatunk.
(I. f., 3. j.)

Die Belagerung ward angefangen, und mit angestrengter Thätigkeit zwei Monate lang fortgesetzt;
(452. o.)

Géza:

. . . . csak a felső
Várt tartja még az ellenség. Azt is
Soká nem védelmezheti.
(IV. f., 3. j.)

Was dem Gemetzel entging, flüchtete sich mit Niketas hinauf in die Burg. . . .

Zimias:

Nagylelkűségedben bizván, vezérem
Niketas Belgrád kapukulcsait
Elküldi általam, már meghódolt
Népével. (IV. f., 10. j.)

Niketas mit dem wenigen Volke in der Burg zu schwach, ... sich zu vertheidigen, erklärte sich bereit zur Übergabe. . . .
(452. o.)

Nem lesz érdektelen, ha megjegyzem, hogy ugyanezt a tárgyat Czuczor is feldolgozta. Heroidjának címe: »Ilka Gyulának« (Salamon király korából) és »Gyula Ilkának.« Czuczor Kisfaludynak drámája alapján dolgozta fel a tárgyat, de felhasználta Fesslert is, mert bevette heroidjába Opos nevét is.

II.

Kemény Simon. Eredeti hazai dráma két felvonásban. 1820.

Iréne czimű szomorújátéka czímlapjának hátára Kisfaludy a következőket nyomatá: »Ezen tárgyat, valamint Kemény Simont már előttem egy lelkes Hazafi kidolgozta; én nem vetélkedésből, hanem egyedül előadás végett, a nemzeti Szin-játék javára újra ezen formába önteni hasznosnak itéltem.«

A lelkes hazafi Bolyai Farkas, ki a tárgyat »Kemény Simon, vagy a hazaszeretet áldozatja« czím alatt három felvonásos szomorújátékká dolgozta fel. Nem volt oka senkinek sem kételkedni Kisfaludynak szavaiban, azért csak az általános véleménynek adott kifejezést Bánóczi, a mikor Bolyait mondja Kisfaludy forrásának. Véleményét adatokkal, jobban mondva párhuzamos idézetekkel erősíté és bebizonyítá, hogy »a puszta anyagnál többet is átvett« tőle. Igaza van, de csak részben. Mert tény, hogy átvesz egyes hasonlatokat, mondatokat Bolyaiból, de drámája mint *egész* nagyon különbözik Bolyai szomorújátékától. Valószinűleg a következőképen áll a dolog. Kisfaludy nem tartotta sikerültnek Bolyai laza szerkezetű szomorújátékát hosszusága és a sok szereplő személy miatt. Ismerte a történetet Fesslerből (IV. 553—567) és alkalmasabbnak találván a költői feldolgozásra, fel is használta. Ez áll különösen a szorosabb értelemben vett történeti részre s épen ebben külön-

bözik nagyon Kisfaludy Bolyaitól. Kemény tettének feltüntetése azonban Kisfaludy gondolata.

Állításomat az alábbi idézettel támogatom:

(Fessler.)	(Kisfaludy.)	(Bolyai.)
Des Woiwoden Kundschafter hatte sich bis an das Zelt des Begs durchgeschlichen, dort vernommen, wie er den Seinigen Hunyady's Gestalt, Rüstung, Schild und Streitross beschrieb; die Entschlossensten und Gewandtesten seines Volkes auserkor und ihnen die Weisung gab, im Sturme der Schlacht nur auf ihn einzudringen und seiner sich zu bemächtigen, damit wäre der Sieg entschieden, Siebenbürgen in ihrer Gewalt. (556. o.)	*Simon:* Kereszti közelít, kit a vajda kémleni küldött. (I. f., 1. j.) *Kereszti:* Ezen ruhában sok veszélyek között Mezet bég sátoráig vergődtem, ott hallám, miként tanítgatá népeit, hogy a jövendő csatában egyedül Hunyadi személyére törjenek, leirván nekik pánczélját, fegyverét és lovát; ki őt elejti, annak királyi jutalmat igért és vad örömkiáltás hangzott a táborban. Mahmet sugallásának hirdeté a vezér, hogy Hunyadinak el kell esni és Stambulba kisértetni népének. *Öreg Kemény:* Azt ne engedje az isten! különben elesik Erdély .... (I. f., 2. j.)	*Keresztesi:* Komor a hir, a mellyet, ugy hozok mint a halálos nyilat a kősziklájához viszsza-futott szarvas; .... A nagy Mufti elhitette a Törököket, hogy az égből sugallotta Mahomed, hogy holnap el kell esni Hunyadinak s az ő fejének Stambulba kell kisértetni mind azoktól, valakik az ő vallását fel nem veszik: a Vezér az egész Tábort arra eskettette, hogy mindenik a' Hunyadi személlyére törjen. *Kemény:* Tehát holnap el-esik Erdély!.... (I. f., 10. j.)
er (Mezet-Beg) hielt für zuträglich, der Ungarn Anzug vor seinem Lager bey Emrichsdorf in Schlachtordnung zu erwarten. (555. o).	*Kereszti:* Szent-Imrénél megerősített táborában várja Mezet bég a magyar sereget, egyedül a vajdának vesztét forgatván elméjében. (I. f., 2. j.)	Nincs hasonló hely.
Die Flucht übereilend stürtzte der Bischof vom Rosse, er wurde gefangen, und auf der Stelle enthauptet. (555. o.)	*Kereszti:* alig tudtam boszumat elfojtani, midőn érdemes püspökünk fejét a basa sátorán felszegezve láttam; (I. f., 2. j.)	Nincs hasonló hely.

(Fessler.)

Von des Feindes Entwürfen unterrichtet, bestimmte Hunyady die Székler zur Vorhut; das Vordertreffen übergab er seinem wackern . . . Rittersmann, Simon Kemény; er glich an Wuchs und Gestalt dem Woiwoden, mit diesem vertauschte der Ritter auch Rüstung, Schild und Streitross; das Mitteltreffen führte Hunyady in Keménys Rüstung. Im wüthenden Angriffe stürmten die Székler in die Reihen des Feindes ein, sprengten seinen rechten Flügel theils in das Ompolyer Thal hinunter, theils auf den Berg Őr hinauf, und warfen sich schnell gegen den rechten und linken Flügel des Ungrischen Vordertreffens bey Borband zurück. Die Osmanen jagen ihnen nach, im Anbeginn des Gefechtes erblicken sie Hunyady's Panzer, erkennen seinen Helm, seinen Schild, sein Streitross und sind ihres Mannes gewiss. Nach dem heissesten kampfe stürzt Kemény zu Boden, sie schreyen Sieg, treten aus der Ordnung . . . Unterdessen hatte Hunyady mit dem Mitteltreffen über den Ompoly gesetzt, jetzt überfällt er

(Kisfaludy.)

Simon: Az előcsatát én kezdem az erdélyiekkel, az alatt Hunyadi a nagy sereggel Ompoly völgyén az ellenség derekán huzódik; ha velök harczba keveredett, mi hátat fordítunk, hogy engem Hunyadi gyanánt üldözzön a török; az én elestem őket zavarba hozza, és vélt győzedelmök romlásokra válik.

(II. f., 1. j.)

és később:

Első paraszt: Az őri hegyen keményen harczolnak, mint kivehetem a székelyek

(II. f., 5. j.)

Első paraszt: Hah! a székelyek visszafordulnak, mindenfelől tolong az ellenség . . .

(II. f., 5. j.)

Második paraszt: A csata megújul, az őri hegy tetején magyar zászlók lobognak, a székelyek újítják a harczot, a török közben van.

(II. f., 5. j.)

(Bolyai.)

Hasonló hely:

Mária:

. . . Most rohannak reá a' fene Pogányok. . .; most fedezi el a' feje felett villámló kardok sürüsége . . .

(III. f., 1. j.)

Öreg Kemény: (ütközet' lármája hallik) Nézd . . . Nézd! Hála az égnek Mária! meg van nyerve a' haza borostyánja; elmosta a' port a' pogány vér zápor, hogy tündököljék az Erdély' napja a' Keresztények győzedelmén . . . közbül vette a két Hunyadi; két szembe találkozó szélvész között szakad a' felleg. Ha! mint ordít a' haldokló Török, örömmel adják-által egymásnak a hazai hegyek . . . stb. (III, 1.)

die vermeintlichen Sieger von der Seite, zu gleicher Zeit bricht das in Gefangenschaft weggeschleppte Siebenbürger Volk aus dem Lager hervor und rächet sich an dem Feinde im Rücken.

(556—7. o.)

III.

Iréne. Szomorújáték öt felvonásban. 1820.

Ezt a tárgyat is Bolyai dolgozta fel előtte egy drámájában. (Mohamed vagy a ditsőség győzedelme a szerelmen. Szomorújáték 3 felvonásokba.) Bolyainak e két szomorújátéka az »Öt szomorújáték«-ban, 1817-ben jelent meg. Fesslerrel Kisfaludy 1817-ben ismerkedett meg rögtön Pesten való megtelepedése után. Valószinű, hogy a szóban forgó anyagot Fesslerből ismerte, de a feldolgozásra csak azután gondolt, a mikor Bolyai gyenge szomorújátékaival megismerkedett.

»Iréne« szomorújátékához a történeti anyagot (Konstantinápoly elfoglalását Mohammed által) Fessler történetének IV. kötetében a 769—797-re terjedő lapokon találta meg Kisfaludy. A történet röviden a következő:

Már II. Murath növekedő hatalma Joannes Paleologus császár alatt pusztulással fenyegette a görög birodalmat. A pápa a vallási villongások ellenére is mindenkép segítette a görögöket. Ulászlót, a magyar királyt, is feloldották esküje alól, csakhogy Konstantinápolyt megmentsék. Csak Paleologus nem tett semmit. Négy évre a várnai eset után a megholt császár helyébe Constantin lőn császárrá Murath kegyelméből.

Murath után fia, Mohammed, lett a szultán, ki birodalma központjává Konstantinápolyt óhajtá tenni. E czéljának elérését a görögök is elősegítették viszálykodásukkal. Mikor Mohammedet trónraléptekor üdvözölték, — nem ügyelve a fenyegető veszélyre — még különféle kedvezményeket akartak tőle nyerni. Hiába figyelmeztette őket Haly-bassa, megvásárolt barátjuk, hogy hagyjanak fel viszálykodásukkal és követeléseikkel, mert csak saját kárukra lesz. A szultán barátságos szavai megnyugtatták őket.

Mohammed azonban csakhamar hozzá látott tervének kivitelához. Egy nagy várat építtetett Konstantinápoly közelében és janicsárokkal töltötte meg, a kik raboltak az egész környéken. Erre a görögök a város kapuit bezárták, mire a szultán harczra készülődött ellenük. A városbeliek egyenetlensége még erre sem szünt meg, úgy hogy 100,000 lakos közül csak körülbelül 5000

határozta el magát a védelemre. A császár erre a magyarokhoz fordult, a kik követeket is küldöttek ügyük érdekében Mohammedhez, de ő ott fogta magánál a követeket és csak a város elfoglalása után bocsátá őket haza.

Constantin a város érdekében a pápához is fordult. A pápai legatus: Isidorus meg is jött nehány száz harczossal; vele jött Justinianus, genuai nemes is 2000 emberrel. A pápai küldött azonban nem csillapíthatá le a viszályt, sőt személye a vakbuzgó görögök közt még szította az egyenetlenséget. Mikor a lakosok Sophia-templomában római papot láttak kovásztalan ostyával misézni, megfeledkeztek minden veszedelemről, sőt Lukas Notaras, a császár rokona, nyiltan kimondá, hogy inkább akarja a török, mint a pápa uralmát.

Ez alatt Mohammed a városig hatolt. Husvét hétfőjén pedig megkezdte az ostromot. Constantin mindig a legfontosabb helyet védte. Majd a tengeren tűztek össze az ellenséges hajók és itt a görögök a genuai segélylyel meg is verték a törököket, de Mohammed leleményességével nem sokára annyira vitte, hogy a tenger felől is víhatta a várat.

A legvégső veszélyben Constantin békét kért a szultántól, de már késő volt.

Az ostrom 24-ik napján a törökök közt elterjedt a hír, hogy közeledik Hunyadi serege. A katonák ijedtükben követelték a szultántól, hogy hagyja abba az ostromot. Ehhez járult még, hogy Haly-bassa a tanácsban szintén ellenezte az ostromot. De evvel elveszté ura bizalmát s a szultán Zagánnal, a második vezérrel, — a ki sürgette az ostromot — titkon szövetkezett. Egybegyűjtötte katonáit, buzdító beszédet intézett hozzájuk és készült az utolsó ostromra. Előbb azonban felszólítá utoljára a császárt szabad elvonulás mellett a megadásra. A szultán követei közt volt Haly-bassának egy titkosa, kivel Constantinnak titokban megüzenteté, hogy holnap bőjt és pihenő, de a harmadik napon általános ostrom lesz.

Ha ekkor a görögök elfeledik a viszályt és összetartanak, még megmenthették volna városukat. De e helyett a pápa és a császár ellen zúdultak és szivükben a török szolgaságot kivánva Mária képét hordták a városban és kérték, hogy vallásuk megszégyenítése miatt békítse ki az istent a várossal.

Csak nehány nemes értett egyet. Összegyűltek este és hősi halálra szánták el magukat császárukkal.

Másnap hajnalban megkezdődött a harmadik ostrom. A görögök bátran harczoltak, ugy hogy az ellenség nem juthatott a falra, noha mindig új és új csapatok támadtak. Egyszerre Justinianus kezét egy nyil sérté. Vérét látva elveszté bátorságát és menekül. Nem tartóztatja a császár szava sem. Népe utána rohan rendetlenül. Ekkor Hassan janicsár elsőnek jut a falra; harmincz társa követi. A legtöbb meghal, de nehány mégis bejut és utánuk még

többen. A görögök vitézül harczolnak; maga a császár is közember gyanánt harczol, mig el nem esik.

Minden rend oda lett, mindenki menekül. Sokan mészároltattak le, még többen lettek foglyokká. Nyolcz órakor a szultán belovagolt a városba. A Sophia-templomnál leszállott lováról és megparancsolta, hogy alakítsák át első mecsetté.

Másnap a szultán haza küldé a magyar követeket oly üzenettel, hogy most választhat uruk béke és háború között.

Ez röviden Konstantinápoly elestének története. Első olvasásra is megállapítható, hogy »Iréné«-ben a történeti tények hasonlók.

De lássuk csak a kettőt tüzetesebben?

Először is hasonlítsuk össze a szereplő személyeket. Itt is, ott is szerepel Mohammed, kinek nevét Kisfaludy következetesen két »m«-mel irja, ép ugy mint Fessler. Kisfaludynál Hali basa, nagyvezér, a törökök ellen cselekszik, sőt el is árulja őket; Fessler pedig így ír róla a 773. oldalon: »Gross-Vezir Haly-Bassa, der Griechen erkaufter Freund«; később pedig, mint fennebb láttuk, nála is elárulja a császárnak az ostrom idejét. Kisfaludynál is ott van Zagán basa, a második vezér, és megbuktatja Halit, épen így van Fesslernél is, kinél (791) Zagán-Bassával, a második vezérrel szövetkezik Mohammed (Hali ellen), hogy az ostromot folytassák. Kisfaludy Ferez bége is ott található Fesslernél a 801. oldalon. Szintúgy Lukas Notaras is, a görög vezér (a 779 és 789 oldalakon), s az utóbbi helyen megemlíti Fessler, hogy Justinianus árulással vádolta őt. Végül megvan Hassán is (a 796. o.). Agenort, Gerontot, Irénét Bolyainál találjuk.

Leghathatósabb bizonyíték lesz azonban a következő párhuzam:

(Kisfaludy.)	(Fessler.)
Agenor: I. f. 80. oldal (Kisf. Munkái. 7. kiadás.)	
. . . Szentháromság Vasárnap estve Konstantin Nagylelkű császárunk végső tanácsra Hivatta hőseit, s azon végzését, Hogy a várost utolsó csepp vérig Kész védelmezni, tudtunkra bocsátá. Vitéz halálra mindegyik Elszánva, őt hiven követni esküvénk. Isidor cardinalis ezek után Liturgiát tartván Sophia Nagy templomában, lelkeinket A hosszu utra elkészíté. Ez vala Dicső megváltónk végső ünnepe Azon felséges templomban.	. . . es war das . . . Fest der Dreyeinigkeit (791.). Abends versammelte er (Constantin) die Edelsten der Byzanter und Lateiner in dem Pallast; in ergreifendem Vortrage ordnete er ihren Dienst in der Gefahr des bevorstehenden letzten Sturmes . . . Mehr des Heldentodes, als des Sieges Ruhm ahndend, umarmten sie sich gegenseitig, zogen auf ihre Posten . . . Constantin, von treuen Begleitern gefolgt, begab sich in die Sophien-Kirche, Cardinal Isidorus feyerte die Liturgie und reichte ihm das Abendmahl; es war die letzte Gedächtnissfeyer Jesu in diesem erhabenen Tempel. (794.)

Agenor: I. f. 81. o.
Alig szürkült az ég,
Mohammed népével mindenfelől
Az ostromot kezdé, rengettek a falak
Az ágyuk mennydörgésétől, dühösen
Rohantak ők reánk, s holttesteikkel
Tölték az árkokat. Mohammed
Személyesen vezette népeit,
És fenhangzó szavakkal a csatát
Intézte.

Agenor: I. f. 81. o.
. . . Konstantin mindenkor ott
Hol legnagyobb volt a veszély,
Az ostromlókat kétszer visszaverte;
Harmadszor Karsia kaput
Ostromlá a szultán jancsárival,
Melyet Jusztinian, olasz segéd-
Néppel védett; keményen harczolának
A mieink; mig Jusztinián, kezén
Könnyű sebet kapván, elhagyta a
Rábizott kaput; haszontalan
Kiáltja, kéri őt maradni
Konstantin, nem hall, elszalad,
Utána az olasz nép. Oda
Lett arra minden rend, a védelem
Megszünt, lankadni kezdenek
A harczolók és végre társaik
Tetemin keresztül a jancsárok
Falainkra mászván, kapukon által-
Törvén elfoglalták ezen
Várost, kereszténység kulcsát.
Konstantin látván nemzete
Vesztét, magát halálnak szentelé,
Elvetve császári jeleit, mint

. . . in der dritten Stunde des Tages geschah der Angriff zu Wasser und zu Land . . . Die Verwegensten Kletterer wurden in den Graben gestürzt, nicht Ein Pfeil, nicht Eine Kugel der Griechen und Lateiner verfehlte seinen Mann; nicht ein einziger dieser Stürmer kann auch nur auf die erste Mauer; aber ihre Leichname füllten den Graben und dienten den Fusstritten der nächsten Haufen zur Unterlage... Jetzt sprühet anhaltend mörderisches Feuer aus dem Geschütze von den Linien und Galeeren auf die Mauern und ihre Vertheidiger, . . . der Sultan zu Pferde, mit eisernem Streitkolben in fester Hand, steht ihnen zur Seite als Zeuge und Richter ihres Tages; mit Blick und Geberden, mit weithallendem Zurufe treibt und lenkt er des Kampfes Fluth. (795. o.)

Nach kurzer Ruhe . . . stellte er (Constantin) sich mit auserlesener Schar bey dem Palatium des ersten Constantin, an das Thor Karsia, wo die Mauer beträchtlichen Bruch erlitten hatte. (794.)

Ein Pfeil oder eine Kugel durchbohrt Justiniani's Hand; bey dem Anblicke seines Bluthes entsinket ihm der Muth, mit ihm seinen Lateinern des Sieges Hoffnung; er flieht, der Zuruf des Kaisers: »Deine Wunde ist unbedeutend, die Gefahr dringend, Deine Gegenwart unentbehrlich«, hört er nicht mehr; sein Volk ihm nach in grösster Unordnung; die Gegenwehr der Griechen auf den Mauern erschlafft, die Wuth des Angriffes wird verstärkt. Der Janitschar Hassan ersteigt der erste die äussere Mauer. Dreyssig seiner Gefährten folgen ihm, achtzehn derselben büssen ihren Wetteifer mit dem Tode . . . Unerschütterlichen

Közkatona harczol s ismeretlen
A csata zavarjában elesik

Muthes wirft der Kaiser alle Ehrenzeichen seiner Würde von sich, kämpft als gemeiner Krieger, und fällt unerkannt, mitten im Getümmel durch unbekannte Hand. (796. o.)

Agenor:
Én mindaddig Phenar kapunál
Harczoltam, mig az ellenség a belső
Város felé tódult, . . .

Dahin war alle Ordnung, erloschen der Muth zu längerm Widerstande; — Die Sieger drangen durch die Brüche der innern Mauer in die Stadt; zu gleicher Zeit wurde auch das Phenar-Thor erstürmt, stb. (796. o.)

Hali: I. f. 101. o.
Öszvedőlt
Konstantinápoly; nem mi, — egy
Felsőbb erő rontá le azt.
Uralkodói vétke és a nép
Vak bódultsága ily nehéz
Rabigába hozta elfajult lakóit;

Also endigte an diesem Tage das Byzantische Reich, gestürtzt durch die Verbrechen seiner Beherrscher, durch den Fanatismus seiner Priester und durch die Laster seines Volkes. (797. o.)

Ibrahim: III. f. 142. o.
Midőn utolszor a várost
Feladásra kérted. Hali nagyvezér
Mint biztosát felküldött engem is,
És általam tudosítá Konstantint
A végső ostromról, és azt izente:
Hahogy bátran kiállja azt,
Mohammed el fog állni minden
További próbáktól.

An eben dem Tage liess Mohammed den Kaiser zum letzten Male auffordern, die Stadt gegen seinen und seines Volkes freyen Abzug zu übergeben; . . . Unter des Sultans Boten war ein Vertrauter des Haly-Bassa, durch diesen gab der Gross-Vezir dem Kaiser geheime Kunde: auf Morgen sey Ruhe und feyerliche Fasten angeordnet, am dritten Tage aber würde die Stadt von allen Seiten zugleich angegriffen, und schlüge sie diesen letzten Sturm ab, die Belagerung aufgehoben werden. (792. o.)

Maradt Kisfaludy iratai közt egy töredék: Konstantinápoly veszedelme, a melyben ugyanazt a tárgyat akarta nagyjában feldolgozni, mint az Irénében. Hogy a hátramaradt töredéket is Fessler után készíté, a fentiek után nem szükséges bővebben bizonyítanom.

Itt is szerepel II. Mohammed, Hali basa, nagyvezér, Zagán basa, második vezér, Ferez bég és Hasszán jancsár.

A töredékből különben megtudjuk, hogy Agenor védelmet esküvén a császár kezére, a végső ostromra megy a Phenar kapuhoz. De elébb Iréne lányát a Sophia templomába küldi, tőrt ad kezébe és megesketi, hogy megöli magát, ha balul végződik az

ostrom. Iréne a templomba megy. Polgárokat talál ott, a kik most is a valláson czivakodnak, majdnem úgy, mint Fesslernél, de Iréne lecsillapítja a czivakodókat. Ekkor megtudják, hogy Jusztinián, megsebesülvén, elhagyta a Karsia kaput és elfutott vele népe is; de megtudják azt is, hogy a császár közkatona ruhában harczol. Nemsokára a törökség a templomba is behatol. Jön Mohammed Halival és Zagánnal és megteszi a templomot első mecsetnek. Hali kegyelemre, Zagán kíméletlenségre buzdítja a szultánt. Ekközben eléje hozzák Irénét, akit megakadályoztak abban, hogy megölje magát.

Itt megszakad a kézirat. Azt hiszem, tisztában lehet most már mindenki, hogy e töredék igazán históriai drámának töredéke (a hogy Kisfaludy is nevezte), mely egészen Fessler előadása után készült.

A töredék a dráma II. felvonásának első jelenete lett volna.

Bánóczi Kisfaludy étetrajzában (I. 354) e töredék tárgyalásánál (akkor még nem látta a kéziratot) az író vagy a kiadó tollhibájának tartja a »II. felv.« jelzést, mert »ez merő expositio, és bajosan tehető föl, hogy Kisfaludy, a gyakorlott író, annyira hibás szerkezetű darabot írt volna, a milyen ez bizonyára lesz, ha a fönmaradt töredék nem az első felvonásnak részlete.«

Kisfaludy K. Minden Munkái VI. kötetében (406. o.) Bánóczi már elfogadja, hogy a töredék a II. felvonás, de csak azért, mert a kéziraton »csakugyan ez áll: 2. felvonás 1. Scéna«, a mi szerinte »nem a tervezett dráma értéke mellett bizonyít s minden esetre föltünő tény.«

Az értékről nem szólok, mert eltérnék voltaképeni czélomtól, csak rá akarok mutatni a fentiek alapján, hogy nem föltünő tény.

S evvel a kérdéssel egyszersmind tisztázni akarom amaz kérdést is, hogy mily viszonyban áll a töredék »Iréné«hez.

Kisfaludy Fesslerből ismerte a történetet, megismerkedett Bolyai szomorujátékával és elhatározta magában, hogy ő is feldolgozza a tárgyat »nem vetélkedésből, hanem egyedül előadás végett a nemzeti Színjáték javára« mert meg volt győződve, hogy Bolyai szomorújátékát nem adhatják szinpadra.

Hozzá is fogott az íráshoz és históriai drámát akart adni, a melyben Iréne története mellett kellőképen elő akarta adni Konstantinápoly bukásának okait (a görögök viszálykodását). Igy 1820 elején akarta megírni a drámát és erre vall maga a czím is: »Constantinopels Fall«, a mint Gaálhoz intézett 1820. febr. 8-iki levelében nevezi a drámát. Ha pedig »Constantinopels Fall«-ját, vagy a mint magyarul nevezte, »Konstantinápoly veszedelmét« írja meg, akkor csak nem kezdi meg a drámát a végostrommal, hanem elébb még tájékoztat egyről-másról, pl. miért határozta magát a szultán e lépésre, milyenek voltak a viszonyok a városban, hogyan kisérlette meg a pápa küldötte és Constantin császár a vallási villongás lecsillapítását, stb.! És én azt hiszem: ez volt az I. felvonás tartalma.

Csakhamar azonban beláthatta Kisfaludy, hogy így az ő históriai drámája nem fog sikerülni a kettős mese miatt (Kon-

stantinápoly és Iréne története) és elhatározta, hogy Iréne történetét veszi alapul, a konstantinápolyi eseményeket pedig csak hátterül használja fel. És ezt csakhamar meg is tehette, mert 1820. május 17-iki levelében már azt írja Gaálnak, hogy Iréne szomorújátékát átdolgozza. Tehát már nagyjában (úgy látszik prózában) készen volt Iréne szomorújátéka. Szeptemberben már készen van, csak a jambusokon kell még javítania, októberben meg azt írja neki, hogy legközelebb küldi szomorújátékát. Novemberben censura alá adta és csak 1821. januárban kerül ki a nyomdából.[1]

A fenti összehasonlítás alapján természetes tehát, hogy Bánóczinak túlzott ama véleménye, hogy Kisfaludy Voltaire »Zaïre«-jával való megismerkedése következtében tért el eredeti tervétől és így készült volna Irénéje Bolyai és Voltaire szinműveiből. De azért nincs kizárva a lehetőség, hogy tényleg hatott Voltaire »Zaïre«-ja Kisfaludy »Irené«-jére, mert Leo alakja hasonló Nerestanhoz és Fatime Voltairenál is előfordul. Hogy Kisfaludy ismerte Voltaire műveit, azt külső bizonyítékkal erősíthetem. T. i. halála után (1831-ben január 10-én) Sándor bátyja János öcscséhez irt levelében reklamálta Mayer sógora nevében »Voltaire Teátromának egynehány részét«, mely Károlynál maradt.

Ezek után összefoglalom a különféle hatásokat. A történeti részt teljesen Fesslerből veszi; innen veszi Hali, Zagán, Ferez bég, Hassán személyei nevét és alakjait és Mohammed nevét is úgy írja, mint Fessler. Bolyaitól veszi Agenort, Gerontot és Irénét, de utóbbinak csak nevét. Valószinűleg Voltairetól veszi Leo alakját és Fatime nevét és ama fordulatot, hogy a szultán azért öli meg Irénét, mert megcsalatottnak véli magát.

Végül még egy adatot említek meg, mely az Iréne-mondára vonatkozik. Az »Archiv für Geographie, Historie stb.« című bécsi folyóirat 1810. évfolyamának 66 és 67-ik számában egy névtelen leírja Konstantinápoly elfoglalását »Die Eroberung Constantinopels durch die Türken« címmel. Ebben az illető író leírja, mint buzgólkodott Constantin Mohammed trónraléptekor azon, hogy a népet egységre bírja. A görögök azonban elfelejtettek mindent Mohammedről, a kiről így ír tovább: als er seinen neubestiegenen Thron mit dem Blute seiner unmündigen Brüder befestige, verrieth M. die herrschende Leidenschaft seiner Seele, und die Sagen von der schönen Geliebten, die er vor den Augen seiner Bassen ermordete, um ihnen zu beweisen, dass er kein Sclave der Liebe sey, und von den zwölf Pagen, denen er den Leib habe aufreissen lassen, um darin eine entwendete Melone aufzusuchen, beweisen wenigstens wozu seine Zeitgenossen ihn fähig hielten.

Ha tudjuk, mily elterjedt volt nálunk is e bécsi lap, semmi esetre sem érdektelen az adat.

Dr. Viszota Gyula.

[1] Gaal Kisfaludy Sándorhoz intézett (1821. febr. 12-én) levelében azt írja, hogy épen most kapta meg »Irénét.«

NÉMET SIRALMAS ÉNEKEK GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS HALÁLÁRA 1664-BŐL.

Már több helyütt emlitettem, milyen beláthatatlanul sok az egykorú magyar vonatkozású német nyomtatvány az évszázadokig húzódó török háborúk idejéből. Természetes, hogy ezen nyomtatványok jó része a félhold ellen folytatott harczoknak Hunyadi János után két legragyogóbb bajnokával, a vértanú és költő Zrínyi Miklóssal foglalkozik. Többnyire prózai tudósításokat hoznak bámulatos hadmiveleteikről, de mindkét törökverőről több dicsérő versezet is maradt ránk, és például a szigetvári hősről szóló egyik költemény a német irodalomnak majdnem egy századon át legnépszerűbb történeti énekeihez tartozott: mindig ujabb és ujabb kiadásban jelent meg, dallamára pedig számtalan más tárgyú és tartalmú éneket is szereztek.[1]

A nemzeti muzeum könyvtára is sok olyan régi német nyelvű nyomtatványt őriz, melyek a két Zrínyiről és különösen a költőről szólnak. Igy egyebek között két ugyanazon kiadású példányban is megvan Andreas a S. Theresia mezítlábos karmelita szerzetesnek Zrínyi Miklós fölött Münchenben 1664. decz. 6-án mondott halotti beszéde, melyből Kazinczy F. és Salamon Ferencz Zrínyi születésének dátumát vették.[2] A többi füzetek majdnem mind többé-

[1] L. Kertbeny Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454—1600.* Budapest, 1880. 202. l. Még bővebben szól róla Weller Emil: *Annalen der poetischen National-Literatur der Deutschen im XVI. und XVII. Jahrhundert.* 2 kötet, Freiburg, 1862—64., 1137. szám. V. ö. még: *Magyar vonatkozású német ujságlapok a nemzeti múzeum birtokában* 1600—1711-ig cz. értekezésemet a *Magyar Könyvszemle* 1900. évfolyamában, jan. f.

[2] A prédikáczió ezen 1664-ki kiadása röpiratszerü füzetben jelent meg, mely a beszéden kivül még csak egy rövid, Pálffy János Károly és Pálffy János Antal testvéreknek szóló ajánlást, egy pár latin distichont és egy hosszabb *Epitaphium Cronologicum*-ot tartalmaz. Kazinczy Ferencz mindenesetre ezen kiadásban ismerte a karmelita barát prédikációját, mert egy levelében azt irja, hogy Zrínyi Miklós születési éve a nyomtatvány 3 lapján van följegyezve. (L. *Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével.* Pest, 1860. 90. l.) Salamon Ferencz Kazinczynak ezen megjegyzése folytán lett ezen prédikáczióra figyelmessé, melyre az egyetemi könyvtárban rá is akadt, nem ugyan ezen füzetes kiadásban, hanem András atya prédikáczióinak gyüjteményes kiadásában, mely 1679-ben jelent meg. Maga a beszéd mindkét kiadásban majd-

kevésbbé kimerítő, sok tekintetben igen érdekes prózai tudósításokat tartalmaznak, melyek Zrínyinek 1663—64-ben aratott fényes diadalairól értesítenek,[1] személyéről magáról azonban csak keveset beszélnek. Német nyelvű költeményeket csak két füzetben találtam, mindkettő a hős halála alkalmából keletkezett, mely váratlanságával az egész művelt nyugatot lelke mélyében megrendítette. Másutt sem akadtam eddigi kutatásaimban több gróf Zrínyit, a költőt magasztaló versezetre, kivévén egyet, melyet Weller Emil id. művében (998. sz.) említ és mely Wolfenbüttelben őriztetik: *Zu Ehren Neu aufgesetztes Lied Beyder Herrn Grafen von Serin, Herrn Nicola vn Herrn Petern beider Gebrůdern. In Noten zur Music übergeben, Im Jahr 1664: Graf Serin du edler Held x.* — (4 lev. 4-r., h. n.) — Valószínű, hogy még igen sok Zrínyiről szóló német nyelvű verses nyomtatvány lappang, mert épen Andreas a S. Theresia tanúsága szerint számos magasztaló ének és dicsőitő irat volt annak idején a nép között elterjedve,mely szerető csodálattal ünnepelte és könyörgő imáiba és ájtatossági gyakorlataiba foglta a keresztyénség legnagyobb hősét: »*Deszgleichen das sammentliche Volck liebte | lobte | vnd verehrte jhn mit allerley Lobsprůch, Ehrenreimen | vnd Ruhm-Schrifften | für den auch vnder andern aufgeopfferten Andachts-übungen vmb sein Glůck die gemeine Leuth vil heilige Messen haben lesen lassen.*«

A költemények természetesen sok tekintetben érdekesebbek a prózában írt ujságoknál, mert míg ez utóbbiak az események elbeszélésére fektetik a fősúlyt és a hősről csak mellesleg, bár magasztalóan emlékeznek meg, addig az előbbiekben maga a hős áll előtérben személyes nagyságával, éreztetve a hatást, melyet korára gyakorolt, és megrögzítve egyéniségének képét, a mint az kora közvéleményében tükröződik. Azért is talán némi érdeklődésre számíthat ezen két verses füzet rövid ismertetése.

Mind a két nyomtatvány, mint már említettem, Zrínyinek 1664. november hó 18 án bekövetkezett halála alkalmából látott napvilágot. Az egyik füzet czíme: *Honor Posthumus In Illustrissimi quondam Comitis Domini, Domini Nicolai SerinI, Regnorum Croatiæ, Dalmatiae, Schlavoniae, etc. Bani, Luctuosum, et toti Christiano orbi dolendum, è vivis excessum, scriptus, et Pegmate Hoc Velut Chartaceo Pro Communi omnium affectu tristissimo contestando, Illustrissimo Domino Comiti Petro Serinio, Fratri ejusdem Germano delectissimo, Nec non Regnorum Croatiae, Dalmatiae, Schlavoniae, etc. Bano Noviter Electo,*

nem teljesen azonos szövegű, csakhogy a prédikáczió-gyűjteményből hiányzanak a Pálffy testvéreknek szóló ajánlás és a latin versek; Zrínyi születési éve a 831. lapon van említve. Salamon a halotti beszédet ezen prédikáczió-gyüjtemény alapján ismertette és közölte kivonatosan magyar fordításban. (L. *Halotti beszéd gróf Zrínyi Miklós fölött 1664 ben.* Buda-pesti Szemle, XLVII. k., 404—422. l.)

[1] L. fentebb id. értekezésemet a *Magyar Könyvszemle* 1900. évfolyamában, januári füz.

à Georgio Deömetri, Hung. Nobili, SS, Th. Cultore, piè oblatus. Tubingae, Typis Georgij Kerneri. — (é. (1664) n., 4-r., XXII. lap.) A füzet 23 szerzőtől 30 hosszabb-rövidebb költeményt tartalmaz, melyek közül húsz latin, nyolcz német, egy görög és egy magyar nyelvű. Az utóbbit már Majláth Béla ismertette a *Magyar Könyvszemlé*-ben,[1] a hol a nyomtatás évét hibásan helyezi 1663-ba, hiszen Zrínyi csak 1664-ben halt meg, a versek pedig halálára készültek. A tévedés onnan ered, mert Deőmetri György latin chronodistichonjában. melyben a halál évét, hónapját és napját meghatározza, az egyik *i* hibásan kis betűvel van nyomtatva, úgy hogy a chronogrammnak számokul olvasandó nagy betűi tényleg 1663-at mutatnak. Ezt a hibát Hellebrant Á. is átvette a *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetébe.[2]

Kutatásaim és tanulmányaim irányához képest a füzetnek csak német költeményeit ismertetem jelen dolgozatomban.

Az egyes siralmas énekek szerzői magyarok és külföldiek vegyest, kik a tűbingai főiskolának részben tanárai, részben tanulói voltak. Többnek nevével Szabó-Hellebrant *Régi Magyar Könyvtárá*-ban is találkozunk; különösen dissertatiók czímeiben, személyökkel ez alkalommal nem foglalkozom tüzetesebben.

Az első német vers *Brothequius János Konrád* tanártól való, ki Zrínyit oroszlán bátorságúnak, a hősök hősének nevezi, kit a keresztyén világ »a népek diadalá«-nak keresztelt. Az egész költemény csak négy sorból áll:

> WJltu ein Risen-Hertz | und Risen-Helden sehen |
> So komm und sihe da | Graff Serin obanstehen |
> Der Tûrcken-Vôlcker ewingt | mit Lewenmuth und List |
> Darum Er der Vôlcker-Sig recht wohl getauffet ist.

Ép olyan magasztaló, bánatos hangú *Pregitzer János Ulrik* tanár nyolcz soros költeménye is, ki nevét, hírét hallhatatlannak mondja és felszólítja az olvasót, hogy vele együtt sirrassa, gyászolja a hőst:

> Ohnsterblich ist sein Nahm | sein Lob bleibt fûr und fûr |
> Ach Leser schaue doch | betraure Ihn mit mir.

A harmadik ének szerzője *Schönberg György,* ki latin nyelvű költeményének német fordításában elpanaszolja, hogy Zrínyinek, kit sem a török, sem a tatár nem tudott legyőzni, vadászat okozta szomorú végét; az egész keresztyénség siránkozik a nagy szerencsétlenség miatt, mert oltalmazója időnek előtte meghalt:

> Disz Vnglůck beklagt die gantze Christenheit;
> Weil ihr Verfechter is gestorben vor der Zeit.

[1] 1891. évf. 131—134. l.
[2] 2219. szám.

A negyedik költemény, melyet *Betulius Keresztély* szerzett, hosszabb az előbbieknél, 24 sorból áll. Alapgondolata: a keresztyén népek állandóan egyenetlenkednek, egymásra agyarkodnak, a helyett hogy Krisztus örök, esküdt ellensége, a pogány török ellen forgatnák fegyveröket; Isten meg is büntette őket kegyetlenül, midőn a félhold ellen folytatott küzdelmek legnagyobb hősét, a keresztyénség védőbástyáját, Zrínyi Miklóst magához szólította:

DA das blinde Christen volck sich umbeitlen Schatten reisset |
Vnd | die Erb-geschorne (így) Feind ihres Christi | Freunde heisset.
Vnd den Barbarn ohne Noth låst zu eigen Leut und Land |
Vmb | zu fůhren nach Begierd eine nicht beschrenckte Hand;
Zůrnetůber uns der HErr | der die Herren wehlt und setzet |
Dasz sein' Ehr' und seine Kirch werd' erbaut und nicht verletzet.
Darumb holt Er weg von uns | und auff neu erhőrte Weisz |
Hausz Serin | dein Haupt und Cron | aller Helden Ruhm und Preisz.

Végül kérve-kéri a keresztyéneket, ne viszálykodjanak a szent ügy kárára, ne egyenetlenkedjenek a félhold javára, hanem értsenek egyet vallásuk szeretetében és legyenek igaz keresztyének nemcsak névleg, de tettben is!

Még terjedelmesebb *Meurer M. János Ulrik* éneke, mely költői szépség tekintetében is túlszárnyalja az előbbieket. A költő csodálkozva kérdi, miért borult Magyarország oly hirtelen mélységes gyászba? Múzsája megjelenti neki a gyászbaborulás rettenetes okát: a vitéz Zrínyi, a hősök virágja, a szittyák réme, nekünk büszke daczunk, a haza oltalmazója nincs többé:

Ach Jammer heists: Es war die Blume unsrer Helden!
Sie war! der Scythen Schreck | der Vnsern stoltzer Trutz |
Der tapfre Held Serin | desz Vaterlandes Schutz.

Tovább kérdi: hát hogyan esett el? bizonyára a keresztyénség védelmében, a haza szolgálatában, a pogányok ellen harczolva mint hős a csatatéren? — Nem! Mars ártatlan, Diana bűnös: a sötét erdők látták elestét, egy felbőszült vaddisznó fölszaggatta szivét. Te elestél hős, de dicsőséged él, valamig a földet a nap beragyogja! A mi halandó volt benned, azt legyőzte a vadállat dühe, de az, a mi benned jó volt, a te nagy neved él és hirével beszárnyal minden országot:

Nein! Mars trågt keine Schuld | Diana ists | die Wålder |
Die sahen diesen Fall | O finstre Vnglůcks Felder!
Der Held fållt wor dem Wild | fållt als das Schwein entbrandt |
Vnd Ihn mit grimmer List und toller Macht anrant.
Wie jrrtest du allein in ungeheuren Wůsten |
Da der erhitzte Beer und wilde Thiere nisten |
Bisz ein ergrimmtes Thier die Klauen auff dich schmisz |
Das Lebens-Band abhieb | und dir dein Hertz aufrisz.

So ligst du Edler Held; der Siegers-Rhum wird stehen |
So lang die åndre Welt das Himmels-Liecht wird sehen.
Was sterblich war | nun hat das wilde Wild besigt |
Das best | der grosse Nam | durch alle Lånder fligt.

A hatodik ének címe: *Klag und Trost Der Hochgebornen | hôchstbetrûbt-hinterlassenen Frauen Gråfin;* szerzője: *M. E., W. P., C. H. und E. M.* Valamennyinél terjedelmesebb, 50 versszorból áll. Zrínyi nejének szájába van adva, hangja bánatos, elegiaszerű, a keserűségben el-elmerülő, de a jövő élet vallásos reményében legyőzve a kétségbeesést, fölülemelkedve a lemondó fájdalmon. Az ének elején a szomorú özvegy keservesen feljajdul attól a szivettépő, elmét bontó bánattól, melyet Isten rábocsátott, midőn elvette férjét, a legnagyobb hőst, kinek híre-neve oly messze ragyog, mint a nap világa, kit országok és népek legyőzőjének neveznek, kinek hazája fennen zengte dicsőségét, kinek puszta nevétől még a török csecsszopó is megremeg:

So weit die Sonne glånzt | in aller Christen Mund |
Den Helden-Muth an Ihm der klugen Sinn verehret |
Nach dem Er auch gelegt ist in desz Grabes Schlund |
Er hiesz | der Land und Volck mit Fechten hat bezwungen |
Vnd mit desz Schwerdtes Blut der Feinde Grimm zerstreut:
Dem offt sein Vatterland | so recht | O Held! gesungen
Desz blossen Namen auch ein Tûrcken-Kind gescheut.

Mélységes bánatában egy perczre magának is a fájdalomtól megváltó halált kívánja, de végre mégis megvigasztalódik abban a vallásos reményben, hogy ezen rövid élet után viszont fogja őt láthatni a mennyek országában, hol bizonyára koronával fején és pálmával kezében Isten trónjához van fölmagasztalva.

A hetedik német nyelvű vers, melynek szerzője *Heuchlin Fülöp* pozsonyi fi, ugyanazon szerző egy latin distichonból álló epigraphiumjának tizenkét sorban szintelen körülírása:

Der so viel tausentmahl die Kôcher und den Bogen
Dir Ottomanner-Volck mit Helden-Hand entzogen . . .
. . . Ruht hier an diesen Ort | erlegt von einem Schwein |
Wer wolt umb diese Stûtz mit mir nicht traurig seyn.

A nyolczadik, és ebben a füzetben utolsó német költemény egy szonett, szerzője *Preisegger György* soproni fi, czíme pedig: *Sonett Vber den traurigen und unverhofften Fall Herrn Grafen Niclas von Serin.* A költő röviden elmondja, hogy Zrínyi Miklóst, a rettenthetetlen bajnokot egy vaddisznó ölte meg, halála nagy csapás és pótolhatatlan veszteség Magyarországra és az egész keresztyénségre nézve, mert olyan hathatós segítséget, minőt ő, a legderekabb harczos nyújtott, immár embertől nem várhat:

Drumb wein' und klage nun | wer immer klagen kan;
Dann wir ach! leider ach! den besten Krieges-Mann |
Vnd alle Menschen-Hülff zugleich mit Ihm verlohren. —

Mindezeknél az énekeknél sokkal terjedelmesebb és talán érdekesebb is, de mindenesetre figyelemre méltóbb az a költői panasz, melyet a másik füzet tartalmaz. A füzet címe: *Naenia Melpomenes Schillingianae. Das ist: Poetische Klage | Uber die betrůebte Entleibung. Weillandt desz Hoch- und Wolgebohrnen Herrn | Herrn Niclassen Graffen von Serin | Rômis: Kay: May: Geheimen Rath | Cammereren | Rittern desz Guldenen Flusz | General Feldt-Wachmaistern in Dalmatien | Croatien | vnd Schlavonien | x. Welcher Auff verworffener Jagte | von einem vberausz grossen | vnd schon beschådigten Wildschwein vbereylet | gefelt gehawen vnd schmertzlich erlegt worden | den 18. November | im Jahr | als man ausz Tschackathurn schreiben konnte: CoMes serInI VenamDo, ab apro LaesVs perIIt. Gedruckt zu Wienn in Oesterreich | durch Susanna Rickesin | Wittib.* — (4-r., 6 sztlan lev.)[1] — A költemény, melynek külön címe: *Poetische Klage,* 23 kilencz soros versszakból áll. Szerzője a nyomtatvány címe szerint bizonyos *Schilling.* Ki volt ez a Schilling? Mayer A. szerint[2] azonos avval a *Schilling Florentius* nevű barnabita szerzetessel, kit Jöcher G. K. említ,[3] és a ki mint a bécsi szt. Mihály-egyház hitszónoka a 60-as és 70-es években több szentbeszéd gyüjteményt adott ki. Schilling személye különben csak másodsorban érdekelhet bennünket; költeményeiből bizonyosnak látszik, hogy sokat hallhatott vagy olvashatott Zrínyiről, mire különben elég módja is lehetett, mert kétségtelen, hogy osztrák író volt, ki bizonyosan Bécsben lakott, hol művecskéje is megjelent. Az sem lehetetlen, bár nem említi, hogy — mint Andreas a S. Theresia — Zrínyit személyesen is ismerte, ki tudvalevőleg mindig igen kedvelte a diákos embereket. Schilling pedig ezekhez tartozott, mint költeménye kétségtelenül mutatja. Verselése föltünően könnyed és ügyes, rímei szokatlan tiszták és csengők, nyelve pedig korához képest igen csinos, néhol szép is. Tartalmában azonban ép olyan tudákos és nagyképű, előadásában ép olyan terjengős és el-elkalandozó, mint többi kortársai versben és prózában egyaránt. Tudákossága pedig sok helyütt elnyomja a hang melegségét, az érzés közvetlenségét, mely a föntebb ismertetett költemények némelyikében talán meghatóbb és szívhez szólóbb.

Az ének nyolcz első versszakában a vadászat kellemetlen-

[1] V. ö. id. értekezésemet a *Magyar Könyvszemle* 1900. évf. januári füz. Ez a nyomtatvány, úgy látszik, *unicum.* L. Mayer A.: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882.* I. k. 285. l.

[2] V. ö. Dr. Anton Mayer: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882.* I. k. 285. és 367. l. Talán azonos evvel az a *P. Schilling* is, kit Kropf Lajos a Lacrimae Hungaricae szerzői közt említ. *Magyar Könyvszemle* 1899. évf. III. f. 285. l.

[3] *Allgemeines Gelehrten-Lexicon.* Lipcse, 1751. IV. rész, 268. l.

ségeiről és veszélyeiről elmélkedik és röviden megemlíti azokat a világtörténeti alakokat, kik a vadászattól kárt vallottak. Költeményének ez a pár versszaka meglepően hasonlít Andreas a S. Theresia beszédének azon részéhez, melyben szintén a vadászatról elmélkedik és körülbelül ugyanazon történeti alakokat sorolja fel. Ezen világtörténeti bevezetés után pedig rátér Zrínyi Miklósra. Elbeszéli, hogy vadászat alkalmából egy vaddisznó megölte azt a hőst, ki törökökre és tatárokra szokott vadászni, ki ezrek életét mentette meg a haláltól és örökös rabságtól. Ki ne siratná tehát meg őt!

Graff Niclasz von Serin ist dieser grosz Helde |
Ein Jager der Tůrcken vnd Tartarn zu Felde:
Er wurde gehawen |
Von einer Wildsawen:
Der manchem Barbarn den Reste gegeben |
Verlieret durchs Wilde sein Ritterlichs Leben:
O Jammer! O Trawren!
Wen solt Er nicht tawren |
Der Tausenten | Tausenten das Leben hat geben.

A következő versszakokban elmondja, hogy Zrínyi híven és őszinte szívvel szolgálta a császárt, életét koczkára tette az uralkodó javának és dicsőségének gyarapítására; Krajna, Karinthia és Stájerország sokat köszönnek vitézségének, melylyel annyiszor győzelmeskedett törökön, tatáron. A magyarok, horvátok, de még a németek is sokat szenvednek a pogányok ostorától, a hódolt keresztyén parasztok keservesen panaszkodnak a mohamedán uralomra, mely rettenetesen nehezedik vállukra. Szenvedésökben a keresztyén világ császárjához folyamodnak segítségért, ki oroszlán bátorságú hősöket küld támogatásukra, köztök Zrínyit, ki számtalan győzelmet aratott a császár számára.

Er dient dem Kayser auffrichtig im Hertzen |
Mit seinen Pistolen vnd Sabel ohn schertzen:
Er wagte sein Leben |
So GOtt Ihm hatt geben |
Dem Kayser zu schuldigsten Ehren vnd Nutzen |
Die Feinde desz Christlichen Nahmens zu trutzen:
Crain | Stayrmarckt vnd Cårnthen |
Heur sahen vnd forndten |
Wie offt Er die Tůrcken vnd Tartarn that putzen.

Die Vngarn | Kroaten vnd vnsere Teutschen |
Erfahren mit Schaden der Tůrcken jhr Peitschen;
Gehuldigte Bauren |
Sich klagen mit Trauren:

Wie hart sey der Machometaner regiern |
Wann wider die Christen den Sabel sie fůhren:
Sie můessen sich ducken |
Hergeben den Rucken |
Kein Christen Mensch darff sich vor jhren nit růhren.

Sie lauffen zum Christlichen Kayser der Erden |
Ein Hůlffe zu finden | erlőset zu werden;
Stelt dapffere Helde |
Mit Waffen ins Felde |
Zum kåmpffen vnd streitten auffs beste sie mőchten |
Mit Lőwischen Muethe zur lincken vnd rechten |
Serinische Hande |
Halt ritterlich Stande |
Thuet őffter dem Kayser den Siege erfechten.

Féltek is tőle a törökök, neve hallatára rettegtek, még a csecsemőket a bölcsőben is vele csitították az apák és anyák,[1] mit magok is bevallották. De mind hasztalan, ránk nézve elveszett, soha nem találhatjuk meg többé a nemes lovagot, ha mindjárt az egész világot átkutatjuk és gyors paripákon az egész földet bejárjuk.

Dahero sein Nahme weit vnder den Tůrcken |
Thet grosse Forcht | Schrőcken | vnd Zittern auszwůrken:
Gar Kinder in Wiegen |
Vom weinen stilschwiegen
Wann Vatter vnd Mutter den Serin nur nenten |
Wie solches die Tůrcken auch selbsten bekenten;
Wir finden nicht wieder;
Den Edelen Ritter |
Vnd wann wir die Erden mit Pferden durchrenten.

Dicső tetteinek hallatára a spanyol király az aranygyapjat adta neki vitézsége jutalmául, és így kétszeresen is lovaggá lett. De hiába, ő mégis oda van, egy vaddisznó megölte és halála nekünk olyan keserű, mint az epe:

Da Kőnig in Spanien sein Thaten gehőret |
Zur Glory vnd Ehren Ihm gnådige verehret
Den guldenen Flusse:
Bekennen ich musse |
Da wurde der Ritter ein doppelter Ritter:
Ach leyder! Ein wilde Schwein hauet Ihn nider.

[1] Ezt már föntebb is említi a VI. költemény; Andreas a S. Theresia pedig ugyanazt így fejezi ki: »Mein was ware doch erschrőcklicheres wider den Erbfeind als der Zrin? also dasz man auch (nach gemeiner Auszsag) die Eltern vnder den Tůrcken jhre Kinder von dem bősen abschrőcken wolten | oder ein Forcht machen | nennten sie nur seinen Namen | vnd sagten | Zrin kombt.«

O guldener Ritter |
Wer gibt Dich vns wider |
Dein Falle wie Gallen | so bitter | so bitter.

Diana! Erdők és utak istennője — folytatja a XVI. és a következő strófában, — miért hagytad el a jámbor grófot, hol voltál fegyereddel és vadászkutyáiddal, midőn földre teríttetve hozzád segítségért kiáltott? És téged, te átkozott vad, már évekkel azelőtt kellett volna lelőni és a kutyáknak és a farkasoknak eledelül odavetni! Ki fojthatja vissza zokogását ennyi szerencsétenség láttára, midőn egy ilyen hős élete vadállat prédájává lett? Ti horvát urak pedig, kit fogtok Zrínyi Miklós helyébe vezéretekül választani?

Ach Jammer! O Elendt! wer solte nich weinen?
Ein Donner desz Krieges! wer kônte vermeinen?
Durch Sabel geloffen |
Durch Pfeilen geschloffen |
Obsiget mit Ehren: dasz solcher sein Leben |
Ein wilden Thier solte zum Raube dargeben.
Ihr Herrn Croaten |
Wen werd Ihr an statten |
Desz Niclasz von Serin zum Fûhrer erwerben?

Péter gróf, az ő öcscse, ki mindig vitézül harczolt a pogány ellen, gyarapítva a Zrínyi név dicsőségét, mellettetek áll, ő támogatni fog benneteket és meg fog oltalmazni ellenségeitek ellen, mialatt Miklós grófnak a férgekkel kell küzdenie:

Graff Peter sein Brueder zwar hatt Ihr bey Handen |
So allzeit mit Feinden sich schlagend bestanden:
Ein dapffern Soldaten |
Den rûhmen seine Thatten:
Wird streitten Euch heffen | wird helffen Euch schûrmen |
Die Tûrcken vnd Tartarn erschlagen vnd stûrmen |
All Feinde zerstôren |
Serinisch Lob mehren |
In deme Graff Niclasz todt streittet mit Wûrmen.

Halálában a férgekkel kell küzdenie, de azért híre, neve, dicsősége él az egész világon, lelke pedig — hiszem — az égben uralkodik, míg majd teste is örök életre támadhat:

Mit Wûrmen todt streittet | sein Nahmen doch lebet |
Sein Lobe vnd Ehre in aller Welt schwebet:
Wird nimmehr sterben |
Stets Leben in Erben:
Sein Seele im Himmel | so hoff Ich | regieret |

Bisz kůnfftig Vrstůnde der Leibe verspůret |
Bisz Christus Gotts Sohne |
Den Ritter zu Crone |
Mit Leibe | vnd Seele | desz Himmels einfůhret.

Ezután mély szánalommal fordul Zrínyi özvegyéhez és megindultan kéri, törülje le könyeit, találja vigaszát és örömét ifjú leányában és kicsi fiában, ölelgetvén őket apjok helyett:

Entzwischen Fraw Gråffin verwittib Heroin |
Wie gehet es? wie stehet es? wo denckt Ihr nun hin?
Ewr Liebster Erkohren |
Den hatt Ihr verlohren |
Ein Troste der Augen | ein Frewde desz Hertzen |
Seyt voller Leydt | voller vntrőstlicher Schmertzen:
Abtrůcknet die Zårn |
Jungk Freule | vnd Herrn |
An statten desz Vatters thust trewlich behertzen.

Az utolsóelőtti versszakban Ádám grófról szól, nagy hősök ifjú sarjadékáról, ki ősei erényeit örökölve hivatva van, hogy atyja nyomdokait kövesse és szóval, tettel a keresztyénség bátor oltalmára legyen. Tudjuk, hogy Zrínyi Ádám bár nem oly fényes tehetségekkel, de hasonló vitézséggel ugyanazon a pályán, mint számtalan őse, öregbítette a Zrínyi név világra szóló dicsőségét. Rövid életében, melyet a Zrínyi-vérhez méltó bátorsággal áldozott föl hazája fölszabadítási küzdelmeiben 1691-ben, csak keveset valósíthatott meg azokból a fényes reményekből, melyeket kortársai itthon és a külföldön [1] egyaránt szinte megható jó indulattal jövő pályájához fűztek. Schilling is ő vele vigasztalta magát és olvasóit:

Graff Adam ein Zweiglein desz Månnlichen Namens |
Von edlem Geblůete Serinischen Stamens |
Hochlőbliche Gaben |
Vom Vatter wird haben |
Der Tugendt vnd Sitten sich růehmlich befleissen |
Ins kůnfftig mit Tůrcken auch dapffer sich schmeissen:
Das Vatter in Ihme |
Mit Thatten vnd Stime |
Noch lebet | vnd leben wird | wůrklich beweissen.

Az utolsó, XXIII. versszakban ép úgy, mint az elsőben, figyelmezteti az uralkodókat, lovagokat és urakat, hogy legye-

[1] Andreas a S. Theresia is ezt a verset szövi be prédikációjába:
Der Stammen hat noch wurtzen ins jungen Graffen Faust |
Wir hoffen doch in kurtzen | dasz eben | wie gegraust
Den Tůrcken vor den Waffen desz Vaters von Zrin |
Also nicht werde schlaffen Graf Adams Muth vnd Sinn.

nek óvatosak a vadászatokon, mert könnyen szerencsétlenség érheti őket.

Ezen a költeményen kivül a füzet még csak egy rövid epigrammát, chronodistichont és egy három distichonból álló epithaphiumot tartalmaz; mind a három persze latin nyelvű. Az utóbbinak 25 verssorban német körülírását adja, elmondván, hogy az a hős, ki egy egész népet, a török ebet le tudta verni, egy vadkannak esett áldozatul; azonban csak teste halt meg, megsiratva a nemes embertől és a pórtól egyaránt, de lelke él fönn Isten egében dicsősége pedig halhatatlan a föld nemzeteinél:

Todt ist der Leib begraben |
Sein Lob vnsterblich ist:
Sein Seel wirst bey dir haben |
Mit deiner Glory laben |
Hoff Ich HErr JEsu Christ. —

Ime ilyen tündöklő fényben verődik vissza Zrínyi Miklós nemes alakja kora közvéleményének tükrében, melynek egy kis részét, egy apró, de híven mutató cserépdarabját ezek a költemények képezik.

Dr. Bleyer Jakab.

KATONA »BÁNK BÁN«-JÁNAK EGY HELYÉHEZ.

»Bánk Bán« V. felvonása 3. jelenetének mindjárt az elején így szól a király megölt Gertrudisról:

> Minden tökéletességgel ruházta
> Fel őtet a természet — benne csak
> A halhatatlanság hibáza . . . .

E szavak feltünően hasonlítanak a *Historia Apollonii regis Tyri* (ed. Riese, Lipcse, 1893) I. fejezetében olvasható következőkhöz: »Is (t. i. Antiochus) habuit unam filiam, uirginem speciosisimam, *in qua nihil rerum natura exerrauerat, nisi quod mortalem statuerat.*« Nevezetes e hely még azért is, mert csekély változtatással belekerült a *Gesta Romanorum* Apollonius-fejezetébe is (vulg. 153), de annak csak a teljesebb (181 fejezetből álló) editio princepsnél fiatalabb lenyomataiban olvasható, holott az eddig elsőnek ismert Zell Ulrik-féle kölni kiadásban (1474 tájáról) még nincsen meg. De a G. R.-ban nem az Antiochus lányára, hanem az Apollonius nejére, Lucinára vonatkozik e tulzó dicséret s az összes interpolált kiadásokban így szól: *in qua natura nihil viciosum constituit, nisi quod eam immortalem non formauerat.* S benne van a G. R. régi franczia fordításában, a XVI. század elejéről való *Violier des Histoires Romaines* 125. fejezetében is (Brunet-féle kiad. Paris, 1858: 341. l.), a hol így hangzik: *Chacun qui vit la fille du roy disoit qu'il re lecy folloit autre chose fors immortalité, tant estoit plaine de beaulté.* Az Apollonius történetét tartalmazó népkönyv Twine-féle angol fordításában pedig, mely a XVI. század végéről való (l. Singer, Apoll. v. Tyrus, Halle 1895, 64. és 118. l.) így: *wherein nature had not committed the least errour that might be devised, saving that shee made her not immortall.* Az angol népkönyv tehát, a mint látjuk, sokkal közelebb áll a latin szöveg interpolatiójához, melyet a franczia fordítás különben is csak töredékesen tükröz vissza. Az a kérdés, honnan került e közhelynek látszó interpolatió, mely különben az Apollonius-regének nem az egyetlen betoldása az 1480-nál későbbi latin Gesta-kiadásokban? Az

1480-ban nyomtatott hollandi Gesta-fordítás, mely a vulg. 181 történetből álló ed. princepse nyomán készült, még nem ismeri. Másik kérdés, a mely minket itt közelebbről érdekel, hogy Katona az ő párhuzamos helyét milyen forrásból meríthette? Avagy itt is inkább a »generatio spontanea«-ban higyjünk, mint a kevésbbé csodás »aequivoca«-ban? K. L.

ARANY »HEGEDŰ«-JÉRŐL.

E folyóirat mult évi folyamában Imre Lajos felhívja a figyelmet Merkens gyüjteményének egy darabjára, melynek meséje nagyon hasonlít Arany »A hegedű« czímű költeményéhez. Imre Lajos e sorai arra bírnak, hogy e tárgynak egy másik német feldolgozására rámutassak, mely sokkal pontosabban megegyezik Arany költeményével, mint a Merkens-féle varians. A feldolgozás, melyre czélzok, az ismeretes Auerbacher-féle Volskbüchlein »Sanct Peter mit der Geige« czímű darabja.[1] Az Auerbacher-féle elbeszélés hű fordításban a következő:

»Mikor Urunk egyszer Szt. Péterrel falura ment, korcsma előtt haladtak el, a melyben épen lakodalmat ültek. A mint Szt. Péter hallotta, hogy bent vígan folyik a mulatság, kedve kerekedett, hogy betérjen, ezt meg is mondta az Úrnak. De ez azt felelte: Ez nem illik; a ki a korpa közé elegyedik, azt megeszik a disznók. Péter azonban nem állott el a kívánságától, hanem az Úr intése ellenére bement a házba. A mint a szobába lépett és a vendégek őt hátul és elől megnézték, így szólt az egyik: Hej, most van muzsikusunk is S. Péterhez fordulva mondta: Húzd rá, muzsikus! A vendég ugyanis hegedűt látott meg a hátán, mely persze csak oda volt festve, a miről az Úr titokban gondoskodott volt. Péter az ember szavainak hallatára szabadkozott, hogy nem muzsikus és nincs kedve játszani, hanem hogy jókedvű vendég létére enni-inni kiván. Az ember erre megharagudott és azt kérdezte: Minek akkor a hegedű a hátadon, ha nem vagy muzsikus és nem akarsz játszani? Hát mi nem vagyunk számodra eléggé becsületes emberek? Péter most szintén türelmét vesztette és indulatosan azt mondta, hogy ha volna hegedűje, akkor a vonóját fejéhez vágná. Erre a félig részeg ember megfogta Pétert és kidobta az ajtón. Miután Péter

[1] Hogy e darab mennyire megegyezik Arany »Hegedű«-jével, arra már régebben figyelmeztettem Zlinszky Aladárt, Arany János elbeszélő költeményei forrásainak érdemes kutatóját. Erre Zlinszkytől arról értesültem, hogy előttem már Binder Jenő constatálta egy Zlinszkyhez intézett levelében e megegyezést. Ennek folytán valószinűnek tartottam, hogy e megegyezést többen is már régen észrevették, és azért nem volt szándékom e tényt magában közzétenni. De az Irodalomtörténeti Közlemények fentemlített czikke, melyet napilap is átvett, arra bátorított, hogy ezt mégis minél előbb megtegyem.

igy meglakolt a kivánságáért, tovább ment és nemsokára utolérte az Urat, a ki pálmák alatt pihenve várakozott reá. Péter elmondta, hogyan járt, mire az Úr azt felelte: A ki nem hall, az érezzen.«

Ez az elbeszélés, miként látjuk, még sokkal nagyobb mértékben megegyezik Arany költeményének meséjével, mint az Imrétől ismertetett szöveg, már annyiban is, hogy hegedűről van szó, nem pedig dudáról, még pedig a hegedű Péter hátára van festve, ugy hogy nem láthatja, nem pedig oda akasztva, hogy a garázda ember leveheti és Péter fejéhez vághatja. Az ugyanis lényeges vonás, hogy titkos, Péterre nézve mindvégig láthatatlan oka legyen a korcsmabeliek garázdálkodásának, nem pedig kézzelfogható, tőle nagyon is érzett oka, mely mögött mindjárt felismeri az Idvezítő kezét.

Hogy közvetlenül mi volt Arany János forrása, az természetesen még mindig nyilt kérdés marad. Meglehet, hogy kalendáriomból vette, hiszen kalendáriom (Friebeisz naptára) számára irta költeményét is.

Waldapfel János.

ADATTÁR.

SZINÉSZETTÖRTÉNETI ADATOK.

Első közlemény.

E 14 drb. levél az 1797—1809. időszakból a b. Wesselényi-féle színtársulat életére vonatkozik s mindannyi a Wesselényi-család levéltából való; de később kerültek kezembe, hogysem *A kolozsvári színészet és színház története* cz. könyvemben felhasználhattam volna, holott nagyon becsesek s közűlök pár épen arra, a miről legkevesebbet tudunk, a színészet belső életére vet némi világot. Közűlük az I. levél csak egy kevés jelentőségű sorban szól a színészetről; de a II—III. az eddig ismert legkorábbi adatokat nyujtja N.-Várad színészetének első évéről. Megtudjuk belőlök, hogy Wesselényi, Beöthy Lászlót, az 1804-től híres bihari alispánt, akkor még nyugalmazott ezredest kérte volt fel biztosáúl, ki ezt a tisztet örömmel vállalta el. Kár, hogy a III-ik levélben említett Sehy-féle ügyről bővebbet nem tudhatunk. A tartalom valami színházi kihágásra enged következtetést, a mi Sehy erőszakos természete mellett, a miért ugyanott Váradon 1799-ben életével is lakolt, épen nem csoda. Kotsi azon levelét, melyre Beöthy hivatkozik, nem találtam meg. A IV—VII-ik sz. alattiak Miskolcz színészetének ez egészen homályos részére nyujtanak részletesebb adatokat, a miről könyvemben csak más, inkább közvetett forrásokból mondhattam el nehány vonást. E levelekből látjuk, hogy Miskolczon b. Wesselényi megbizottja Miskolczy György volt, akkoriban birtokos ugyanott, mint Szendrey *Miskolcz v. tört.*-ben írja, később megyei főpénztárnok s ekkoriban szolgabíró. Megtudjuk a IV-ik levélből azt is, hogy máj. 28-án értek színészeink 1801-ben Miskolczra. honnan meg Debreczenből mentek volt. Ugyane levél érdekes adattal szolgál arra nézve is, hogy mi mindenféle áldozatokra volt szüksége b. Wesselényinek, hogy társulata sorsát egyik-másik városban biztosítsa s az V-ik levélből világos, hogy b. Wesselényi csakugyan küldött Izdentzynek egy csikkót, csakhogy elkészittesse a mindkét levélben említett

nyári színkört, mely 1802-re készen is volt. A társaság 1801-ben jul. végéig ült Miskolczon s így Bayer bizonyosan más nézetben lesz most már e városban a színészet történetéről, mint a mit művében (*Nemz. játéksz. t.* I. 543 l.) ir. Ebből világos az is, hogy 1802-ben színészeink szintén voltak Miskolczon, minthogy a két megelőző évben sikerrel és mindkét évben deficzit nélkül játsztak ott. Ezt megerősítik a VI—VII. sz. a. levelek egész világosan. A VII. sz. a. levélből azt is látjuk, hogy 1802-ben a szomszéd városokba is kirándulásokat tettek; de hogy játsztak-e, bizonytalan; azonban ekkor már az újság ingere elmulván, megjelent a deficzit. Talán a kirándulások oka is ez volt. Minden adat azt mutatja, hogy 1803-ban, a mult évi sikertelenség és Miskolczy épen nem biztató levele után, Wesselényinek már nem is volt komoly szándéka, csak a végső esetre, Miskolczra újra elküldeni társaságát. 1803-ban M.-Vásárhely, Debreczen, Szeged voltak a nyári állomások. A debreczeni szinház kibérléséről 1803-ban tanuskodik a VIII. sz. a. levél. A IX-ik a legfontosabb levél, egész emlékirat, mely a marosvásárhelyi bajokról értesít. Ebből az látszik, hogy Kotsi ekkor egy időre újra megvált az igazgatástól s Thuróczy Károly volt rövid ideig az. Azonban Kotsi őt tűrni nem tudta s így csakhamar kitört a baj. Más részről azt is látjuk, hogy az ekkor már dicsőséget hozott színészetet némelyek nem akarták csupán Wesselényinek engedni s ez kapcsolatban áll a kolozsvári commissio felélesztésével és a kolozsvári állandó színház építése ügyével 1803-ban. A Kanyó X-ik sz. a. levele csak megerősíti azon nehézségek valódiságát, melyek a társulat megosztását 1806-ban követték. A XI—XIII. sz. a. levelek a színészek magándolgairól szólnak, míg a Darvas XIV-ik számú levele azon viszonyokról szól, melyek a b. Wesselényi társulatának Pestre ment és Vida László által átvett része dolgait érintik. E levelek tehát nem csekély arányban tágítják ismereteinket színészetünk kezdő koráról s ezek is tanui annak az egykor bő levélgyüjteménynek, melynek ez a Wesselényi-család levéltárában csak még mindig kicsiny töredéke azzal együtt, a mit ezeken kivűl is még ismerünk.

I.

1797.

G. Teleki Lajos levele.

Kolosvár, 7-a Nov. 1797.

(A levél legnagyobb része a vegyes házasságokra vonatkozik; a színészekről csak e pár sort irja:)

A theatrum, a mint hallom, jól foly; de még nem visgálhattam meg magam.

II.

1798.

Beöthy László levele.

Várad, 11-a Aug. 1798.

Nagyságos Uram. E hónapnak 3-ik napjátul irott levelét Nagyságodnak csak 11-a vettem, mert itthon nem voltam és igy a mi rosz két musicusainkat el nem küldhetém; de a czigányainkat tegnap elinditottam és gondolom a mi hasznokat vehetik nekiek, ma meg is próbálják őket; Sehy Ferencz uram volt nálam, ő maga is látta, hogy azok nem arra valók, mert valóban felette roszak és igy az éneklés, mivel legelső hallás volna ez a magyarok előtt, rosz effectust tenne; én magam beszéllettem Sehy urammal és jól tudom, hogy a publicumot semmi nem alliciálja ugy, mint az musikás ének; mert valóban a mely fül abban gyönyörüséget ne n érez, Mydás legyen; de ellenben a rosz musica a legszebb hangot is kellemetlenné teszi; igy tehát semmit nem vesztünk elmaradásokkal; igyekeztem én másfelől is valamit tenni, hogy tudniillik a delettansokat öszve-szerezem; de azok is (a kik különben örömöst cselekednék) illy munka üdején mind szijjel vannak; bár annyira mehetnék, hogy a mint Sehy uram igérte, Debreczenyből ide jőnek, akkorára haza kerülnének? azonban jövendőre is a mit tehetünk, elkövetjük és nagy reménségem vagyon az dolog jó kijövetelén és hogy talán az jó effectusa szerencséltetni fog bennünket, hogy Nagyságtokat közöttünk tisztelhetjük. Most pedig ajánlott gratiajában örökös tisztelettel maradok Nagyságodnak alázatos szolgája

Beöthy László.

G. Saurral épen most beszéltem, köszönteti Nagyságodat és nagyon ohajtja, hogy Zsibón tisztelhesse Nagyságodat.

III.

1798.

Beöthy László levele.

Nagyságos Báró Ur. E folyó hónapnak első napján vettem utolsó levelét Nagyságodnak, a melly nem kevés örömömre vagyon, hogy Nagyságod bennem oly szép bizodalmat tészen és az theatrumnak s actoroknak bajai eligazitásiban biztosának választ, a mellyet annyival inkább örömmel felvállalom, mivel ohajtanám ebben a nemzetünket a legfőbb pótzon szemlélni; én igaz biró leszek, a minthogy minden hizelkedés nélkül irom, hogy itten az egész publicum egész megelégedéssel vagyon játékjaival és viseletivel. Nagy vigasztalásomra volt nekem, látni a publicumnak (a napokban történt egy historiában) kimutatott kivánságát, hogy Sehy uram ártatlannak találtassék, a minthogy igazán ártatlannak találtatott és oly elégtételt nyert, a melylyel megelégedhetik; hogy pedig inkább megelégedjen a publicum annak kiszolgáltatásában, én mint interessatusnak találván magamat, ord. viceispán Péchy urat requiraltam

annak elvégzését és azt meg is tselekedte; gondolom Kotsi uram megirta ezen egész dolgot és hogy úgy történt, ezzel authentzialom; csak azt ohajtom, hogy Nagyságodat is tisztelhetném itten és részt vehetne a mi örömünkben, mellyet szerzett a magyar Theatrum. Én rövid idő mulva bővebben gondolkozásaimat megirom Nagyságodnak a Theatrum további rendeiben, addig is pedig ajánlott állandóul maradok Nagyságodnak alázatos szolgája

V. Olaszi 7-a Sept. 798.

Beöthy László.

Czím: Méltóságos Nagyhadadi Báró Vesselényi Miklós ur eö Nagyságának, Fels. királyunk valóságos kultsosának tisztelettel szóló Sibón p. Zilaj.

IV.

1801.

Miskolczy György levele.

Gyöngyös, 31-dik máj. 1801.

Méltóságos Báró! Valóságos cs. és k. Kamarás ur!

Nagyságodnak még Kolozsvárrul hozzám intézett böcsös két levelét ezelőtt mintegy két holnappal Miskolczon egész alázatos tisztelettel vettem, melyekre én Nagyságodnak mindgyán akkor válaszoltam volna, de mivel a ns. társaság csak 28-va hujus érkezett légyen meg Miskolczra, mindeddig nem tudtam rólok Ngodnak mit irni. Megérkeztek tehát 28-va praesentis, de mivel én 29-a currentis mindgyán kijöttem Miskolczrul, egyebet Ngodnak annál nem irhatok, hogy a tavalyi helyeken fognak ismét játszani addig, mig praefectus Izdentzy Antal úr a theatrumot elkészitteti, melly ugyan már valamennyire kezd is készülni, de hogy mentűl hamarább elkészülne, nékem ez iránt az az alázatos gondolatom: Praefectus Izdentzy urnak vagyon egy fiatal katonatiszt fia, ez a fiú most épen Miskolczon lévén, az mint praefectus úrnál valék, az sugta fülemben: *a mint hallom* úgymond, *Báró Veselényi eö Ngának igen hires és nagy ménese van bárcsak ennek a katona fiamnak egy csikót kaphatnék belőle.* Ezt, mire való légyen, nem szükség magyaráznom; azért is az volna alázatos vélekedésem, irna Ngod egy levelet a praefectusnak, melyben katonafiának egy harmadfű csikkót ajánlani méltóztatna, s e mellett tudtára adni azt is, hová és mikor küldene érette. Ngos uram! ez ugyan tőlem nagy vakmerőség, hogy erre Ngodat ösztönözni bátorkodom; de esmérvén Ngodnak dicső nemzete boldogithatásában való költséges fáradhatatlanságát, bátorkodtam Ngodnak ez iránt esedezni mind azért, hogyha Ngod praefectus úrnak lejendő irásával nem késik, úgy az új theatrum két hét alatt feláll; mind pedig azért, hogy eszerint féláron megkapjuk a játszó szint, ha csikkót fogunk elejibe: következésképen nem fog kárára, sőt igen nagy hasznára lészen ezen dolog a társaságnak, mivel a hely nagyon alkalmatos és tágas hely lévén, két annyi nézőink fognak az új theatrumban lenni, mint a mostani alkalmatlan helyen. Hazamenetelemmel mindjárt körűlnézem a társaság

dolgait, és részemről valamit elkövethetek hasznokra, mindazt hazafiui kötelességemből legnagyobb örömmel megteszem, Ngodat pedig azonnal fogom mindenekről tudósitani; kikérvén Ngodtúl is azt alázatosan, hogy az iránt, a mellyet ezen levelemben jelentettem, mit méltóztatik Izdentzy úrnak irni, énnékem is méltóztasson tudtomra adni. Többire nagyszivüségében s úri gratiájában ajánlott örökös tisztelettel vagyok Ngodnak alázatos szolgája

Miskolczy György.

Czim: *Gyöngyös* Illustrissimo Domino L. Baroni Nicolao Veselényi de Hadad, S. C. R. et A. Majestatis Camerario Titt. Titt. Domino mihi gratioso. Per Agriam, Szikszó, Tokaj, Debretzeny, Zilaj, a *Zsibo,*

V.

Miskolczy György levele.

Gyöngyös, 26-dik Julii. 1801.

Méltóságos Báró! Cs. és királyi Kamarás úr!

Én a mult éjtszaka 11 órakor, a midőn a *Formenterai Remete* nevű énekesjátéknak vége lett, indultam ki Miskolczrúl, mely napon a társaság cassáját revideálván, ekképen találtam;

Debretzenyből való kiindulásokkor volt cassájokban ...	75 frt	24 kr.
35 játékból bevettek summásan a költségeken felül ...	619 »	49 »
Némelly jóakaróiktól segíttettek cum	92 »	— »
Summa percept.	787 frt	13 kr.
Ezen summából úti költségek s az actorok fizetéseik usque 16-mum Julii tészen	667 frt	50 kr.
melly szerint Juliusnak utolsó fele részére marad ...	119 frt	23 kr.

Ez ugyan még az actorok fél juliusi fizetésekre kevés, de hátra vagyon még Juliusnak egynéhány napja, melly legalább 100 frtot bé fog adni, annyival is inkább, hogy az utolsó játékokból való proventus nincsen a fent megirt 619 frt. 49 krokban, ezen játék pedig, a mint körülnéztem a theátrumot, legalább is béadott 40 rfrtot, minden reá tett költségen felül; és igy mostan is vagyon szerencsém Ngodnak alázatosan jelentenem, hogy a társaság itt való mulatásából cassájoknak nincsen fogyatkozása és ha többre nem is, legalább fel fog a proventus annyira menni, a miből mind az actorok havi fizetések, mind pedig úti költségek ki fog telni és reménylem, hogy még e mellett egy-két frtjok marad is cassájokban.

Ngos uram, ámbár nagy bajjal, ez idén is kivittük oda a dolgot, hogy legkisebb deperditója sem volt a cassának; mindazonáltal nékem eleinten olly reménységem sem volt, hogy csak az actorok fizetése is kiteljen; ennek pedig főbb oka az, hogy a mostani theatrum nagyon alkalmatlan, és annak rendbe való tartása költséges: mivel azért a jövő tavaszon a theatrum tökéletesen készen lészen, alázatosan kérem Ngodat előre, méltóztasson nekik olly parancsolatot adni, hogy a jövő esztendő-

beli Szt. György napi debretzenyi vásár után egyenesen Miskolczra menjenek, mivel a mint fülhegygyel hallottam, talán Ketskemét vidékére szándékoznak. Nem jól jönne pedig ki azért is, hogy camarat theatrum készitésére vettük, azért is pedig, hogy a miskolczi publicum ha látja károkat, másképen is kiszokta pótolni.

A theatrum derekasan épül és ez idén okvetetlen kész lészen, kivált (hogy) Ngod ebbeli alázatos projectumomat meg nem vetette, a theatrum mostani készűletibűl ugyan úgy látom, hogy praefectus urnak kellett Ngod levelét venni, mivel tízszerte is sebesebben dolgoznak körülte mint eleinten.

Medve uram ezelőtt egy holnappal énnekem felmondta hivatalját, mellyet is alázatosan jelentek; itiletem szerint el lehetne ereszteni azért is, hogy úgy is sokan vannak, azért is pedig, hogy az ő helyét Simonfi nevü új actor kipótolhatná és igy a költség kevesedne; de leginkább azért is, hogy ez az egy ember az csak, a ki a társaságbeli tagok közt kevéssé erkölcsi characterére nézeve is hijjános, ámbár ugyan itten magát igen jól viselte. Jantsót, Ngos uram itiletem szerint igen kár volna elereszteni és mondhatom, hogy ha ide fognak a jövő esztendőben jönni és Jantsó köztök nem lészen, rendkivül sokat fognak vele veszteni, mert az itt lévő publicum különösen szereti ötet, nem ismervén az ő makacsságát; de ki van hiba nélkül? senki sincs. Itt az actorok mindnyájan emberűl viselték magokat, mindenik dicsiretet érdemel; de mégis azt is meg kell vallani, hogy ezen becsületes jó actoroknak a szemefénye Kótsiné; bizony nagy részit lehet a keresetnek neki tulajdonitani; mert a mikor az ő neve a napi czédulákban volt, akkor mindig nevezetesen több jött bé; e mellett ugyan az is igaz, hogy a több asszonyok is mind játékaikra, mind erkölcsi magokviseletekre a legnagyobb megelégedésig producalták magokat. Többire úri gratiáiban ajánlott örökös tisztelettel vagyok Nagyságodnak alázatos szolgája

Miskolczy György.

Czim: *Gyöngyös.* Illustrissimo Domino L. Baroni Nicolao Veselényi de Hadad S. C. R. et A. Majestatis Camerario (Titt. Titt.) domino mihi gratioso. Szikszó, Tokaj, Debretzeny, Zilaj. *Zsibó.*

VI.

1802.

Dániel Sámuel levele.

Méltóságos ur. Drága kedves uram öcsém! Régi kedves jó barátom!

Kotsi János uramtól vett levelére kedves Mlgs Uram öcsémnek én azonnal az kivánt száz aranyokat atyafiságos levelére megszerzettem és által is adtam Kotsi urnak, ki is remélvén, hogy megirta, mindeddig hallgattam, ámbár akkor magamnak sok költekezéseim miatt módom nem is vala benne magamnak szolgálnom; úgy emlékezem 14-dik Augustusig van megadásának ideje meghatározva. Kotsi János ur visszajövén, ezen napokban Miskolczon lévén, akartam vélle beszélleni,

de otthon nem volt és haza kellett jönnöm, magam is gyengélkedő egésséggel s sok bajokkal küszködvén ezen dologidőn.

(A levél többi része teljesen érdektelen, magántermészetű.)

Sajó-Szentpéter, die 15 July. 1802.

Dániel Sámuel.

Czím: de Miskoltz. Monsieur Mr le Baron Niclas de Veselényi, seigneur de Hadad, chambellan de sa Majesté, curateur très bien merité de l'église etc. par Debretzin, Zilah à *Sibó.*

VII.

1803.

Miskolczy György levele.

Gyöngyös, 24-dik Mar. 1803.

Méltóságos Báró! Kegyes jó uram!

Már régtűl fogva kellett volna tartozó alázatos kötelességemből a theátrumnak folyó esztendőbeli nyári napokra Miskolczra lehető vagy nem lehető általjövetele iránt vélekedésemet megírnom; de mind a kétség, mind hivatalos bajaim mind ez ideig hátratartóztattak.

Mi illeti azt, ha valljon ez idén szívesen fogadná e Miskolcz a theátrumot vagy sem? nincs nála bizonyosabb, hogy a legtisztább szívvel fogadná kebelébe; de bezzeg, ki áll érte jót, ha kikeresik-e költségeiket vagy sem? Ugyanis a tehetősebbek csak a magok vagyonaiknak bálványoznak, a kik pedig örömest segítenének rajta, azok magok is más segítségekből élnek. Igy tehát Ngos uram nem merem biztatni a társaságot; igaz, hogy könnyen meglehet, hogy mindenbe szerencsésen kijönnek, kivált ha szélyel nem mászkálnak mint tavaly és igyekezeteket egészen a munkára fordítják.

Fájdalom! sőt szégyen és gyalázat! hogy két magyar hazában egy kisded társaság pártfogást nem talál, és csak azért, hogy a magyar hazában, az hol nehány német társaságok tápláltatnak, magyar nyelven declamal. Boldog Isten! mit fog a következendő világ a magyarokról mondani? mit fognak a literaturát kedvelők szólani? Azt, hogy még 1800-nak az elején is barbarusok voltak a magyarok.

Ha csak módom és alkalmatosságom valamelly hirtelen változás által hátramaradásba nem esik, a jövő Szt. György napi vásárkor meg fogom Debretzenyben a theátrumot látogatni, a hova is alázatosan ki fogom Ngodnak parancsolatját és rendelésit kérni.

A Ngod kegyességibűl minden érdemem nélkül levő csődör pejparipám igen jó erkölcsü és már meglehetős járásu, csak az a kár benne, hogy két holnap alatt is alig látom egyszer, mivel a legfőbb kötelességem Miskolcztúl 12 mértföldnyi távolyságu vidéken kell folytatnom. E napokon Pesten megfordulván, a magyar nyelv védelmére s előmozdíthatóságára készült versei Bozoki István nevü igaz hazafinak[1]

[1] Bozóky István. *A haza esedezése az ország gyűlése előtt a magy. ny. tökélletesítése iránt.* Pozsony. Belnay György bet. 1802. 30 l.

kezembe akadván, bátorkodom azokat, mint előttem igen kedves és igazságos verseket Ngodnak általküldeni. Pestről egyebet a nagy drágaságnál újságul nem irhatok, az hol is a tiszta búzának kilája 5 rfrt 30 kr, a gabonának 4 rfrt 30 kr. s így per consequens minden.

Többire nagy úri gratiaiban ajánlott, álhatatós tisztelettel vagyok Ngodnak alázatos szolgája

Miskolczy György.

VIII.

1803.

Halmágyi László levele.

Méltóságos L. Báró Camerarius ur! Gratiosus jó uram!

[A levél első felében magyar és magyar feliratu radnai vagy gyergyói vasas ásványvizet kér tőle nehány üveggel apósa számára, ki a német vagy német feliratu magyar ásványvizeket nem akarja inni s csak a levél itt közlendő 2-ik fele szól színház-ügyről.]

Ngod parancsolatját vévén a theatrum dolgában, tüstént írtam Debreczenbe, hogy a restáns arendát tegyék le és a következendő időkre is jelentsék bé a magistratusnak Ngod tetszését azért, hogy ha valahogy nem érkezném is mostanság oda bémenni, tehát a feltételbe hiba és hátramaradás ne legyen: de a savanyuvizzel magam akarok bémenni, mert annak nagy condimentuma és gyógyító ereje lesz a Ngod gratiájának általam személyesen lejendő praesentálása . . . stb. Méltóságos Asszony ő Nga kezeit alázatosan csókolom és alázatos tisztelettel vagyok Ngodnak alázatos szolgája

Ér-Kőrös, 27-a Mar. 1803.

Halmágyi László.

Ferenczy Zoltán.

NADÁNYI JÁNOS TÖRTÉNETIRÓ ÉLETÉHEZ.[1]

1.

(1673. ápr. 3.) A nagy-enyedi tanulóifjúság panaszlevele Teleki Mihályhoz Nadányi János ellen.

Szolgálatunknak ajánlása után Istentül ő Felsigitül minden idvessiges jókat kivánunk, tekintetes uram, Kegyelmedre nagy bővsiggel terjedni.

Mivel, tekintetes urunk, a sok, scholank felől való gonosz hirek mind mi nekünk tanulóknak sziveinket, tisztességes hirünknek s becsületünknek megsértődésivel immár rigtől fogván fojtogatják, mind peniglen a' felső miltoságban helyeztetett tülünk becsülendő tekintetes uri rendeinknek lelkeket nyughatatlankodtató szomorusággal érdeklik, mind peniglen

[1] E levelek iratási körülményeire von. lásd: Misztótfalusi Kis Miklós. (M. Tört. Életrajzok XIV. évfolyam 1898.) 19—20. ll.

a' mi keservesebb, keresztinyi vallásunk tisztaságának rutoltatására és a mi Istenünknek szent nevének megkáromoltatására, ez hazában levő sokféle eretnekeknek gyakor alkalmatosság szolgáltatódik: Kegyelmedhez t. uram, megtapasztalván a Kegyelmed mi hozzánk való szeretetinek gyümölcsit, más izben is scholánkon, mind peniglen az Istennek dicsőssige mellett tiszti és keresztinyi kötelessige szerint való buzgólkodását értvén, szüksigeskipen kinszerittettünk ilyen szomoru ügyünkben nagy bizodalommal folyamodni, kirvin Kegyelmedet azon, hogy mi nekünk, majd immár többire mindenektül elhagyattattaknak, ilyen keserves állapotunkban az alkalmatossággal szolg(áljon), scholankbul való kiirtattatásában forgolódván annak, a ki miá mászszor is scholanknak bizony nem kicsin bodulásával kelletett hazánknak miltóságos urát több ur hiveivel, nevezet szerint peniglen Kegyelmedet, t. uram, busitanunk és a' ki mostan is legközelebb, ez az Isten anyaszentegyházának előmenetelire és külső politianak virágzására ő felsiginek csudálatos bölcsesigibül rigi porábul felállittatott seminariumjának sok nyelvek által való rutoltatásának, szidalmaztatásának fő oka, hogy ennekutánna ilyen sok undok, Istenünket boszszontó, minden igaz keresztiny embernek szivit fojtogató hireknek hallására ő tüle alkalmatosság ne áradjon, mely meglenne, hogy ha mostan a' dolog csak hol mi szines compositióval sopialódnék;[1] az ifjúság pediglen csendes elmével forgolódhasson azok körül a' tudományok körül, a' melyek által jövendőben mind az Isten megromladozott Magyari, Saronnak mezejiben livő anyaszentegyházának, mind peniglen a külső politiának nagy haszonnal szolgálhasson. Mely Kegyelmed ilyen jó dologban való forgolódásáért Istentül szép jutalmat vészen, mi is peniglen, mint fiak, Kegyelmedhez való engedelmessigünket és tehetsigünk szerint való szolgálatunkat egész életünkben ajánljuk. His visis etc.

Ezek után Isten Kegyelmedet, t. uram, anyaszentegyházának, scholainak előmenetelire jó egissigben éltesse.[2]

Jánki Márton coll. seniora. Gidofalvi Balás, contrascriba. Beszerményi János p. t. oratoriae praecept. ass. coll. Michael Szilágyi. Martinus Zilahi. Johannes K. Vásárhellyi coll. thecarius. Andreas Eperjesi. Batzoni István s. s. th. stud. Váradi Gáspár s. s. th. stud. Stephanus Boóris Kis-Kaposi s. s. th. st. Hungarus. Stephanus Nagy Kaposi s. s. th. stud. Stephanus Gönczi s. s. theol. stud. *Nicolaus M. Totfalusi s. s. theol. stud.* Franciscus Sarkadi s. s. stud. Lazarus Vizaknai s. s. theol. stud. Michael Vizaknai s. s. theol. et phil. st. Johannes Komáromi s. s. theol. et phil.

[1] Ugyanezen mondatnak más fogalmazása lejebb még egyszer előfordul: »ne recrudescaljon mostani szines hazugsággal sopialod. . .« *(igy!)*.

[2] E fogalmazatnak, mely Jánki Márton senior kezétől ered, ugyancsak a Telekilevéltárban van egy tisztázata is, (2452a/1 sz. a) ugyancsak Jánkitól, s ennek datuma is van: »Datum ex illustri collegio Nagy-Enyediensi anno supra millesimum sexcentesimum septuagesimo tertio. Mensis Aprilis die 3.« Aláírása: »Martinus Jánki collegii senior manupropria, coeterique publici.« Külczím: »Spectabili ac generoso domino, domino Michaeli Teleki de Szék, illustrissimi principis Transsylvaniae consiliario intimo; comitatuum Thordensis et Maramarosiensis comiti supremo, arcis ac praesidii districtusque Kővariensis capitaneo supremo etc. domino nobis omni promptitudine prosequendo.«

stud. Stephanus Zilahi Sylvanus th. et phil. stud. Georgius Tolnai theol. studiosus. Johannes Rakosi theol. stud. Stephanus Martonfalvi theologiae stud. Caspar Miszti theologiae stud. Petrus Bikfalvi theolog. stud. Basilius Eölvesi. Petrus Sz. Királyi.

Pecséttel. (Teleki-lev. 2452b/1. sz.)

2.

(Kelet nélkül.) A nagy-enyedi tanuló ifjúság panasza Nadányi ellen.

Istentől szükséges lelki-testi bő áldást Kegyelmedre, tekintetes urunk, i(stenes) patronusunk hogy származzék, mind fejenként szivünk szerint kivánjuk.

Oltalmazó-s-tápláló kegyes dajkául Istentől mellénk rendeltetett tekintetes urunk, istenes patronusunk, magánason is hogy Kegyelmedet irásunk által megtaláljuk, szükségesképen állapotunk kivánja, mivel Kárán-sebesi társunktól, nemkülömben mint Nadányi János urunktól e' mi collegyiumunk immár régtől fogva busittatik, de legközelebb a' elmult alkalmatossággal Nadányi urunkkal összecsatolván önnönmagát, sokképen kesergetett bennünket, fenyegetvén hol pálczázással, hol peniglen egyéb büntetésnek nemeivel, praemisso: hogy mi rettenetes eretnekségeket tanulunk, elannyira, hogy ha tekintetes urunk, Kegyelmed keze alatt nem lett volna, minden bizonynyal ellenünk szövött ártalmas practicáját hasonló gonoszszal megtromfoltuk volna, de szemünk előtt viselvén a' Kegyelmed természet szerint való, atyához illő rajtunk forgó gondgya viselését, mind a' bővséges alamisnálkodásra, mind peniglen scholánk javainak szaporitására-s oltalmazására nézve, nem hogy ilyen nagy dologgal, de még kisebbel is Kegyelmednek szivét szomoritani-s-collegyiumunkhoz való szeretetit rescindálni nem akartuk, ennekutánna is egytől-egyig, a' mig Isten bennünket éltet, afféléktől magunkat megóvjuk, igyekezvén ellenben azon, hogy engedelmességünkkel és méltatlan szolgálatunkkal Kegyelmednek szeretetiben állhatatos megmaradásunkat continuálhassuk.

Ő kegyelme látván a' radnóti gyülésnek nem olyan formába való kimenetelit collegyiumunkra nézve, a' mint ő Kegyelme másokkal edgyütt (kik minékünk gonosz akaróink) reménlette, ujobban N. J. urunkkal éjjel és nappal kezdett fortalni, a' mint erre bizonyságul lehetnek a' környülette való cselédek, de a' mi még nagyobb (bizonyosan ugyan nem mondgyuk,) talám ujjob punctumokat gyalázatunkra és közönségesen a t. curátori coronának szomoruságára akarna kovácsolni, ingeminalván nagy sokszor, hogy a' Isten a' ő fia mellett ki nem költ, hanem ő kegyelme kész mind kedvetlenségünkben lenni, mind peniglen egyebeket a' Christus országáért szenvedni, melytől felette igen tartunk, igyekezünk is ilyen nagy tüznek szikrájában való eloltására, hogyha ugyan bizonyosan megtudhatjuk; de mivel, t. urunk, Kegyelmed ilyennek lecsillapitására mind az országtól mi mellénk rendeltetett, mind peniglen módgya felette igen jó vagyon, Kegyelmedet mint jó atyánkat alázatosan kérjük, hogy ő Kegyelmét effélétől tiltsa el; magát ugyan a' idegenek előtt s-még a' Kegyelmed udvarában is Kegyelmetek előtt ugy viseli, hogy

professorink és a' egész schola ellen való practicaja felől senkiben még csak suspicio ne lehessen, de a' dolog különben nincsen; mi is [1] hogy ha Kegyelmed ebbeli kívánságunknak satisfacial, egy felett collegiumunkat és annak békesigit nagyobbra becsülvén, mindenképen igyekezünk Kegyelmednek kedveskedni és az Isten előtt Kegyelmedért és a Kegyelmedhez tartozókért gyakor könyörgésekkel megjelenni. Ezek után Isten oltalmazása és gondgyaviselése maradjon mind végiglen Kegyelmeden.

Az enyedi iskolában tanuló ifjúság
Kegyelmedtül ez irására, mint kegyes
Dajkájatul, jó választ vár.

Hátlapján: [2] Tekintetes uraink, kegyes patronusink, fáj a szivünk rajta, hogy Kegyelmeteket gyakor irásunkkal busitjuk, de mivel Isten Kegyelmeteket rendelte ennek a' seminariumjának oltalmára, kénszeritetvén sok gonosztul.

Az okok a' melyekre nézve Nadányi János uram:

1. Hogy ő kegyelme, a' mioltatul fogva degradaltatott, mind a' mi tiszteletes professorinknak, mind peniglen az egész societasnak mind apertissime, mind peniglen per cuniculos veszedelmire igyekezett, melyrül az üdőknek következő ágazati szerint közöttünk-s-ő kegyelme között levő dissidiumok bizonyitják.

(Másik fogalmazása): Hogy ő kegyelme a miolta felsőb tisztibül degradaltatott, mind apertissime mind peniglen per cuniculos a' mi Kegyelmetek gondviselése alá rendeltetett societasunknak és tiszteletes professor urainknak romlására igyekezett; de legközelebb, mennyi utakon és módokon akarta ellenünk csinált gonosz mérgit veszedelmünkre kiönteni, csak mostan is, vádolván nemcsak a praedicatori renden levő személyeknél, hanem még a' felső méltóságban helyeztetett uraknál is, hol mi pokolban koholtatott dögleletes tudományoknak tanulásával, tanitásával és a' szent synatban mérges voxának előadásával, ugy gondoljuk, mindeneknél nyilván vagyon; a' mi peniglen mi nekünk közönségesen keservesebb, magát conjungalván a fejérvári professorokkal... (így!).

(Teleki-levéltár 2460. sz. a.)

3.

(Kelet nélkül). A nagy-enyedi tanuló ifjúság panaszirata a collegium gondnokaihoz Nadányi ellen.

Istentül ő felségétül minden kéványa szerént való jókat Kigyelmeteknek, mint kegyes patronus urainknak kévánunk megadatni nagy bőséggel.

Az Istentül az mi isteni bölcseségben való neveltetésünkre mellénk rendeltetett kegyes dajkáink és t. curator uraink, általjuk sőt méltó becsülettel is követjük Kigyelmeteket mint t. patronus urainkat, hogy ezelőtt gyakorlatossággal, mostan is legközelebb Kigyelmeteket busitani kénszeré-

[1] Ettől kezdve más kéz irása.
[2] Ugyanazon kéztől, melytől az előbbi levél befejezése származik.

tettünk; de mivel Isten Kigyelmeteket rendelte oltalmazó atyául mi mellénk: ha hol az szüksig kévánja, tartozunk Kigyelmeteket megtalálni. Méltó panasz nélkül nem hallgathatjuk el egész társaságunknak nyilván megtapasztalt nagy kárával collegiumunkban való harmadik professornak ugy mint *Nadányi János urunknak* mi közöttünk lévő magaviseletlenségét, ki az mioltátul fogva sükeretlen tanétása miatt felső tisztibül degradaltatott, soha nem nyugott, hanem et apertissime et per cuniculos mind az mi tiszteletes professorink ellen practicalt, mind peniglen ha directe nem, saltem indirecte is az egész societasnak romlására igyekezett, melyet comprobalt mind annak előtte, mind kiválképen az elmult alkalmatosságkor, vádolván minket holmi idegen dögleletes és kárhozatos tudományoknak tanulásával, tanétásával, conjungalni akarván eczersmind önnönmagát feirvári professor urainkkal, hogy az mi kedves két professorinknak tisztekbül való kihagyásával és collegiumunknak Enyedrül való bontakozásával hárman ő kegyelmek Feirvárat tanétanának; jóllehet elébbi szándékát az Sionnak romlására Isten ő kegyelmének több magához hasonlókkal együtt vigben vinni nem engedte, de ezzel nem elégedvén, mihelt haza jött Radnoltrul, elébbeni cselekedetinek gyakorlásához fogott. Nem tudjuk, volt-e ott ő kegyelmének valami admonitiója avagy nem; minket szeretet nélkül való beszédivel hirünkben, nevünkben gyaláz, extollálván az feirvári és kolosvári deákokot mindenek felett, minket penig éktelen tudatlansággal vádolván, mind professiojában absurdusoknak és novellusoknak contumeliose compellalván, mind peniglen egyebütt, hogy az ki jobb is közülünk, csak egy syllogismusnak formalására is tudatlan; békesigünket és társaságunkban egymáshoz való szeretetünket irigyelvén, némelyeknek magához szines beszédi által való kecsegetisivel, egyiket az másik ellen gerjeszteni akarván, igyekezi nyugodalmunkat dissidiummal bontogatni, objectalván, ki micsoda rettenetes dolgokat tanétott annakelőtte közülünk, mind nem rigen az felső méltóságok előtt, mind peniglen másutt, melyekrül szólani (ha szintén tilalma nem volna is) itilje meg akarki, hogy ha scholajának valóságos megmaradására és igaz előmenetelire szándékozó professorhoz illenek-é avagy nem, jó atya ez ilyen! Micsoda tanétvány és skolai társaság az, a ki ilyet szeretne és nem aversalna inkább, mint valami pestist? Hozzájárul ehez az ő kegyelme tanétásban való haszontalansága is, mind a logikára nizve, melyben mit tanétson, theologiát-é, avagy peniglen universum disciplinarum cursum, magok is az szegény tanétványok nem tudhatják, in reliquis minden tanétása inkább az mi philosophiánknak refutalása és az tanétványoknak az felső tudományoknak tanulása ellen való gát csinálása, mind az sidó nyelvre nizve, mely miá az ő kegyelme professiojának hallásátul telyessiggel eliszanyodott az iffiuság, mivel ő kigyelme ahoz (jó lilekkel mongyuk) igen keveset tud, ha jobban meg nem tanulja; vadnak is némelyek közöttünk, az kik ő kegyelménél igy mind az textusnak olvasásában promptusabbak, mind az grammaticanak tudására és annak regulainak magyarázására alkalmatosabbak, melyet, ha Kigyelmetek kéván, re ipsa is docealnak. Ezen dologrul annakelőtte is Feirváratt emlikezetet töttünk volt, hogy bizattatnék ez a provincia arra, az

ki jobban-s-épületesebben tanéthatna, de nem obtinéalhattuk. Kegyelmeteket azért, hallván ily sokszori panaszunkat és nyavalyánkat tudván, alázatoson kérjük, hogy illendő remediummal igyekezze megorvosolni, hogy mi is ne ily kedvetlenséggel és háborgással, hanem vidám és csendes elmével tanulhassuk azokat a tudományokat, az melyek által akarja Isten mi általunk is jövendőben Fiának országát gyámolétani, — secus, hogy ha megengedtetik, hogy ő kigyelme az miket eddig mind mirajtunk-s-mind t. professor urainkon elkövetett, ezután is ugyanazonokat szabadoson elkövesse, (melyet külömben sem várunk, — mivel ő kigyelmében igy majd többire is termiszetté vált), majd ugyan cum protestatione mondjuk, hogy ilyen nagy fenének elnyomására (általván kigyelmeteket is anyészor busitani) keresünk alkalmatos mérget, mivel kicsinytől fogva nagyig imár elkeseredvén, telyessiggel ő kégelmét (igy) nem toleralhatjuk.

Ezek után Isten Kigyelmeteket, t. uraink, minden gonosztul megoltalmazván, ecclesiainak épületire, scholainak előmenetelire, virágzó jó egéssigben sok esztendőkig éltesse Ammen, Ammen.

Az Kigyelmetek gondviselése alá Istentül bizattatott enyedi collegiumban levő iffiuságnak alázatos irása Kigyelmetekhez, melyre Kigyelmetektül, mint Kegyelmes atyáktul vár jó választ. Manu propria.

(Teleki-levéltár 2461. sz. a.)

4.

(Kelet nélkül). Vádpontok Nadányi ellen.

Apologia illustris ac reformati Transylvanorum collegii Nagy Enyedini ad gloriam Dei ac Christi et corporis ejus, in utroque, tam seculari, quam interno vitae statu exaedificationem congregati: in causa ut nemini non nota, ita multo minus apud eos, apud quos instituitur, magnificos, spectabiles ac generosos dominos, dominos curatores, literarum literatorumque foelicis successus studiosissimos, zelotissimos fidei domesticorum nutritios, eximio pietatis ac religionis orthodoxae zelo ardentes patronos, in causa inquam apud hos non incognita.

Nagyságos, tekintetes és nemzetes uraink, az Istennek, ő felsége nevének dicsőségére s az Christus testének sok rendben való épületire és megromlott hazánknak mind más nemzetek előtt ékességére, mind pedig az hazabeli s külső eretnekek előtt is dicsekedésére ez ideiglen az prophetáktól és apostoloktól vött igaz orthodoxa religiónak fényével tündöklött, sok viszontagságokon forgott, már pediglen (ha az edgy Isten meg nem szánja) majdan utolsó romlásához közelitett néhai nemes és hires erdélyi Nagy Enyeden plantáltatott collegiumnak, Isten veteményes kertének patronusi, curatori, tutori, istenes dajkái.

Mind isteni, mind pediglen emberi törvény megengedi, csak magános személynek is utolsó és igyefogyott állapotjában illendő és igaz uttals-móddal való mencségit: mennyivel inkább edgy egész társaságnak mencsége (igaz igyében) justum et aequum est hogy bévétettessék, admittaltattassék és az Istennek dicsőségét szerető elméktől kegyes consideratióban vétessék. Azért ez is, a nemes társaság, ez közönséges igazsághoz és a kegyes itélőknek aequitásához támaszkodván, Nagyságtokat s kegyelmeteket alázatoson kéri, hogy ez igybeli mencségit kegyes és atyai füleiben venni méltóztassék.

I. Tudtára lehet Nagyságtoknak-s-Kegyelmeteknek ez mi szomoru igyünknek kezdeti, processusa és közelebb való exitusa, hogy tudniillik e siralmas igyünkben való villogásinknak nem edgy valami magános személy lött légyen az oka-s-authora (a szokott vád szerént) a mi részünkre nézve, hanem az egész társaságnak offensioja, mely körül mindazáltal a tanulók változó állapatja szerént felesen hazájok szolgálatjára kihivattak, azt hitünknek igazsága szerént ma is állatjuk.

II. Hogy csak a magunk fájdalmának és régtől fogva való nyavalyáinknak bajos és súllyos érzésitől inditatván, sőt ugyan kénszeritetvén, mentünk arra, hogy ebbéli nyomoruságinkban Istentől rendeltetett orvosinkhoz folyamodnánk és azokat betegségünknek orvoslására *kérés* által *kérnők*, ebben bizonyságink lehetnek t. n. curator urainkhoz beadott supplicatióink, melyekben hogy Nagyságtok-s-Kegyelmetek betekénteni ne difficultáljon, alázatoson könyörgünk azon.

III. Hogy ez kérelem szerént való irásunkat-s-t. n. curator urainkhoz való supplicationkat ő kegyelme accusatio gyanánt vévén, actoris partibus sumptis, minket t. n. curátor uraink eleiben citált, senki nincsen a kinél obscurus lehetne.

IV. Ekképpen ő kegyelmétől provocaltatván és ugyan törvénben idéztetvén (hát mit tehettünk volna!) kénszeritettünk osztán magunk mencségére-s-defensiójára istenes curatorink-s-kegyes patronusink előtt, mint már in causam attracti, bővebben is igyünket-s-causanknak statusát kijelenteni-s-declarálni.

V. Vádgyában pedig, a'mint a citatiójának summájából eléggé kiteczczik, azt kivánta ő kegyelme mi tőlünk, hogy felelnénk meg az edgy más közt hallattatott szókról, beszédekről és mi oka lött légyen t. curator uraink előtt való panaszolkodásinknak.

VI. Mi arra mint már in causam attracti magunk oltalmazására azt feleltük, hogy ő kegyelme nem láttatott a mi itéletünk szerént alkalmasnak a gyümölcsös és elémeneteles tanitásra. Ezt pedig minémű nem kicsin okoktúl viseltetvén mondottuk légyen Nagyságtok-s-Kegyelmetek előtt, avagy csak rész szerint declaráljuk.

VII. Az mi a sidó nyelvnek dolgát illeti, mondásunknak bizonyitására feltöttük volt, hogy ő kegyelme mind az idő alatt, melyben ő kegyelmének hallgatói voltunk, a Grammaticaban levő theorianak tanitásában töltötte el edgy hétben arra rendelt négy óránknak jobb részit, a praxist vékonyon avagy ugyan nem is attingalta, melyből lehetett volna két annyi idővel hamarébb való előmenetelünk, melynek erősité-

sére elégséges az, hogy t. curator urainknak közönséges hozzánk küldettetésekig három egész esztendők forgása alatt nem mehettünk elébb az ötvenedik soltár expositiojánál, csak a soltárokat kezdvén elől, addig is pedig, ha mi praxis volt is, két három lineacskán elvesztegettünk egy egész órát és igy tellyességgel desperaltunk, hogy semmi részben előmenetelünket nem láttuk, üdőnket is azonban elvesztvén. Mi pedig mivel időnknek nagy részit a deákságnak tanolásában foglaljuk, drága időnknek csak kicsin részét is nem azért fognók a nyelvek tanulására, hogy mindörökké csak olvasni tanulnánk, soha pedig azt, a mit olvasnánk, nem értenők; mert az olvasás tanulására nem sok idő kivántatik, hanem hogy a Grammaticaban fundamentumocskát vetvén, a bibliának értekezésére magunkat készitgetnők. Az pedig ő kegyelmének eszében sem volt, mert némelyeknek mi közöttünk igyekezetit látván, disvadealta a sidó Dictionariumnak tanulását és ez mostani examenben is ilyen szavát hallók ő kegyelmének: Ki tudná, ugy mond, a Dictionariumot? Az melylyel feltötte ő kegyelme, hogy telyességgel lehetetlen dolog volna a bibliának eredet szerént való szavainak megértése és egész megtanulása, holott mi vékon itéletünk szerént azt gondoljuk, hogy soha ennek a nyelvnek foganatos tanitója nem lehet az, a ki a' sidó lexicont nem érti-s-nem tudgya.

VIII. A' kik közüllünk privatum collegiumokban-s-collatiokban akarták magokat gyakorolni, azokat ő kegyelme tiltotta az edgymás között való conferalástul, látván nyilván való épületek után nagyobbra való igyekezeteket, kiknek immár nem volt elég az exacte megtanult grammatica reguláinak ottan való unalmas revocalása, recoqvalása.

IX. Az ő kegyelme leczkéjét hallgatók közül gyakorlatossággal mind az olvasásban, mind pedig a forditásban, mind az grammaticabeli némely reguláknak explicalásában manifeste megfogták. Mert prima fronte mig gyengébbek voltunk abban a nyelvben-s egyebben is, akár mit tanitott ő kegyelme, elhittük; de annak utánna szorgalmatoson inquiralván, deprehendaltuk a dólgot másképpen lenni.

X. Mikoron osztán mi is eléb eléb menvén, a lexiconok olvasására fogtuk volna magunkat és naponként Isten kegyelméből, a néma mesterek tanitása által világosodnánk, sokszor mind olvasásban, mind pedig az vocabulumoknak értelmének kimondásában, mind végezetre a textusnak forditásában, kezünkben levő lexiconok authorinak, ugy mind *Buxtorfiusnak, Sebastianus Munsterusnak, Frorsterusnak,*[1] *Melfurerusnak, Sanctus Pagninusnak* ellenek tanitott: mely alkalmatossággal néha ugyan nálunk lévén a leczkén megnevezett könyveinknek valamelyike, ha mondották, hogy nem ugy vagyon, Uram, itt-s-ez-s-ez az author különben mondgya, egyebet nem felelt, hanem ezt: igy vagyon, tudom én, a mint én mondom; ha pedig urgeáltuk, csak elhallgatta. És igy a két rész között mi csak függőben maradtunk, kételkedvén, ha ő kegyelmének kellene-é inkább hinnünk, vagy a megnevezett sidó nyelvnek doctorinak, inter quos et *Junius.*

XI. Megvolt az is gyakorta, hogy ha valami dologban ő kegyelme

[1] Igy, javitással.

devialni láttatott, ugy mint regula explicatiójában, vagy szónak flectalásában, és ha midőn a gyengébbeket examinálván, azoknak rosz feleleteket jóvá hadta, azomban az expertusabbak találták mondani: talám nem ugy, Uram, talám igy kell inkább érteni etc. avagy igy felelt: De csak im őtet akarom vala probálni, azért engedém meg feleletit; avagy némelyeket közülünk csak contemnálván, meg sem hallgatta szavát: Te hallgass, mondott, nem tudod te; némelyeket pedig ad malam crucem is ablegalt, mely miatt félben is hadták a nyelvek tanulásában való igyekezeteket.

XII. Ezeket nyilván való példákból, observatióinkból megmutathatnók, de annak felette azt is vettük eszünkben, hogy mikor ő kegyelme a gyengéket examinálta valamely nehezebb dologról-s-azok nem felelhettek meg, nem declarálta maga nekik a dolgot, hanem az elsőbbekre menvén, mondott: Dic ipsi, domine, si placet és a mit azok feleltek vagy jó vólt vagy nem, abban hadta, vagy imigy amugy elhálószta, ugy mindazáltal, hogy mi abban a'mit magunk is certissimis rationibus világosnak lenni nem láthattunk, meg nem nyukhatnánk, ennyiszer rajta érvén ő kegyelmét.

XIII. Sőt ugyan szokása volt az ő kegyelmének majd minden tanitásiban, hogy azt, a'mi a dolognak feje vólt, semminek tartván, csak elmenne mellőle és a mi legderekasabb, azt mondotta csak semminek-s-kicsin dolognak: a'mint ezt közlebb való examen alkalmatosságával is comprobálta, ezt mondván publice: De semmi, kicsin, gyermeki dolog a sidónak magyarra forditása, midőn a bibliának expositióját emlegetnék. Mi pedig bizony soha csak edgy óránkat is, nem hogy három esztendei időnket, a sidónak tanulására nem költenők, ha azt fel nem tennők, hogy a nyelvek értése (nem puszta olvasása) a bibliának magyarázására szükséges segéd volna. Ha csak az olvasással megelégszünk, a' csak olyan, mint ha valamely gyermek örökké abecét vagy olvasást tanúlna a deákban, azonban soha edgy deák szót, vocabulumot is maga anyai nyelvén nem értene, mégis a' vólna hire, hogy jó deák. Ilyen véggel, hanemha azért vesztegetnők időnket, hogy a parasztok előtt csak olvasással hirt kapni akarnánk, hogy mi is tudunk valamit a' nyelvekhez; addig pedig mi egyéb peregrinumoknak is tanulásán nem igen kaptunk, mig a' sidó textusnak alkalmas értelmére nem jutnánk.

XIV. Mikor nem igen régi alkalmatossággal a syntaxist kezdette volna tanitani és csak csupán a regulákat a Buxtorfius Grammaticajából kiirta volna, az exemplumot nem citalván expresse, hanem csak a' locust, sokszor, Isten tudgya, nem tudta megkeresni, a mely verset citalt, sem elicialni az exemplumot, hanem vagy másra fogta, vagy pedig csak sicco pede elmulatta és a nehéz difficultásokban ugyan usitatissimum vólt ez: *Sequens, haec facilia sunt,* holott mi nekünk legnehezebbnek láttatik vala.

XV. Sem a logicaban, sem pedig a sidóban nem azt tanitotta-s-nem is azt intendalta ő kegyelme, a' mi professiojának czélja és vége lett volna, hanem a sidóban a theologiára exorbitalván, theologianknak refutalására való alkalmatosságot keresgélt; a logicában pedig többire csak a philosophiának traducaltatása forgott fenn és professorunknak-s-az értelmesebb legényeknek minden alkalmatosságbéli gyalázása, hogy

edgy jó syllogismust nem tudnának formálni, vagy valamely dolgot három syllogismussal edgy más után megprobálni, ez okon, mert a logicát contemnálták, holott damnato abusu, non damnatur usus rei, nec vitium artificis est vitium rei. Sőt gyalázatunkra ő kegyelme novellusoknak compellalt-s-nevezett tanitványi előtt is: *Hoc dicunt* — inquiens — *novelli* és igy sokakot-s-kiváltképen azok közül, a kik a maga leczkéjét frequentálják, félen hiván, a' több professor uraink tanitását damnálja előttök és őket attól iszonyitja: *Stupidus es tu domine, quod hoc credis;* soha pedig azon nem igyekezett, hogy a maga értelmét-s-sensusát ad conscientiam et ad convictionem usque demonstrálja, hanem ha valaki az ellen valamit objiciált, a mit ő kegyelme bevett, eleitől fogva soha directe nem igen felel, hanem csak valami tréfás aversioval szokott élni. Nem elég pedig annak, a ki az igazságot fundamentumoson akarja inquirálni és a dolgot ugyan penetralni, edgy két e trivio quovis arrepta ratio. Ha csak az, bizony a logicanak abususával, nincs oly erős igasság, a melyet el nem fordithatni, kiváltképen a gyenge elmék előtt, a' kik edgy ratio ellen mást nem opponálhatnak. Mi pedig mivelhogy azt tanuljuk, hogy veritatem inquirenti semel de omnibus dubitandum, idque eo fine, ut re semel comperta, nunquam postea dubitare liceat: nem mindjárt engedhetünk meg mindent ez okon, hogy ez-s-ez mondja-s-ilyen ratioval állatja. Mert praeterquam, quod errare humanum est, a ratio is oly lehet, hogy más ratio ellene lehet, a' mely helyesebb is és a másnak erejit semmivé teheti: jól lehet néha az is forgott fen, hogy *discipulum oportet credere*, holott az a' pronunciatum mindenféle hamis tudományoknak, tévelygéseknek és eretnekségeknek szülő anyja lehet. Mert minden eretnek azon épit, hogy tudományát a praeceptorától vette, azért igaz-s-olyan tudós emberek lévén az elejek, nem nyuguttak volna meg a hamisságban.

XVI. *(Itt megszakad a szöveg.)*

(Teleki-levéltár 2462. sz. a.)

5.

1673. decz. 20. A nagy-enyedi collegium felügyelőinek itélete Kovács Mihály és Nadányi János ügyében.

1673. die 20. Dec. Jelen lévén méltóságos urak Bánfi Sigmond és Rédei Ferencz uramék; Bethlen Miklós, Macskási Boldisár uramék; Lipcsei György, Szabó Krestély, Belinyesi Ferencz, Sam(ar)iai Péter uraimék; Debreczeni Mihály és Kaposi Pál uraimék.

Deliberatum.

Az mi az Kovács Mihály dolgát illeti, ő lévén az actor, nem comparealt ad tuitionem suae causae, azért actore non comparente, rei absolvuntur.

Az mi a deákok dolgát nézi, az egész coetus meg nem büntetthetik abbeli vétkéért, vakmerőségéért, mivel derekasabban az officialisok vétkesek, mellettek levő egynehány primarius legényekkel edgyütt, nem

is az Kovács dolga annyiban consideraltatik, mint a curatorok ellen való excessusok (intervenialván ez dologban az professorok lágysága is, holott ő kegyelmeknek authoritate kellett volna cselekedni és az collegiumot zabolában hordozni), mely cselekedetekért magokat, ugy mint a' seniort Janki Mártont, Beszerményi Jánost contrascribat, Kapossit és Zilahit eliminalni kellett volna az collegiumból gyalázatosan, mindazáltal ex gratia curatorum abbeli büntetések condonaltatott, hac cum qualificatione, hogy ennek utánna ha ilyen dologban mind ők s mind peniglen successorok devialni találnának, nem az coetus, hanem a senior és contrascriba primarius legényekkel hatod magokkal . . . sine omni misericordia ez deliberatumunknak v . . . . . l sine mora pro . . .[1] eliminaltassanak gyalátoson; insuper az curatorokat, kiknek deliberatiojokhoz tartották magokat, kövessék meg; ezt is ha nem effectuálnák, csak eliminaltassanak az collegiumból.

*

Deliberatum. Mivel Nadányi János uram ő kegyelme, és az iffiuság között való contentionak feje és summája csak ez, hogy ő kegyelme Nadányi uram az tanuló iffiuságtól vádoltatik hivataljának épületes végben vitelére való alkalmatlansággal: mivel pedig ő kegyelme logicát és a' sidó nyelvet tanitja, nem ismerjük most magunknak sem idő, sem egyéb környülálló dolgokra és requisitumokra nézve elegséges alkalmatosságunkat arra, hogy ő kegyelmének functiojára való habilitasát, avagy inhabilitasát végsőképen determinaljuk. Azért concludaltunk ugy, hogy husvét előtt két héttel generale examen legyen az collegiumban és akkor Nadányi uram is mind logicában s mind sidóban exament tegyen, mely e(xamenr)e az secularis curatorokon kivül convocaltassanak és jelen is lenni igyekezz(enek) püspök Tiszabecsi Gáspár, Tarpai András, Sz. Györgyi Dávid, So . . .[2] János uram, Porcsalmi András, Kapossi Pál uram, Debreczeni Mihály, Veszprimi István, Eszéki István és Sz. Györgyi György, Dallyai Mihály uramék. Ezek a böcsületes személyek az secularis curatorokkal edgyütt determinalják finaliter, elégséges-é ő kegyelme tisztinek épületesen való végben vitelére avagy nem, addig pediglen az logicara járó iffiak ő kegyelmének minden leczkéjére, ugy mint az logicara és sidóra eljárjanak és tanitványihoz illendő böcsülettel hallgassák az ő kegyelme tanitását, alumniájok vesztése alatt.

Kivül más kézzel: Deliberatum de Johanne Nadányi et Michaele Kováts.

(Teleki levéltár 2457.)

6.

1674. máj. 29. A nagy-enyedi tanulók újabb panasza Nadányira.

Isten kedves egészséggel folyó lelki és testi jókkal bővölködő hoszszú élettel álgya Kegyelmedet, nemzetes urunk.

Tekéntetes, nemzetes curator urunk, nyilván vagyon Kegyelmednél, Nadányi uram már sok üdőktől fogva mennyi utakat módokat elkövetett

[1] A pontozott helyeken a papir ki van szakadva.

[2] A papir ki van szakadva.

egész collegiumunknak, tanitóknak és tanulóknak becstelenségben való hozására: mely ő kegyelme igyekezetinek mely foganatja lett légyen, sokak előtt szivünk keserüségével emlegetjük. Mostan is ő kegyelme, ő kegyelmével való dolgunknak terminusa elközelgetvén, ujjabb mesterséget akar követni gyalázatunkra, hogy mint valami rosz rabjait hurczoljon, nagyobb böcstelenségben hozhasson; más több reánk neheztelő atyánkfiainak is dagályoknak kiöntésére alkalmatosságot adhasson és spectaculomot csinálhasson; urunk ő nagysága parancsolatjával examenre t. n curator uraink deliberatuma ellen nagy küsebbségekre Fejérvárra akar vinni: mint ha itt t. n. curator uraink, tiszteletes tudós embereknek censurájából megértvén a dólgot, meg nem itélhetnék. Urunk ő nagysága parancsolatjának, ő nagysága után minden nevezetes gyámolinknak lelkünk kötelessége alatt tartozunk engedni; de mivel ő kegyelme nálunknál nagyobb ember lévén, azt hatalmasságoknak engedelméből, mint valami gonosztévőket üstökön fogva, merő boszszúságból ide s tova akar hurczolni, mi, nem azért mint ha vesztett perünknek szele rezzentette vólna meg fülünket, készebbek lészünk, mivel a' nemes ország semmi kárt nem vall bennünk, hivatalunkat félben hadni, hogy semmint a Nadányi uram boszszús kívánságának engedni. Ezt penig gyanitottuk mind az Nadányi uram gyakor alájárásából, ki most is oda van udvarhoz, mind pedig most a Szakmári Péter uram, ki per imprudentiam találta kibeszélleni. Minek okáért kérjük Kegyelmedet alázatoson, mint t. n. curátor urunkat, igyekezzék Kegyelmed az ő kegyelme e' mostani kívánságától származandó gyalázatunkat rólunk elforditani. Mert okát, mért gyalázatoskodnánk, fáradván oda le, nem látjuk, hanem ha ő kegyelme itt lejendő tudós embereknek censurája után lett igaz itélet felől kécscséges fogna lenni. Mely Kegyelmed atyai igyekezetit Kegyelmednek tisztünk s kötelességünk szerént mind cselekedetünkkel, mind Kegyelmed nevének érdemes jó emlékezetben való hozásával edgyen edgyen meg igyekezzük szolgálni.

Datum in ill. coll. N.-Enyed anno 1674. die 29. Maji. K. K. V. V.

Az fejérvári Nagy-Enyeden letelepedett tanuló ifjúság.

Kivül: Nadányi uram ellen való supplicatio.

(Teleki-levéltár 2459. sz. a.)

7.

(Kelet nélkül). A nagy-enyedi tanuló ifjuság panaszlevele Bethlen János gondnokhoz Nadányi ellen.

Szolgálatunknak ajánlása után Istentül Kegyelmednek kivánunk virágzó jó egissiges életet, hozzátartozóival egyetemben szivünk szerint.

A' minapiban t. urunk, tött volt Kegyelmed igéretet mi nekünk, hogy ha Isten Kegyelmedet Fejérvárra hozza, jó szivel munkálódik abban, hogy attul a' gyalázatos oda le való meneteltül megszabadulván, dolgunk itthon igazittassék el. Mostan is azért alázatoson kérjük Kegyelmedet, ha minket közönségesen nem akar Kegyelmed szánni és tekinteni, akár csak a' mi tiszteletes professor urainknak eddiglen sokszor közönsiges theat-

rumokra való, olyan tudós emberekhez nem illő gyalázatos hurczoltatásokat és szivekben való kimondhatatlan keserüsigeket (melyeknek miá majd ugyan kedvek is alig vagyon immár ő kegyelmeknek a' körülettünk való forgolódásra) tekincse meg és mint fiának becsületire igyekező jó atya attul a gyalázatos utazástul szabadicson meg, hogy mi is, Uram, Kegyelmed felől mind éltiben Kegyelmednek jót mondhassunk, könyörögvén Istennek Kegyelmed virágzó egissiginek megmaradásáért, holta után is peniglen mind Istennél emlékezetben legyenek a' Kegyelmed irgalmas cselekedetiért neve (igy) mind peniglen áldásban a következendő posteritasnál; hogy ha peniglen csakugyan el kelletik mennünk, mi azt is megcselekeszszük, jóllehet ott se szállasunk, se peniglen itelünk nem liszen (mivel az honnan várnánk, oda is az irgalmasságnak ajtaját az helytelen rosz vádak bezárlották): kiváltkipen ha két avagy három napok alatt ott detinealni fognak. De hiszen Isten gondot visel mi rólunk is s ezeknek a zürzavaroknak (melyek az ő csudálatos itéletibül már régtül fogván egész collegiomunkat nyomják), jó vigit adja, ha a' belénk esett tüz által való megemisztetisünket nem akarja. Ezek után Isten Kegyelmedet, t. urunk, éltesse jó egissigben a' közönsiges jónak előmozditására és a Jesus Christus országának előmenetelire rendeltetett scholáknak megmaradásokra.

Fölül: Ad Johannem Betlen.

Alatta a czimzés: Spectabili ac generoso domino Johanni Betlen, collegii N. Enyediensis curatori supremo munificentissimo, nobis domino in aevum colendissimo.

(Teleki-levéltár, a 2461. számu levél hátlapjára irva.)

8.

(Kelet nélkül). A nagy-enyedi tanuló ifjuság levele három kicsapott tanulótársuk érdekében.

A Nagy-Enyedi collegiombéli egész ifjuságnak Kegyelmedhez, mint tekintetes urához és fautorához igen alázatos suplicatioja.

Tekintetes urunk, mostani keserves esetünkben erős bizodalmunk lévén a' Kegyelmed ecclesiákhoz és scholakhoz való istenes affectusában, kénszeritteténk Kegyelmedhez, mint tekintetes urunkhoz és istenes fautorunkhoz folyamodni.

Igen alázatosan könyörgünk annakokáért Kegyelmednek, mint t. urunknak és istenes fautorunknak, hogy méltóztassék Kegyelmed, tekintetes Bánfi Sigmond uram és tekintetes Rhédei Ferencz uram előtt instálni, amaz három iffjak mellett (a' kiket a' collegiumból tekintetes és tiszteletes curator uraimék ő kegyelmek a' napokban közönséges deliberatom szerint kiigazitottanak),[1] hogy ő kegyelmek méltóztassanak nyavalyásoknak condonálni s collegiomban való bémeneteleket ne differalni, a' minémű istenes gratiajokat tekintetes Bethlen János és Bethlen Miklós uramék ő kegyelmek is, sőt önnön maga tiszteletes Nadányi uram is, amazoknak alázatos megkövetésekre, nyavalyásoktól meg nem tagadták.

[1] A zárójel közé tett szöveg le van huzva.

Annak felette ezen is Kegyelmednek leginkább esedezünk, hogy a mi kegyelmes urunk ő nagysága előtt is instáljon mellettünk közönségesen s mostan ellenünk felgerjedett haragját complacálja. Hogyha, tekintetes urunk és istenes fautorunk, Kegyelmed több istenes főrendekkel együtt ő nagyságát nem fogja engesztelni, félő, hogy igen megindult haragja szerint ne bánjék ő nagysága velünk.

Mely Kegyelmed hozzánk megmutatandó istenes indulatjáért mindenekben magunkat Kegyelmedhez, mint tekintetes urunkhoz és istenes fautorunkhoz háládatosaknak lenni megmutatjuk, Istenünk előtt esedezni, emberek előtt Kegyelmed felől jó emlékezettel lenni, semmi időben el nem mulatjuk. K. K. V. V.

Más kézzel: Steph. Zilahi, Steph. Martonfalvi, Joh. Rakosi, exules ex collegio propter clar. Joh. Nadányi.

(Teleki-levéltár 2458. sz. a.)

9.

1693. nov. 9. Nadányi János levele Pápai Páriz Ferenczhez.

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, jó egésséges hosszu élettel álgya Isten Kegyelmedet kedvesivel eggyütt.

Kegyelmed levelét becsülettel elvettem; a mint megirtam Balkon Pál sógor uramnak, én az házat Telekiné asszonyomnak Kegyelmed irása szerint oda adom, eddig is, ha tudtam volna ő kegyelme akaratját, inkább akartam vólna ő kegyelménél való létét; ha kell, a felső kertet is majorral ő kegyelme s gyermekei gondviselések alá vehetik, csakhogy a körülötte való épitést kivánom, sövény, micsoda helyben állitását; ezen kivül ha a sindelyezésre, vagy mi[1] derék munkájára mit költ ő kegyelme, hiszen fizetésébül kitudhatni. Kegyelmed énnékem eggyet nem külde maga munkájában, csak másoknál látom: másképen gondolkodtam volna Kegyelmed felől. Én ha Isten csendességet ad, magam is bemégyek két holnap alatt, akkor mindent ugy hagyok, ha lehet, hogy a sok rosz emberek miá ne busuljak. Az asszonynak ő kegyelmének Kegyelmed alázatos szolgálatomat mondgya; ha ily nyomoruságink nem volnának ide ki, kit Kegyelmetek maga is hallott, másképen is örömest adnám s inkább ő kegyelmének, mint másnak. Már ha ő kegyelme mit fizet, az ő kegyelme jóakaratja. Édes komám uram, Bánfi Pál uramé vagy Bánfi Gábor uram maradékijé (igy) a tetétleni föld ide ki Szoboszló mellett, egy rosz Károlyi nevű debreczeni embernél van zálogban ezer forintban; ha az asszonynyal beszélhetne Kegyelmed, vagy annak hol lenne utja, vegye reá Kegyelmed, engedjék ő kegyelmek kiváltanom, hiszem én több jó akarattal lehetek még s atyafiu is volnék szegrül végrül; az a rosz semmire kellő embernél másként is méltóbb. Én bemegyek, ha Isten éltet, két hónap alatt, addég Kegyelmed tudósicson ez dolog felől: csak Balkon Pál sógor

[1] Javitással, előbb *mire* állott.

uramnak kell küldeni a levelét, ő kegyelme nékem megküldi. Én most Jánosiban lakom. Isten tarcsa Kegyelmedet jó egésségben.

Datum Debreczen 1698. 9. Nov.

Kegyelmednek szolgáló komja
Nadányi János m. propria.

P. S. Itt nagy sirás rivás van; Kegyelmed elhiszem hallotta: a földnek Berettyo Ujfalutól fogva Székelyhidig, Váradig vala raboltatása.

Külczím: Tiszteles és tudós Pápai Ferencz uramnak, a N. Enyedi collegiumban érdemes professornak etc. nékem jó akaró komám uramnak Enyeden.

(Teleki-levéltár, 2303. sz. a.)

Közli: DR. DÉZSI L.

KALÁSZAT A PANNONHALMI KÉZIRATTÁRBÓL.

Első közlemény.

Levelek Guzmics Izidorhoz.

Kultsár István levelei Guzmicshoz.

1.

Édes barátom!

Már régen ki voltak készitve a Mappák: de nem akartam üresen küldeni magokat. Különösen az volt czélom, hogy megkérjem Barátom Uramat valamelly afféle dolgozásra, melly az *Aurorá*ba jöhessen. Ezt meg lehet tenni a nélkül, hogy a Szerzetes karacterek kitétessenek. *Dolgozni valami szépet és érzékenyt lehet a nélkül; hogy az egyházi minémüségünkel összveütközzék.* Melly szépeket irtt Denis.

Az a czélunk az *Aurorá*ban, hogy tanitson és gyönyörködtessen: de úgy, hogy a munkák eredetiek, 's ne német fordítások legyenek, mint a Zsebkönyvben. Továbbá azt óhajtjuk, hogy tiszta s érett magyar nyelven legyenek irva a darabok. Én az első kötetben eleget tettem a Benedictinusok helyett Füred és Tihan leirásával. Örvendenék, ha ezen példa felébresztené a Benedictinusokat akár topografika, akár historika, vagy poétika leirásokra.

*Horváth Endré*nek darabját megelégedve olvassák. Tisztelem és arra kérem, hogy az 1823-ik Esztendei *Almanákot* se hagyja üresen. Egy hónap mulva talán elkezdik nyomtatni: de ez még nem peremptorius terminus. Egyszersmind arra is kérem Barátom Uramat, hogy tegye őtet figyelmetessé *Homér* fordítására. Szép nyereség a Literaturánkra nézve, illy nagy munkával ditsekedhetni. Melly tsak azon példák szerént is, mellyeket közlöttem, nem megvető fordítás. Mikor lesz megint olly bátor lelkü, 's tehetős Hazafi, aki majd illyen nagy munkára magát elszánja: Rari nantes in gurgite vasto.

Az országnak minden Rendei *most méltán a Sz. Benedek Szerzetére* vetik szemeiket és attól várják a' Poezisban 's folyó Ékesenszóllásban, úgy a Magyar Historiában is azon szép munkákat, mellyek által magokat az egykori Jesuiták hazánkban megkedveltették. Erre *tsak*

ugyan a' Benedictinusok legalkalmatossabbak lehetnek, mivel a Bibliotheca szerzésre módjok vagyon, és mivel Tanitók lévén, tanulhatnak is. Ez lenne a szerzetnek legnagyobb ditsősége, és kipótolhatná azon elmulasztást, mellyet eddig nem lehetett eléggé sajnálni.

Tumpacherre irt Versek nálam vannak. Nem adtam, nem is adhattam ki hoszszaságuk miatt. Felkeresem, 's viszszaküldöm.

Fő Tisztelendő Regens [1] apátur Urat alázatosan tisztelem, s arra kérem, hogy a' Humániorákban már jól gyakorlott, nagy emlékezetű, s' tanulni szerető *két ifjú embert küldjön le a' Vacatiókra*, kiknek én szivesen szállást adnék, hogy itten *Horváth István* és *Schvartner* Márton Urakkal gyakrabban társalkodván, utmutatást vehessenek a' *Historico Diplomatica* bővebb tanulásra. Igy tanitotta Fröhlich *Prayt;* igy volt Ruinart *Mabillon* mellett; igy maga *Schvartner* is Schlőzer és Gatterer tanitásaik után boldogult. Egy két szóval való utmutatás sok haszontalan tapogatásokat megelőzhet, mellyeken Horváthnak által kelle vergődni, mig a' mostani derék Historikus tactusra juthatott.

Méltóságos Fő Apátur Urnál mély tiszteletem jelentését kikérvén, vagyok Barátom Uramnak és a Szerzetnek [2]

Pesten, Febr. 28-ikán 1822.

igaz Barátja
Kultsár.

2.

Édes Barátom!

Köszönöm mind a' Hegyről, mind a' Viz mellől irtt levelét. Ferenczy mig Pestre vissza nem jött, azért neki ajánlást nem tehettem. De, ha megjön is, őtet tsak a' fejér Márvány, nem pedig a' test színü érdekelheti; mert a' fejér eres már magában nem képeknek való. Ha mindazáltal ide jön, hol megtelepedni szándékozik, el nem múlatom őtet tudósítani; jó volna addig is valamelly Márványos által egy két kisded táblát megsimíttatni 's nekem beküldeni.

Nevetségre, vagy boszuságra ime egy új, tüneményt küldök, melly jobb és hathatósabb ész munkáját kivánatossá teszi. Jót akarunk mindnyájan: de annyi felé tsapván, és illy gyenge erővel küszködvén, semmire sem megyünk. Határt kellene szabni a' Szabadságnak, és ennek korlátjai között Solidus Tudományokba kapnunk; mert Schlőzer nekem régen megmondotta: *Ein Volk, welches nur Dichter hat, ist noch in ihrer Kindheit.* — Hej! mi nagyot tehetnétek Barátom, ha a' *Historiára, Physikára, és Mathesisre,* 's ezeknek kiterjedt ágaira adnátok magatokat!!

Fördéshez sok szerentsét.

Pesten, Aug. 3-ikán 1825.

Kultsár.

[1] Horváth Pál tihanyi apát volt Novák Krizosztom főapát elöregedése miatt regens (kormányzó) apát Pannonhalmán.

[2] Kultsár István a rend feloszlatása előtt maga is benczés növendék pap volt.

Vitkovics Mihály levele Guzmicshoz.

Tisztelt Barátom!

A' Ti, kiket szeretlek, társaságtoktúl el válván mind azon egyenes Barátságos szivességekre, és vig pillantásokra, mellyekbe olly igen akarva részesitettetek; utazásomban, haza jöttönben sokszor 's elevenen emlékeztem vissza; s vágytam lelkemben azon gyönörű Tájra közétek vissza. De Néktek ottan kell élnetek, nekem pedig itten. Hasztalan a sopánkodás! Egy Ismét-meglátás egész tellyeségben megtölti az illy Vágyást, és ez is egy fő öröm az Életben.

Azt tudhadd, ha nem irnám is, hogy Pestre érkezvén, azonnal a' Prókátori zsolozsmához fogtam; a' Ti üdvözlésteiteket elosztogatván azoknak, kiknek szóltak; ugy Leveleiteket is kézhez szolgáltatám. A Kazinczynak szólló csak tegnapelőtt indult biztos alkalommal Széphalom felé. *Szemere Pali* igen köszöni a' Zircz-Emlékezetét, mellynek régi becsüllője.

Azután hozzá fogtam tellyesitéséhez azoknak, amikre kértetek. A' mi a dalt illeti, azt oda alább olvashatjátok. A' »Die drei Jahr Hunderte« Nevü könyvet, mellyet Endre kivánt megküldeni számára, felsültem annyibul, hogy illy czim alatt többféle könyv látott német Napvilágot. Irt illyet Jénisch; irt Eschen Mayer; és irt egy dramaturgista. A' két első tudós Munka; ez az utolsó egy drámában foglalt szatíra. Már most az a kérdés: mellyiket kivánnja Endrének? szóllj vele, 's jegyezzétek ki, a mellyik tetszik. Ugy tartom, hogy Eschen Mayerét akarná Endre, mert ez az Époszról is szóll.

»*Apulejus Tüköre*« iránt megakarom szóllitani Sághyt; de ő elutazott Budárul bizonyos dolgaiban. Ha visszatér, fogok vele értekezni.

De térjünk megint vissza az előbbenire. A' mint vágytam Titeket Füredi utamban meglátogatni, ugy, a Prókátori környüállások miatt aligha el nem maradok Füredről, és a' Titeket látástól. De él még a mi Istenünk, a' ki egybehoz Veletek. Addig is tiszteld a' Szent István diplomájának őrzőjét, érdemes öregteket. Tiszteld különösen Horváth Apáturt. Csókold a' Priort, a' Pincernarum Regalium Magistert, Kovátsot, [1] Imrét, és a' többi Szent atyákot. Legyetek jó Egészségben, és ha Pest felé tekintetek, emlékezzetek meg Te és Endre, hogy ott lakik, ki titeket szeret.

Pesten, Junius 5-én 1824.

Vitkovics Mihály.

Hej Pajtás be nevetem a' világ bolondságát,
Nem adnám érette a Perzsi Majorságát.
Csendesen eszem, iszom, senkivel nincsen perem.
Minden pásztor társam az én jó emberem.
Egy karaj kenyeremet, s egy darab szalonnámat,
Ha meg eszem, félre vágom a kucsmámat
A' gondok nem hervasztják mosolygó két orczámat,
Fügyörézve szivom kis kurta pipámat.
Majd délre ha jól lakik a nyájam, haza megyek,
Egy két dézsa tejet Perzsikémnek fejek.

[1] Dr. Kovács Tamás, ki öt évvel utóbb, 1829-ben főapát lett.

Kijövök majd ujonnal, s magamban furulyálok,
Gyenge nyájom után dúdolva sétálok.
Mindennek van kenyere, van sajtya vaja készen,
S' mindenünk a mivel beérjük egészen.
Tudjuk, hogy a természet kevéssel is beéri,
Mégis mindég virgoncz minden pásztor véri.
Nincs szükség patikára, inkább van Zsuzsikára,
Túrót, vajat kinyomó frisgazdaasszonykára,
Mikor az ágyu ropog a' Márs véres mezején,
Akkor a pásztornak semmi bú a fején.
Mikor egynehány ezer embert a földbe dütnek,
Akkor pásztorok keresztelőt ülnek.
Egy szóval paradicsom a' pásztorok tanyája,
Mert oda el nem hat a' világ lármája.
Hej ez a mi templomunk hej Pajtás a' Természet,
Mellynek pompás fala Napkelet, Enyészet.
Nincsen olly gyönyörüség heted hét országon is,
Mint a melly tündöklik egy kis bogláron is.
Mi vagyunk Teremtések, hej Pajtás! a halgatók;
Az idők szavai jéh! be szivrehatók.
Jer velem köszöntsük meg ama legrégibb papot.
A' ki káplányául tartja azt a szép napot.

Vörösmarty Mihály levele Guzmicshoz.

Pest, 10. Február 1825.

Fő-Tisztelendő Professor Úr!

Bátorkodtam kiadandó munkám iránt Fő-Tisztelendő Urat az előfizetés fölvételére megnevezni, s' ez uttal megküldöm a' hozzá való Jelentést is azon kéréssel, hogy a mennyire környékében alkalmasnak fogja találni, segitse közbenjárásával ügyekezetemet.

Ha válaszát várhatom, tessék azt szállásomra utasitani, melly van *az Arany kéz utczában Neumäyer' házának első emeletén a' 13-ik szám alatt.* 'S minthogy az előfizetők neveit is szándékozom kinyomtattatni, egyszersmind azoknak, s' titulusaiknak följegyzését is kérem. Egyébiránt magamat teljes bizodalommal hazafiságos érzésébe ajánlom

igaz tisztelője
Vörösmarty Mihál
hites ügyvéd.

Fáy András levelei Guzmicshoz.

1.

Fáy András Guzmics Izidornak baráti üdvözletet!

Örömmel töltött-el két rendbeli leveled, 's könyved megküldésében bizonyitott jele becses barátságodnak. Vedd szives köszönetemet mindezekért, mind előfizetés-szedésben tett baráti fáradozásidért. Parancsolj te is 'a miben tetszik barátságommal, melyet ezennel ujra ajánlok 's tartok erántad a' sir-szélig. A tiszteléstől nincs ugrás a barátságig, 's érzem, szivenk már nyelveink előtt barátok voltak.

Sietek tudósitani az eránt, a miben megbiztál. Mokry köszönettel vette, mint maga mondá nálam, a pénzt és könyvedet. *Háryt* otthon nem

lelém, de Kispert bizonyossá tett, hogy vette küldésedet, mert ő is Thaistól kapta leveledet.

Óhajtanám tudni, mint ütött ki játékszini darabom. Kérlek majd tudósits eránta. Addig is köszönöm baráti figyelmeteket.

Jerney barátom is köszöni róla való megemlékezésedet.

Az én jegyzeteim két nap mulva mennek sajtó alá, 's Jósef napra készen lesznek. Jobb mint eleinte véltem, mert jelentéseimtől ólta is többen segitettek, 's ezentúl még többen tevének jegyzetek eránt igéreteket, melyeket ha élek, 's bennem a rágalom el nem fojtja a szent hevet, második kötetben fogok kiadni. Tán elérem czélomat, hogy serkentsek, el azt is reménylem, hogy használjak; mert hiszen ezekben literátori érdemem nincs. Jó hogy eddig sajtó alá eresztém őket; mert sokkal számosabban gyülvén az Előfizetés mint gondoltam, alkalmasint kevesebbet nyomtattattam volna, mint szükséges. A Publicum jó indulattal van erántam; s ha ez igy van, mit hajtok egy két gyáva sugdosóra. Hidd el kedves barátom! meg kell lenni mejjünkön az os triplexnek, ha magyarul irni akarunk. Sok ellensége van a közügynek.

Nálam némely estheticai darabok is vannak készen, de még ezek fényt ez uttal nem látnak.

Csak neked, fájdalommal irhatom, hogy *Döbrentey* egy oly lépést tett, melly characterére nem csekély homályt von. Egy jeles lyánkával néminémü befolyásommal, jegyet váltott, 's egy héttel az esküvés előtt szövetségét felbontá; egy 43 esztendős férjfiú azon csekély okból, hogy a' lyánka keze izzad! Mit szólsz erre? Az egész világ hiszi és tudja itten, hogy más vala az ok. A lyánka nem oly gazdag mint ő vélé. Fösvénysége hitelt halad 's környékünkön utálatba kezdi hozni minden jobbak előtt. Én a' föld alá búvnék szégyenletemben, hogy dolgába bonyolódtam. De kérlek köztünk maradjon ez. Hagyom őtet a maga szennyében, ámbár illyeket tapasztalván, difficile est satyram non scribere.

Mihelyt ki jönnek jegyzeteim, azonnal szolgálok neked és Pendl barátodnak, kit igen tisztelek. Addig is csókollak, 's becses barátságodba zárt maradtam.

Pesten, 21. jan. 1826.

tisztelő barátod
Fáy András.

Levél-papirosom épen tegnap fogya ki.

P. S. *Horváthra* irt verseid valóban szépek. Kár, hogy H. csak in extractu közli lucubratioit. Extractusban hihetetleneknek tetszenek nekem sok helyen állitásai. Kár, hogy nem segittetik. Ő egy, Európa legelső Historicussai közül.

Szemere valami *Észrevételek* nevű munkán dolgozik. Ez rövid időn kijön. Egy kevéssé száraz, de jó munka.

Alig ha a jövő nyáron nem látom Füredet s igy téged is nem ölellek.

2.

Kedves Barátom!

Küldök Győri Evang. Rector és Predicator Pecz Leopold Ur kezébe Előfizetőid számokra 14 Példányt, néked is Pendl Alajos Ur számára, baráti tiszteletem jeléül egy-egy exemplárt. Baráti Fáradozásodat alásan köszönöm, parancsolj velem, én is ajánlom mindenkori szolgálatomat.

Mit vársz a' Magyar Académiából? Én keveset; politicum glaucoma lesz, azt tartom, s nem egyébb. De jöhetnek kedvező körülmények 's lehet idővel az, a' mit még most nem nézek ki belölle. Irtam jó Barátaimnak Pozsonyba, hogy G. Brunzvick Iudex Curiaet is kérjék meg kéz alatt, hogy bildergalleriáját engedje közhaszonra a' Nemzetnek. Annyi foganatja lesz, hogy ajánlást tett, de a' Régi Gyüjteményről semmit sem hallok. — A' mult Vasárnap *Gróf Nádasdy László,* a' Consiliumnál Secretarius agyon lőtte magát. Azonnal szörnyüt halt. Oka még nem tudatik. Felesége G. Ráday leány, 's azt beszéllik, hogy familiája megvetette őtet igen mivel calvinista leányt vett. Szabad lelkedet ismervén, *kérdhessem tőled: nem szomorú dolog, hogy 1826. év kér még áldozatot a fanatismus.*

Én a jövő nyáron, nem tudom még mikor? ujra megjelenek Füreden. Igen örülnék, ha téged ot találnálak.

Hasznos Jegyzeteimben igen . . . . . Ez Orvosi Jegyzeteimet akarom közre bocsátani; mellyeket már az Atyám nem kis fáradsággal és költséggel szedegetett, én pedig neveltem. A Censura azon oknál fogva, hogy ars medica populariter tractari secundum Altissimas Resolutiones non possit, eltiltotta s így pótolnom kellett (előre elbocsátván jelentéseimet) a munkát a hogy lehetett. Sajnálom, mert valóban kincset vesztett el a Publicum s én nem értem el a czélomat. Tisztellek, csókollak kedves Barátom 's becses barátságodba zárt, így tisztelettel maradtam.

Pesten, 26. Apr. 1826.

Igen sietve tisztelő barátod
Fáy András.

3.

Fáy András Guzmics Izidórnak barátságos szives idvezlését!

Azon reményből, sőt meggyőződésből, hogy bizodalmas, a hazai Literatúra iránt való buzgóságból meg nem fogod vetni, bátorkodtam téged is kedves Barátom, legújabb munkámra gyülendő előfizetések elfogadására felszólítani. E végre a' jelentéseket, mellyek árt, időt, helyet bővebben meghatároznak, bizodalmasan ide mellékelem. Engedj meg, hogy barátságodat terhelem, parancsolj te is velem.

Kiváncsi vagyok, mint veendi ezen legújabb munkámat a Haza, mert itt nem igen szokott köntösömben jelenek-meg. Eddig inkább subjectivus író voltam, most inkább objectivus leszek, 's ezen munkámnál aesthetikai conscientiával dolgoztam, ámbár épen nem hagyám

reguláival körül szorongattatni lelkemet. Majd meglássuk. Az efféle munka még érzem, nagy feladat hazánkban.

A' Magyar T. társaság folytatja üléseit. Én ezekben Testvéremnek hosszasan tartott súlyos nyavalyája 's e' napokban történt halála miatt, részt hetektől óta nem vehettem. Annyit tudok, hogy az *ujabb nyelv kézi Lexicona* főkép *Fenyéry* által munkába vétetett (mellyet *Széchényi* sürget) és hogy a' Társaság pecsétjének Devise elhatároztatott. E' lesz az evezőre irva: *borura derü!* Nem épen vagyok megelégedve vele.

Hogy vagytok édes Barátom *Kazinczy leveleivel? Döbrentey* megszólított a' hozzám küldöttek iránt. Nálam két három van, mellynek objectivum érdeke lehet a közönségre nézve. Ezt felosztom szivesen köztetek és *Fenyéry* között, ki szinte ezeknek összegyüjtésében 's kiadásában fáradozik; mert igy illik. Az ő levelei nálam többnyire familiai levelek, vagy privát dolgokról szóllók, vagy ollyak, mellyeket Publicum elébe nem adhatok.

Tisztellek 's kérlek tarts-meg becses Uri barátságodban.

Pest, 19. Jan. 1832.

Özv. Kazinczy Ferenczné, szül. Török Zsófia grófnő levele Guzmics Izidorhoz.

Verehrter Vatter!

Ihren schätzbahrsten Brief erhielt ich lange schon und da meine Gesundheit schrecklich gewesen und Badecur mich vom Haus entfernte, konnte ich Ihnen für Ihre vätterliche Sorgfahlt nicht danken; Ihr Fleis im Schreiben für unser Wohl ist tief von uns allen gefühlt; möge unser *Kazinczy*, der oben für uns betet, Gottes Segen über Sie uns herab senden. Diesen Briefe fand ich diese Täge *(így)*, ich eile sie Ihnen zu senden, da sie zu diejenigen gehören, die Sie Vatter von S. Kis schon in Arbeit haben. Auch sendete ich Ihnen ein Par liebe Zeilen, die mir einst mein Verewigter schrieb, sind diese Ihnen zum Gebrauch überflüssig, so bitte mir diese lieben Zeilen zuzusenden.[1]

Nun war ich diess Jahr so glücklich den guten *Szemere Pál* sammt Gattin zu sehen und zu meiner Freude ganz hergestellt, so als ch ihn vor 20 Jahren sah. Sie können sich vorstellen, dass wir viel gesprochen haben. *Szemere* ist ein aufrichtiger Verehrer u. Freund Kazinczy's gewesen, doch ist er sehr unzufrieden der Zöglinge des Verendeten, wovon einige vermessen sind. — Erst jetzt würde der Unvergessliche gewirkt haben, erst izt vürde man ihn gekannt haben. Wir sind alle wohlauf, seit kurzer Zeit, auch scheinen unsere Zustände sich zu besseren; *Kazinczy* überliess mir grosse Pflichten und hartes, bitteres Loos! . . . Gottes Willen geschehe . . . .

Ich hätte eine Bitte an Sie Vatter. Zu Pressburg ist izt vom

[1] *Guzmics Izidor* bakonybéli apát barátjának *Kazinczy*nak halála után is élénken érdeklődött hátrahagyott családjának sorsa iránt és ennek könnyitése czéljából *Kazinczy* összes leveleinek kiadásának tervével már akkor foglalkozott. R.

Borsoder Comitat ein Junger *Szemere Bertalan.*[1] Dieser junge Mann war der letzte, mit welchem mein Mann sich beschäftige, ihm Lehren gab, auch fühlt Szemere den grossen Verlust. Schenken Sie ihm die Gnade mit Ihnen bekannt zu werden, er ist sehr brav. — Hiemit verharre ich mit allen Dankgefühlen Ihre unterthänigste Dienerin.

Széphalom, den 10. Aug. 1833.

Sophie Török.

Közli: Dr. Récsey Viktor.

ADATOK SZALKAY ANTAL ÉLETE TÖRTÉNETÉHEZ.

A Blumauer travestált Éneásának magyarra átültetőjéről, Szalkay Antalról e folyó irat mult évi folyamában értekeztem. Czikkemben igyekeztem minél több adatot összegyűjteni s ugy hiszem, hogy sikerült róla ugy is mint emberről, ugy is mint iróról annyit napfényre hozni, a mennyiből egyénisége kellőleg kidomborodott. Az irodalomtörténet addig rendkivül fogyatékos ismeretével szemben ennyi is bizvást haladásnak mondható.

Nem áltattam azonban magamat akkor sem, most sem azzal, hogy adataim mindenben teljesek. Például mindjárt az, amit a családról elmondottam, csak tapogatózás, találgatás volt. A *tiszaszalkai* előnéven indulva el, a Szalkay család törzsfészkét Bereg és Szatmár vármegyékben kerestem. Most már biztosan tudom, hogy a család eredetileg dunántúli volt A czímeres nemeslevelet, mely kék pajzsban hármas zöld halom felett kardot tartó vértes kart, sisakdíszül pedig három kék strucztollat ábrázol, Szalkay István és fia szintén István, korponai kapitány szerezték II. Ferdinándtól 1624. jan. 17-én.[2] A nemesi diplomát Győr vármegyében hirdették ki 1655-ben, a *Szalkayak törzsfészkéül* tehát *Győr vármegyét kell tekintenünk.*

Vas- és Komárom vármegyékben is birtokos volt a család, legalább leányágon. A Szalkay Antal anyjának a budai tanácsnál letéteményezett s halála után 1768-ban a magy. udv. kanczelláriába, Bécsbe szállitott ládájában talált iratok közt a XVI. században kihalt Komárom vármegyei Dévai családra vonatkozó XIV—XVI századi oklevelek s a vasvármegyei Bottyán családra vonatkozók (pl. Botthyán Jánosnak 1687. máj. 18 kelt s 1691-ben Esztergom vármegyében kihirdetett

[1] Alighanem a későbbi 1849-iki minister-elnököt ajánlja, itt Kazinczynét Guzmics pártfogásába.

[2] A pajzstakarók jobbról-balról: fehér (ezüst)- kék szinüek.

eredeti armalist) találtattak, melyek bizonyosan házasság révén kerültek a Szalkay család birtokába.[1]

A nemességszerző Szalkayak családfájáról nincs biztos tudomásunk. Antalunknak az apja István, Kálnoky ezredbeli kapitány 1749. aug. 16-án a nyitrai káptalan által hiteles másolatot vevén nemesleveléről, az armalisban megnevezett István korponai kapitánytól ugy származtatta magát, hogy ennek az Istvánnak a fia volt István, unokája megint István, s dédunokája, az ármálist átirató István. Ez határozott tévedés, mert más hiteles adatok szerint Antalunk apjának Istvánnak az apját Antalnak hivták és nem Istvánnak.

A Szalkay családból származott József ügyvéd és a nyitrai káptalan ügyésze is, a ki korán árvaságra jutván, idegenbe került s családi nevét *Holló*-ra változtatta. Később azonban visszacserélte az eredeti nevet s a nemességszerző Szalkay Istvánnal való vérséges összeköttetését beigazolván, 1758 jun. 5-én Mária Terézia királyasszonytól kieszközölte az 1624 évi czímereslevél megujitását, megerősítését és a Szalkay név használhatását.[2]

A Szalkay családnak a gr. Kálnoky családdal való vérségi összeköttetéséről, a Kálnoky vagyon miatt folyt pereskedésről s egyéb családi dolgokról élénk képet ad egy, a viszonyokkal alaposan ismerős névtelennek a följegyzése, mely az idézett czikkemben foglaltakat általában megerősíti, a részletekben pedig kiegészíti.

A méltóságos gr. Kálnoki familia — mondja a följegyzés — voltanak heten, u. m. gr. Kálnoki Judit, Sámuel, Antal, József, Tamás, Kata, Terézia,[3] ezek megosztoznak 1750-ben s akkor mindjárt gr. Kálnoki Sámuel eladja a maga portióját Mező Bándon az ahoz tartozó portiócskákkal mélt. kapitány Szalkay István urnak s feleségének gr. Kálnoki Teréziának örökösön s birja is mélt. kapitány Szalkay István ur 18 esztendőkig s akkor meghalálozik. Holta után is az özvegye gr. Kálnoki Terézia asszony birja holtáig, de felmenvén gr. Kálnoki Terézia asszony

[1] 5511/780 kam. sz. Szalkay Antal az anyja hagyatékában talált ládát a kanczelláriától 1780 átvevén, a ládában őrzött 18 drb. oklevélről iratjegyzék készült. E jegyzék szerint volt ott még egy harmadik eredeti armalis is, a Szabó Andrásé, mely 1673 jul. 22-én kelt és 1674-ben Komárom vármegyében hirdettetett ki.

[2] Orsz. Ltár. Orig. referad. 1758 Nro 229, Conc. exp. canc. 1758 jul. Nro 65, és htt. oszt. Acta nob. fam. Holló, recte Szalkay.

[3] A Szalkay Antal leányainak ügyvédje, Bujanovics Lukács szerint volt még *Ferencz* nevű fiu is, aki még az 1750-ki osztozkodás előtt meghalt. (Orsz. Ltár. Ügyvédek utáni iratok fasc. 72. No 117.)

Bécsbe, s ottan pénzszűkiben megszorulván, kér kölcsön gr. Teleki Sándorné Halász Borbára asszonytól 3000 ftokat s ez iránt contractust is expediálnak; de a nap este felé lévén, a pénz általadását más napra halasztotta Halász Borbára; a contractus is nála maradott. *Azon éjszaka Kálnoki Terézia meghalálozván gutaütésben,* minden portékáját felhányták, de semmi pénzt nem találtak, amivel csak el is temettessék; igy *az uraságok könyörületességből takarittatták s temettették el. Ekkor Szalkay Antal, a fia, mintegy 7 esztendős lévén, generalis gr. Kálnoki Antal ur kéntelenittetett ezen gyereket tutorsága alá venni* s ekkor a bándi jószágot is keze alá vette, mint tutor.

De történt, nem sok idő mulva lejövén Bécsből gr. Teleki Sándorné Halász Borbára asszony s a Bécsben expediáltatott 3000 ftról szóló contractussal executiora megyen Bándra s a Szalkay Antalra maradott részportiócskáját elfoglalja (u. m. két rész a Kálnoki Sámuel és Terézia rátájába jutott és mindig együtt bíratott két nyíl portiót). Következett azután felmenvén gr. Kálnoki Antal Bécsbe, kitudakolta, hogy esett testvérének Kálnoki Teréziának halála előtt való nap estéjén felvett 3000 frt dolga, mégis más reggel semmi pénze nem találtatott s igy tanulta ki a megcsalattatást, világosságra jövén a contractust subscribált regiusok által is, hogy csak a contractust expediálták, de a pénz által nem adatott.

Ezen dolgot a generalis az udvarnak mindjárt bejelentvén, az udvar kemény parancsolat mellett elláttatni parancsolta, a minthogy meg is itéltetett, hogy az indebite elfoglalt jószágot Halász Borbára asszony remittálja usus fructusival s ily szembetünő eleven megcsalattatásáért s ravaszságért alterum tantumot is költséggel fáradsággal együtt fizessen. S ezen deliberatum erejénél fogva vissza is foglaltatott a bándi mindkét rész portio és az alterum tantumért s usus fructusért Kölpényben gr. Teleki Sándor kuriája hozzá tartozandóival foglaltatott el, és a generális, mint tutor, a kölpényi jószágot Bándhoz applicalta, a kölpényi erdőt vágatta. Azon fákból épitette a bándi malmot s kuriájának is jobb részét. Kölpényt mind addig birta a generalis tutor, mig gr. Teleki Sámuel ur ő excja kiváltotta s azóta ő excja birja.

Ezek után nevekedvén mélt. *Szalkay Antal* ur, a generalis bátyja s tutora *kadétnak adta a gyalogok közzé* s egy darab ideig katonáskodván, meg ismerkedett Gyulay nevű kapitányjával, mely kapitány annyira is vette Szalkay urat (mivel már a generális tutora meghalálozott), hogy azon bándi részjószágát adná nékie zálogba. Hogy által is adta és mindketten eljöttek Marosvásárhelyre és itten a mélt. főkirály-

bíró Halmágyi István ur által kérték a jószágot akkori consiliarius Kálnoki Lajos urtól kiadatni s ki is adta az egyik nyilportiót u. m. a Kálnoki Teréziáét Szalkay urnak. De a melyet örökösen vásárlottak meg édes szülei gr. Kálnoki Sámueltől s holtokig birták is, azt ki nem adta, hanem magánál benn tartotta. Szalkay Antal ur is, mint katona, a régibb dolgokról semmit sem tudván, azt számba se vette, hanem kapitány Gyulaynak csak az egyik nyilját adta által, melyet birt is Gyulay feleségestől mindaddig, mig mind a ketten maradék nélkül meghalálozván a jószág szállott a fiscusra, a fiscus pedig licitatione mediante eladta egy Bányai György nevű tiszttartónak. Ezen tiszttartó M. Vásárhelyi Jakab Jánostól kérvén pénzt ezen jószág megvásárolhatása végett, de ezen pénzt sokáig meg nem fizetvén a tiszttartó, a creditor reája executorokat vitt s a vett jószágot el is foglaltatta.

Ezen executio alkalmatossága tájékán ide bejövén M. Vásárhelyre Szalkay Antal ur, magához hivatta Jakab Jánost, kinek is tudtára adta, hogy azon executioval elfoglalandó jószágnak öröksége magát Szalkay urat illeti és Jakab Jánosnak birtokába nem is fogja bocsátani. Hanem megegyeztek egymás közt, hogy ha a summát deponálja Szalkay ur, ugy a Jakab János introducaltatásakor Szalkay ur fog introducaltatni a jószágba. De Szalkay ur le nem tudván tenni a pénzt, Jakab János csakugyan reá vette magát, hogy arendatitius contractus mellett átaladta a jószágot Szalkay Antal urnak. S ekként Szalkay ur Bándra menvén lakni, ott tudta meg, hogy még két testvér atyafiainak u. m. néhai gr. Kálnoki Tamásnak és Katának rata portiójokat gr. Kálnoki Lajos csak ugy bitangba birja. Melyért Szalkay Antal ur mindjárt meghívja gr. Kálnoki Lajos successorát Henriket; ekkor divisiot celebralnak és a két deficiens atyafinak rátáját felosztják öt felé.[1]

Mely osztályért megharagudván Henrik Szalkay Antal urra, nem adja által a nagyatyjának Kálnoky Antalnak az ő kezében maradott, Szalkay István által Kálnoki Sámueltől megvásároltatott nyilját, hanem

[1] A dolog könnyebb megértése végett közlöm a genealogiát:

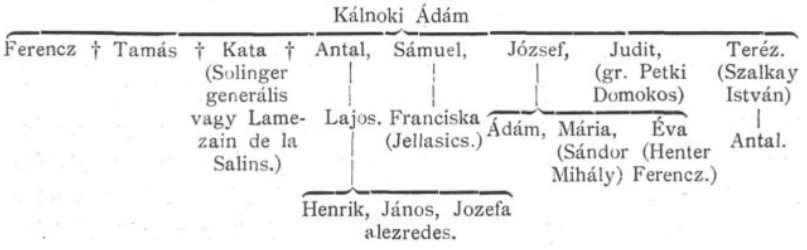

levelet ír generalis Jellasichnénak, mint Kálnoki Sámuel leányának, hogy az édes atyjának osztálykor jutott nyilját és a két deficiens atyafiakról maradott just is — most divisio lévén — vegye a kezéhez; a minthogy generalis Jellasicsné mindjárt levelet küld Bándra, hogy a mely embere jutott, légyen annak bírája és viseljen rá gondot.

Ezt látván Szalkay ur, hogy a huga, generalis Jellasichnénak Kálnoki Henrik által átadott portiójának nem sok szüksége volna maga bírására, levelet ir Szalkay Antal ur a generálisnénak, hogy engedje által birnia árendába; de erre nem válaszol semmit is. Másodszor is, harmadszor is levelet ir, de ezen három leveleire is semmi választ sem küld a generalisné. Ekkor Szalkay Antal ur a faluból régibb embereket hivatván magához, tudakozódott az ő jószágának mivolta s állapotjáról; a többek közt egy Batiszta nevezetűtől, ki a Szalkay ur szüleit feleségestől maga mint inas, felesége mint fraj szolgálták; kitól megtudta, hogy néhai atyja Szalkay István ur, mikor ifju legény volt, hadnagy korában, mikor megosztozkodtak 1750-ben, mindjárt megvásárolta Kálnoki Sámueltől az ide künn jutott bándi és ahoz tartozó jószágot s akkor még ő inassa, a felesége pedig frajja voltak néhai Szalkay úréknak; itt ők össze kelvén feleségével, mindjárt kitette mélt. Szalkay ur Bándra tiszt tartónak; mintegy 18 esztendeig Bándon is tiszttartóskodott, mig Szalkay úrék meghaláloztak s azután is tiszttartóskodott ott, mind addig, mig gr. Teleki Sándorné Halász Borbára elfoglaltatta az egész jószágot; s a Kalnoki Sándor ur része örökkétig együtt biratott minden különböztetés nélkül a Szalkay ur részével s együtt is foglaltatott el. Sok bándi öreg emberek is ekként beszélték meg Szalkay urnak.

Eskettetett mindjárt Szalkay ur s látván, hogy inquisitione mediante is igy jön ki, nem levelezvén többet generalis Jellasitsnéval, hanem magához hivatta a Jellasicsné által tétetett jószága biráját s megkérdezvén, hogy mi pénzt gyűjtött földekből s rétekből, a bíró mondta, hogy 100 rftokat gyüjtött; melyre parancsolt Szalkay Antal ur, hogy menjen haza a bíró és hozza el ɛ 100 ftokat. De a bíró nem akart elmenni, sőt resonirozott, melyért pofon ütötte Szalkay ur s lánczra tétette s el se bocsátotta; mig a 100 ftokat a felesége fel nem vitte s a bíró magát feleségestől arra nem kötelezte, hogy Szalkay uron kivűl mástól senkitől nem fog függeni.

Ezt megirván a bíró Jellasicsnénak, a bírónak Jellasicsné azt parancsolta, hogy adjon instantiát a tiszti székre s adja fel a dolgot. A bíró teljesítette és a procurator Kiss Sámuel által készitett instántiát a tisztségre be is adta, mely instantia közöltetvén felelet végett Szalkay

urral, melyre felelt is Szalkay ur. A jószágot azután birta is békességesen Szalkay ur mind addig, mig innen elment és árendába kiadta. Melyek után árendátor Jakab János birván a jószágot, egy darab ideig semmi háborgattatása nem volt, hanem Kovács István nevű, Kálnoki Józsefné árendátora által ád egy instantiát Jellasicsné, mely instantia közöltetett Jakab Jánossal, de ő semmi feleletet reá nem tett azért, mivel azután nem sokára elmentek gyalakuti ref. pap Németi László és veje Barátosi László gr. Kálnoki Henrikhez és Szalkay ur által executióval elfoglaltatott tulajdon Kálnoki Henrik részt megvásárolják örökösön s a többiekre nézve pedig reluendi just vesznek, melyekért is ád Németi 5000 ftokat.[1]

Ezen contractus mellett Jakab Jánostól kiváltja mind a három rész-portiót, mégis azután evictiora meghivja Jakab Jánost Barátosi a viceszékre. De Jakab János azt felelte, hogy ő evictort nem ad, mert ő semmit sem adott el s meg is itéli a viceszék, hogy evictioval nem tartozik, hanem Barátosi feleljen. De Barátosi még sem felel a Jelasicsnéval való per meritumához, hanem procuratoris revocatio mellett ujabban vitatja az evictiót Jakab Jánossal és praetendálja, hogy itéltessék reája az evictio. De ezen közbe minden allegatio defensa nélkül behányja Barátosi minden leveleit. Ekkor is ez az itélet hozatott, hogy Jakab absolváltatik az evictio alól és Barátositól a jószág kiitéltetik és poten tiariusnak Szalkay Antal ur itéltetik.[2]

A névtelen ezen promemoriája egész részletesen megvilágitja Szalkay Antalnak a Kálnoki családhoz való viszonyát s a sokat vitatott mezőbándi birtok sorsát. Közölhetünk még egy másik promemoriát, melyből Szalkay Antal családi viszonyaira és változatos élete pályájára érdekes adatokat kapunk. Megbizhatunk ez adatokban föltétlenül, mert sógora, Markhot Ferencz, a magy. udv. kamara jegyzője, irta össze hit alatt s erősítette meg pecsétjével és okmányokkal.[3]

[1] Az 1802 sept. 7. M. Vásárhelyen készült adásvételi szerződés megvan: Orsz. Ltár. Ügyvédek utáni iratok fasc. 72. No. 117.

[2] Orsz. Ltár. Ügyvédek utáni iratok fasc. 72. Nro. 117.

[3] A családi összeköttetés ez:

Markhot Ferencz
(Pintér Filippina.)

Anna, (Szalkay Antal)	Ferencz kamarai jegyző	Janka (gr. Karcsovszky. Galicziában élt.)

István, † 1810. | Anna (Thúróczy József ügyvéd.) | † Róza, | Antónia hajadon.

Antonius Szalkay — beszéli Markhot Ferencz — regiminis catafractorum condam Vogheriani, tardius Csaturiszkyani antehac superiorlocumtenens, duxit *anno 1780* medicinae doctoris Agriensis et comitatus Hevesiensis eotum ordinarii physici, nobilis *Francisci Markhot filiam Annam*, qua occasione praememoratus Franciscus Markhot pro genero suo Antonio Szalkay consvetam penes statum militarem cautionem 3000 flor. in moneta conventionali deposuit, quae summa apud certum Häuszler, educilli pesthiensis ad 7. electores nuncupati, proprietarium elocata exstitit.

Idem *Antonius Szalkay genuit: Stephanum, Annam, Rosaliam et Antoniam,* omnes Szalkay; e quibus *Anna in tenera adhuc aetate Agriae, Stephanus vero Budae 1810. e vivis decesserunt;* manserunt taliter duae adhuc proles infelices, Rosalia nempe et Antonia Szalkay, quae citra suam culpam per laqueum usurariorum genitori Antonio Szalkay adplicitum ad paupertatem, fere ad mendicitatem pervenerunt.

Dictus *Antonius Szalkay, ingenuosus alias vir, levitati tamen obnoxius*, proles suas relate ad oppignorata in Transylvania maternoi avitica bona in maxima reliquit confusione.

Quoad levitatem saepedicti Antonii Szalkay patratam per Joannem Jakab centum-patrem Vásárhelyiensem in Transylvania usurariam pravitatem bonorumque in manifestum damnum et praejudicium haeredum abalienationem, nec non per latas sententias haeredibus Antonio-Szalkayanis illatam injuriam, sequentem facio, sub jurata fide mea, qua obstrictus sum, genuinam informationem:

Anno 1782. memoratus Antonius Szalkay officium suum militare *sine scitu soceri sui Francisci Markhot* et socrus suae Filippinae natae Pintér, resignavit et, accepta dein ab armorum praefectura hungarica dimissione, et a regimente suo solita absolutione (vulgo Abfertigung) Pestinum venit, ubi elocatam apud supramemoratum Häuszler 3000 flor. cautionalem summam clam levavit et cum uxore sua *ad Russiam profectus est.*

Anno 1789. ex Russia cum familia sua *Agriam* ad socerum suum *reversus est,* et *officium honorarii vicenotarii in comitatu Hevesiensi obtinuit*, cui post paucum tempus valedixit et Viennam se contulit, ubi per suam majestatem sacratissimam Leopoldum II. *in camerarium resolutus,* atque ad aulam denati archiducis Alexandri Leopoldi palatini *cum 1200 flor.* salario transpositus est, tardius vero *600 flor. pensionem obtinuit.*

Occasione hac innotuit cum massae Philippo-Pintérianorum curatore

Antonio Friebeisz Pestini, a quo pecunias mutuas sibi dandas expetiit. Dictus Friebeisz declaravit se nunc pecunias non habere, sed certas eidem obligatoriales Kirovicsianas super 4000 flnis sonantes erga reversales dedit oppignorandas; Szalkay autem non oppignoravit, sed praeattacto Kirovics, mercatori Pestiensi, cum remissione interusuriorum multis jam annis exhaerentium tradidit, pro quibus medietatem in panno et aliis mercibus, medietatem vero in pecunia obtinuit.

Post paucum tempus Antonius Szalkay a certo Gyulay, v. capituli Agriensis fiscali, rescivit se aliqua bona materno-avitica comitissae Kálnoky in Transylvania habere, quae ad illum de jure spectarent; simulque alia litteralia instrumenta illuc referentia ab eodem fiscali accepit. Taliter stimulatus recursum fecit ad suam serenitatam Alex. Leopoldum palatinum fine obtinendae anticipationis et effective etiam per aversionem titulo pensionis accepit 4000 flnos, qua summa levata *in Transylvaniam ivit* et bona sua materno-avitica revindicavit.

Evolutis aliquot annis successores Philippo-Pintériani Antonium Friebeisz, qua massae curatorem, ob incaute extradatas Antonio Szalkay obligatoniales Kirovicsianas, in 8000 et aliquot flnis convincunt; praememoratus Friebeisz vero contra Antonium Szalkay in totidem florenis processum in Transylvania suscitavit; hoc Antonius Szalkay rescivit, et Antonium Friebeisz eludere volens, bona sua materno-avitica in *Mező Bánd*, praedio *Lőrinczi*, portiones is *Kók, Hétbük, Dedrad* et *Tarcs* sub rosa certo Joanni Jakab centum-patri Maros Vásárhelyi ensi in et pro 7720 flnis oppignoravit, sed solum modo 4000 flnos obtinuit. Cum hac pecunia *iterum Budam reversus est.*

Anno 1803 memoratus Joannes Jakab Pestinum venit et cum Antonio Szalkay constitutus, eidem ad oppignorata supradicta bona aliquid titulo additamenti adhuc obtulit, quam oblationem Antonius Szalkay, eotum pecunia egens, libenter acceptavit. Joannes Jakab 800 flnos deposuit, Antonius vero Szalkay semet 3000 flnos accepisse recognovit et contractum efformavit, quem partes contrahentes coram juratis notariis Francisco quippe Herczeg et Joanne Domokos subscripserunt. Tardius autem coramisantes soli mihi fassi sunt quod penes numerationem pecuniariae summae non fuerint, solum modo erga fassionem et assertum contrahentium semet qua coramisantes subscripserint; unde summa oppignoratitia, quam Antonius Szalkay a Joanne Jakab effective ad manus accepit, non in 11,000 flnis, praetenditur, sed saltem in 4800 flnis consistit.

Anno 1805 die 15-ta Junii Antonius Friebeisz processum contra

Antonium Szalkay suscitatum lucratus est, ubi dictus *Szalkay amplius haud vixit*[1] et taliter sententia contra mortuum lata fuit et tamen Antonius Friebeisz, quia haeredes citati, auditi, convicti fuissent in bonis materno-aviticis executionem in praejudicium haeredum praesuscipi curavit.

Ipsissimo adhuc anno Joannes Jakab ddo. 31-ae Julii misit ad denatum Antonium Szalkay sonantes litteras, quas filius ejusdem Stephanus Szalkay obtinuit, ubi scribit, quod memorata bona comiti Henrico Kálnoky pro 5000 flnis tradiderit; quod falsum est, quia bona illa certus Barátosy possidet; quo jure, et quomodo in 11000 flnis? prorsus ignoro;[2] sufficit, Barátosy etiam erravit, quia haeredes prius praemonere debuisset, an bona sua erga depositionem summae oppignoratitiae ad se recipere possint; nam in superius memorato falsificato contractu pignoratitio duobus in exemplaribus eformato[3] non exponitur, quod etiam cessionarii bona aliena sine praemonitione recipere, aut abalienare possint. Contractus hic in stylo et in summa aequaliter non sonant, scio perbene, adeoque Joannes Jakab illos falsificavit. Jam vero per falsificationem litteralium instrumentorum et abalienationem bonorum materno-aviticorum per Joannem Jakab patratam (non obstante eo quod juvenis Stephanus Szalkay penes excelsum gubernium transylvanicum quoad abalienationem bonorum materno-aviticorum protestatus sit[4] magna miseris haeredibus cnata est injuria.

Anno autem 1811 die 4-ta 8-bris Rosalia Szalkay absque acceptis secum a sorore sua Antonia litteris plenipotentialibus in Transylvaniam ivit, ut rescire possit, quidnam cum suis bonis materno-aviticis actum et factum fuerit; postquam autem aliquo tempore ibidem morata fuisset, svasum ei fuit (puellae ignoranti, jurium omnium ignarae), ut suam excellentiam d. gubernatorem accedat et semet declaret, ut in favorem viduae generalissae Jelacsicsianae ferre dignaretur sententiam, quae etiam in praejudicium Rosaliae et Antoniae Szalkay (eadem haeredibus in prae-

[1] Meghalt 1804 aug. 19-kén.

[2] Hogy Barátosy mikép szerezte meg a mezőbándi birtokot, azt névtelen memorialéja részletesen elmondja.

[3] A Jakab Jánossal 1803-ban kötött s fentemlitett álnok zálogos szerződést érti.

[4] Szalkay István, a Szalkay István fiának Antalnak Tejfalusi Markhot Ferencz lányától született fia, aki a mennyire látásból megitélhető *18 esztendős*, tehát még kiskoru, 1799 febr. 12-én az erdélyi főkormányszék előtt ellene mondott az atyja összes birtok vallományainak. (Ügyvédek iratai fasc. 72. Nro. 117.)

sens haud extradata existente) lata est; nam vidua generalissa Jelacsicsiana nunquam aliquo scripto originali instrumento aut documento demonstrare potest, quia genitor illius: Comes Samuel condam Kálnoky portiones suas Stephano Szalkay, avo Rosaliae et Antoniae Szalkay venditas, et juvenili aetate eidem Antonio Szalkay, penes militiam adhuc constituto, abalienatas, iterum redemisset; sed solum modo simplicibus missilibus litteris, et rancore per comitem Henricum Kálnoky ob certam divisionem ex per Antonium Szalkay viduae generalissae Jelacsicsianae eatenus incaute scriptis, redimere quaesivit, quam incautam suam proceduram Antonius Szalkay inquisitione mediante tardius rescivit, nec unquam amplius viduae generalissae Jelacsicsianae scripsit.

Postrema haec omnia ex orali etiam fassione denati Antonii Szalkay, genitoris haeredum Rosaliae et Antoniae Szalkay ante mortem facta habeo.

In quorum majorem fidem praesentes mea subscriptione et usitato sigillo munitas extradedi informatorio-fassionales litteras. Signatum Budae die 28-a Junii 1812 *Franciscus Markhot* ad excelsam cameram regiam hung. aulicam exped. officii jur. notarius.[1]

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

AZ 1825-KI DIETA ALKALMATOSSÁGÁVAL.[2]

Az olvasóhoz!

Ne vedd rosz néven tőlem, hogy oly sok derék embereket és igaz hazafiakat merek írásom tárgyául felvenni, mint a kiket itten előszámlálok; bátor azokat csekély tehetségem és tapasztalásbeli nagy hiányosságom miatt úgy, a mint egy mélyebb belátású bővebb és fontosabb gondolkozású tette volna, én le nem írhattam, reménylem, ezzel őket meg nem sértettem. Hogy pedig versekbe foglalom gondolataimat, az az oka, hogy azt akartam látni, milyen Poeta lennék, de a mint magam is szemlélem, a versgyártás nálam nagyon is gyenge lábon áll. Ezen hibám megesmerését azért említem, hogy ha ez a kis munkám valamely gáncsoskodó kezébe kerülne, se a munka szerkesztésébe, se foglalatjába ne akadékoskodjon, hanem ha nem tetszik neki, vesse félre, s írjon jobbat.

[1] Ügyvédek utáni iratok fasc. 72. Nro. 117.

[2] Egy, »1825-ik évi diétális pasquillus«-ból részleteket közöl Abafi, Figyelő-je XV. 147. lapján. Ez attól egészen különböző szerzemény. Szerk

Nem is tudom, hogy kit tegyek legelőre:
Nézzünk csak *Nagy Pál*ra, mint egy magyar főre.
Magaddal hordozod nagyon a nevedet,
Emlegetik nálunk mindenütt tettedet.
Szükség van a szóra: Nagy Pált hallgassátok,
Urak! hogy ő éljen! azt vélem mondjátok.
Ne félj senkitől is, vívjad a németet,
Hogy s . . . re ne tegye a magyar nemzetet.
Ragályi Borsodból mért többet nem beszélsz?
A haza javáért jobban hogy ki nem kélsz?
Ne hagyd magad faltul, vagyon néked eszed,
Hogyha a munkához magad hozzá teszed;
Nézz csak a társadra, *Vay* milyen ember,
Nem lesz ő belőle soha *király-ember*.
Jól teszed hív Vay, ne nézz a keresztre,
Tekints inkább azon keserves keresztre,
Mely a magyar hazát átok gyanánt nyomta,
Tudom, hogy ezt Borsod jól a szádba mondta.
Halljuk *Baloghot* is, miként dörög, morog,
Azt mondja: a kerék nem igen jól forog.
Köpj csak a markodba, fogd a dolog végit,
Elmondhatod aztán, hogy a dolog ég itt.
A mit más elmondott, minek recitálnod,
Tudom én azt, hogy te a sarat kiállod.
Légy bátor, és mondd ki, hogy mi az igazság,
Hogyha ezt nem teszed, törjön ki a kórság.
Szabolcs vármegyének tagja *gróf Dezsewffy*,
Tudja minden ember, hogy ő egy igaz fi.
Sokat próbált már ő, szereti hazáját,
Megmutatta annak számtalan példáját.
Gróf uram! felőled én sokat mondhatnék,
S ezer koronákat adnék, csak adhatnék.
Vedd jó néven azért, ha azt mondom, hogy a
Hazádért áldjon meg a magyar Jehova.
Ejnye teremtette! *Gajdátsy* mit mivel?
Ha rá gondolkozok a hideg is kilel.
Gajdátsy! nem gondolsz semmit a hazával
Hogy sujtana főbe Jupiter nyilával.
Irok Baranyának, s majd ha hazakerülsz
Tudom, szégyen széket — csúfra — eleget ülsz.
Csúf kutya! nem bujsz el, hogy senki se lásson?
Domb tetején hohér számodra sírt ásson.
Perényi Zsigmond úr Beregh vármegyéből
Kimutatja magát egész erejéből.
A mivel tartozik kegyes királyának
Megadja, és mivel magyar hazájának —
Boldogságát mindég szeme előtt tartja;

Megmutatja, hogy ő nem külföldnek fatyja.
Védjed hazád jogát Perényi Zsigmondom!
Az Isten áldjon meg! holtomig azt mondom.
Almássy Szepesből felöled jól szólnak,
Ne félj! mert te reád átkok úgy nem hulnak,
Ha *Ignácz* nyomdokát nem követed soha,
A kit, a mint várjuk, megvér a Jehova.
Márjássy István úr soha sem gondolnád:
Hogy szeret a haza, meg sem is álmodnád:
Miként emlegetnek az igaz magyarok,
Bátor, némelyek rád fenik is agyarok.
Örül néked Gömör, s áldozik minden szív,
Ki csak hazájához maradt igazán hív.
Érzed a kínokat, melyeket szenvedtünk,
Comissáriusok alatt mikor nyögtünk.
Igazad van néked: nékik büntetést kérj,
Másképen Gömörbe még csak vissza se térj!
Urak! köztetek hogy szenveditek *Zmeskált*
Kit az ördög is csak nagy kinjában k . . . . . t
Árva küldötte hát dietára Zmeskált,
Kinél többre nézek egy jó köpetnyi nyált.
Sajnálom, hogy Árva megye olyan árva
Követet küldött fel, kit tartani zárva
Kellene, mert tudjuk, hogy egy juh, ha rühes
Megrontja a nyájat, bátor legyen híres.
No Zmeskál! ezt mindjárt gondoltam felőled,
Hogy csak egy okos szó se telik ki tőled.
Sok bolondot beszélsz, ... meg a róka,
Két szemed golyóját vágja ki a csóka!
Méltóságos gróf úr *Csáky* Szepességből
Szálljon rád az Isten szent lelke az égből
Mivel, hogy azt hallom, hogy vagy nagy keresztény,
De a deák nyelvben nagyon szegény legény.
Ne gondolj te azzal, hiszen még az nem baj,
Csak te azt nézzed, hogy a magyarnak mi fáj.
Vedd elő eszedet, védelmezd törvényünk,
Vagyon nékünk hozzád egy kevés reményünk.
Nézzük, hát Zemplénből mit csinál *gróf Schmidegg*?
Édes hazánk iránt ez ugyan nem hideg!
Fontos előadás, a törvénytudása
Nála ugyan megvan, nincsen neki mása.
Tudom, ha visszatérsz Zemplénnek keblébe,
Kinyilt karokkal vár megyéd hív ölébe.
Második követje Zemplénnek *Szemere*
Ez is a hazának egy igaz embere.
Millió embertől hallottam felőle,
Hogy egy igaz embert lehet várni tőle.

Meg is mutatja ő, hogy igaz Árpádvér.
Mivel a jó útról soha balra nem tér.
No fel *Németszeghy*! Böffents már egy két szót!
Itt vagyon az idő, tudsz-e valami jót?
Mindegy már tenéked akár inde, unde,
Ugorkás orrodat a s . . . . be tunde.
Péchy benned egy nagy hibát vettem észre,
Hogy csak várakoznál szüntelen a készre;
Tudod-e a minap Pest gyűlése mit írt?
Dolgozzatok! ugy-e? Vedd jó néven e hírt,
Nem csudálom én azt, hogy mások vádolnak,
Mert öregségeddel azok nem gondolnak.
Egy szó, mint száz, Péchy szereti hazáját,
Add meg uram! neki örök koronáját.
Krassóból *Jakabfy* ki nem hagylak téged,
A mi igaz, igaz, csak azt mondom néked.
Ha a haza javán nem töröd a fejed.
Bizony utoljára ki teszik a melyed.
Bartal vicispánja Pozsony vármegyének,
Ime, neked is szól ez a hármas ének.
A mikoron szólasz, gondold meg igazán,
Az igazat mond ki kereken, magyarán.
Babóthy Nyitrából téged el nem nézlek
Esmérem eszedet; a többivel kérlek
A milyen még eddig voltál, hogy olyan légy,
A haza javáért mindeneket meg tégy.
Ha te, és a többi nem gondoltok velünk,
Isten úgy segéljen! úgy ki nem telelünk.
Isáakot Szathmárból urak? ki esmeri?
Ez is az igazat mondani ki meri!
Mikor a sor rájön, beszél ékességgel,
Örömest hallgatja kiki békességgel.
Még egy szót *Vitézről* Vitéz! ugyan szóljál
Istenért! az eszed hol a pokolba jár?
Hiszen, akármikor az előtt ha szóltál,
Úgy szóltál, mint magyar, mivel az is voltál;
Kofa beszédekkel minek jösz most elő
A midőn az előtt voltál előkelő.
De ha ezután is úgy viseled magad,
Tudom, a hazával Abaúj megtagad.
Ghyczy Komáromból hallom, hogy goromba,
Hogy ha csak fel kel is, üssétek őt nyomba.
Tudjátok, hogy milyen a Ghyczy nevezet:
Az ördöggel fogtak már ők régen kezet!
Egy kis titulusért eladnák a hazát
Hogy a f . . . tőbe rágná el a . . . . t. —
Urak! a többiről ime már leteszek,

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

Tudom, hogy ezért is majd jó páczba leszek.
De mégis vagy két szót nézzünk összvességgel.
Mit csinál az ország oly nagy tüzességgel,
Hogy minden adózást ezüst pénzben tegyünk,
Ugy-e bizony végre hogy bankrótok legyünk?
Jó principium ez, hogy a magyar egyen
S igyon kedve szerént, de pénze ne legyen.
Ez ellen, uraim! tudom ki is keltek.
Mivel mindennapon sok roszat elnyeltek.
A paraszt azt mondja: szomorú a dolga,
Mivel már régolta baromságig szolga.
Ezek, mint az urak, csak olyan emberek,
Gondoljátok meg hát, — hiszen vannak szerek,
Melyekkel sebeket könnyen köthetitek,
S őket egy boldogabb sorsba tehetitek.
Tudom, majd azt mondják: Uram! őket áldd meg!
Hogy jót míveljenek, szent lelkeddel szálld meg!
Itt van a bökkenő: nem lesz insurrectio
Ezzel is ám tovább nyúlik a dictio.
A négy kerületbe feláll a regement,
Ebbe ugyan nem lesz a német szakkerment.
Ennélfogva, kérem, hogy jól meggondolja
A status, hogy őket más ne bitangolja,
Hanem csak a haza fordítsa hasznára,
Mikor ellenségek törnek a nyakára.
Még egyet! Nézzétek, hazánk angyala sír,
Rimánkodva egyet, csak egyet, nagyon kér;
Nehezen esik az egy édes anyának,
Midőn rosszaságát látja a fiának.
Pedig mennyi sok jót teszen ő mivélünk,
Anyanyelvünk helyett mégis mással élünk!
Csúf dolog, ilyennek lenni egy anyához,
Ebben is hát legyünk hívek a hazához:
Ne legyen közöttünk semmi nemzet nyelve,
Tudom, hazánk akkor lesz örömmel telve.
Mi is kérjük a nagy Magyarok Istenét
Hogy adja meg néktek a maga kegyelmet.
Imádságunk tovább foglalja magában
A mint Kisfaludy írta munkájában:

»Adja Isten, hogy a magyart
A fél világ uralja,
Vérrel szerzett szabadsága
Soha kárát ne vallja!«

Végre pedig a sok számtalan faggatás
Közbe legyen nevem holtig a hallgatás.

Szilassy József koronaőrnek a nagykörösi ev. ref. főgymnasium könyvtárában levő kéziratgyüjteményéből közli:

BENKÓ IMRE.

LUGOSSY JÓZSEF LEVELE RÉVÉSZ IMRÉHEZ.

Pest, jul. 27. 1850.

Édes Barátom Uram!

Kedves meglepetéssel vettem Téglásra hozzám intézett, s onnan, darab idő mulva hozzám Pestre utasíttatott levelét. Nem olly levél az, millyenek üres csevegésnél, vagy floridus bombasztnál, vagy legfőlebb Geschäfts-dolgoknál egyebet nem tartalmaznak; sőt ellenkezőleg, a szépre törő léleknek bizodalmasan-tanulságos conversatiója azzal, ki olly szerencsés, hogy felőle ilyesmik kedvesen vétele föltétetik. Én ebben örömem s dicsekedésemet tartom, hogy Barátom Uram meg van arról győződve, miképen nekem épen az illy levelei becses kincseim, s vigaszom rosz, élvem jó óráimban. Bármikor megtelik keble vágygyal s agya eszmével, miket rokon lélek elébe kiönteni óhajt: legyek én az, kérem; vagy legyek legalább egy azok közől. Mert, higyje el, hogy megérteni, méltatni s becsülni, senki nálamnál jobban nem tudja.

Ennek bizonyságau[1] szabad legyen tudatni Barátom Urammal, hogy épen olly társaságból jövök, hol ezen levele tartalmából s eléadásim után, Barátom Uramat sok jó férfiaink ismerni s becsülni tanulták; mert megbocsát, ha magányos kedves levelének közölhető részeit, rokon lelkek társaságában fölolvastam; mutatványul, mikép lelkes ifju férfiaink vagynak a haza távol részeiben is, kik becsülendő érettség s buzgalommal, lelköket a hanyatló nemzet legbecsesb kincsei ápolásával foglalkodtatják, kik, más haszontalanságok helyett, *illy levelet* képesek irni. A mai estvélyünkben Toldy uron kivűl — kinél most asztalt is tartok — szállásom Józsefváros, József utcza 930-k szám, kertre néző emelet — csak Jerney, Érdi, Reguly, Pauler, Szontagh G. és Repiczky urak voltak jelen, s igen szivesen vették Barátom uram felőli testvéri szives közlésemet s levele töredékeit, — nevét jövőnk reményei kapcsolatába bejegyezték s általam kérik nemes buzgalmu pályáját erélyesen folytatni. Mi most egy (a Tudománytárt, Athenaeumot, Figyelmezőt egy sommában pótlandó) tudományos folyóirat kiadására egyesültünk 12-en, Uj Magyar Muzeum név alatt, havi füzetekben, (Emich) — a nevezettek is mind tagok, szerkesztő Toldy, ez évre, jövő évre én — s már az engedélyt meg is nyertük; — társaim megkértek, szólítnám fel Kegyedet szives közremunkálásra; ha mindjárt nem engednék is körülményei nagyobb czikkek adását, mivel végül vegyes rovatunk lesz, apróbb s egyes tárgyi dolgozatokat s jegyzeteket is szivesen veszünk. Névszerint azon 100 öszvegyüjtött hely-vidék nevet, legyen szives átengedni, — buzdításul kitűzendőket másoknak, (hisz Kegyednek is az volt czélja, hogy közös erők tegyenek itt valamit), ha tetszik, jegyzeteivel ellátva, mik kedvesen fognak vétetni; ha nem lehet, ugy azok nélkül is, akár ha már szaporodtak volna is. Nekem is van nehány határról, mint B. Uramnak említém, illy gyüjteményem, de nincs kezemnél, tén az egy színyérváraljait kivéve, stb. Ha átengedi B. Uram, az első füzetbe kiadandjuk. Most vásárkor felküldheti, nevemre czímezve a levelet, de Toldy urhoz utasítva: Karczag ur, vagy más is szivesen felhozandja. Hogy mennyire méltányolva van Barátom Uram hazafi szép törekvése, mutatja az is, mert az általa megpen-

dített eszmét, a *magyar ifjuság zenészeti* irányának nemesbitését illetőleg, Szontagh ur kidolgozása tárgyává teendi, s talán az érintett első füzetünkben egy rövid figyelmeztetést bocsátand ki a haza ifjaihoz. Igy termi meg a jó mag jó gyümölcsét. A jóktól megértetni, velök kezet fogni, öröm. Ez uttal felolvastam studiumomból az ide vonatkozó nehány sort is, mellyet már több száz tanítványim a nélkül hallottak, hogy foganatosították volna, — s ím Kegyed tettleg kezdi erős vállakkal a munkát! Vegye szives kézszoritásunkat!

Én itt felette összevonultan, egyszerűen, mondhatnám, szegényűl, de elégedve s nemesek társaságában, léleksebeim hegedezését érezve, élek és remélek. Jelenleg a Jancsó könyvtárnak az academiaiba keblezésén dolgozom, de acad. könyvtárnokul hogy kineveztessem, azt még eddig a t. társaság pénzügyeinek sülyedt állása nem engedte. Azonban én szivesen s jutalomvágy nélkül dolgozom. Hát Kegyetek hogy vagynak? hogy, tisztelt Collegáim s a könyvtár? stb. Kedves levelét mindig szivesen veszem. És most Isten velünk s szeressen!

tisztelő hive
L. J. s. k.

N. B. T. Szücs ur barátom uramnak szives, alázatos tiszteletemet! A Csokonai lapok érdemes szerkesztőinek köszönetemet a megküldött 3 első számért; Pesten ez által többeknek jutott ismeretére e jószándéku s szépen indult vállalat. Nekem helyzetem most nem engedi egyenes közremunkálással lennem, mert sorsom nehéz és folyvást hullámzó s az élet első szükségeivel küzdő. — várjuk, mig kissé mostohasága enyhül. Az idezárt kis czédulát, ha felvételre érdemesitik, de csak szerkesztői rovatban s megnevezése nélkül a közlőnek, legyen ön szives nekik, tiszteletem mellett kézbesiteni.

Ha dolgai engedik, megköszönöm, ha t. Kovács urhoz, arra jártában beszólván, nem sajnálná Kegyed megmondani, hogy legyen szives ott levő tömegeimet türni még kissé; már majd talán csak kifejlik valahogy a módja odébb szállíttatásuknak. — Gr. Degenfeld Ő nagysága által a bibliotheca Tacitusát s még pár darab könyvet visszaküldtem Kegyedhez egy levéllel; ha még nem vette, rövid időn hiszem, hogy veendi.

Közli: RÉVÉSZ KÁLMÁN.

KÉT KÖZÉPKORI LATIN VERSEZET RÉGI MAGYAR FORDITÁSA.

A *Példák könyve* 47—68. lapjain (NyET. VIII, 110—117. l.) a példák sorozatát egy ezektől idegen részlet szakítja félbe, melyre hézag és pár sornyi töredék után ismét példák következnek. A három kéztől eredő kis codex e része a második kéz irása, de nem lehet sokkal későbbi, mint az 1—46. lap, melyet Ráskai Lea keze munkájának vall a Cornides codexéhez teljesen hasonló ductusa. (L. a NyET. kiadójának Előszavát XXXII. l.) Ezt az első részt pedig a 28. lapon lévő bejegyzés

szerint 1510-ben írta a megnevezett margitszigeti dömés apácza, kinek bizonynyal rendtársai voltak a codex folytatói is. Hogy ezek az első kézzel együtt csak másolók voltak, azt a NyET. kiadója (i. h. XXXIII. l.) helyesen következteti. Az előttünk lévő nyelvemlékek tehát codexeink legtöbbjéhez hasonlón régibbek, ha nem is épen sokkal régibbek az illető kéziratoknál. Hogy pedig a codex többi tartalmához hasonlón e tőle idegen részlet is *latinból való fordítás*, azt szinte bizonyosra lehetett venni már eddig is. Most, hogy e két külön fejezetre oszló részlet majdnem teljes szövegének megkerült a forrása, módosúl természetesen mindaz, a mit eddig annak, de különösen a második fejezetnek költői becséről Beöthynél és Horváth Cyrillnél olvasunk.[1] Gyarló középkori latin versezetek még gyarlóbb próza-fordítása csak az egész, megtoldva mnd a két fejezet szintén latin eredetire támaszkodó elmélkedésekkel, a melyek ugyanonnan kerülhettek, a hol a fordító a két rokon tárgyú verset találta: t. i. a Cordiale vagy az Ars moriendi, avagy más hasonló épületes iratok valamely gyűjteményéből.

E versezetek elseje a magyarban czím és bevezetés nélkül adja az *Élet és a Halál párbeszédét*, a melynek eddig egy budapesti kéziratban 16, négy müncheniben pedig 18 négy-négy soros versszaka került meg, de bizonyára meg fog kerülni előbb-utóbb a teljes szövege is. Magyar fordításunk ugyanis még a teljesebb müncheni kéziratok strophóinak a számán is túlmegy kettővel, de e két szak nem követi közvetetlenül az előbbieket, hanem előtte kis elmélkedés van a kézirat 54. és 55. lapján közbe szúrva. A szakok sorrendjét illetőleg különben ennél az első versezetnél az eredeti latin szöveg és a fordítás között eltérés nincsen. Nem így a második fejezetben, a melynek eredetijéből eddig csak két változat került a szemem elé. Az egyik egy budapesti, a másik megint egy müncheni kéziratban, melyeknek azonban mind a kettejétől tetemesb eltéréseket mutat magyar fordításunk szakainak úgy a sorrendje, mint az állománya.

De maradjunk csak előbb az *első* fejezetnél. Ennek a latin eredetijére nem volt valami nagyon nehéz rá akadni, mert — habár csak szükszavún és a Példák könyvében lévő magyarjára hivatkozás nélkül — jelezve van Horváth Ignácznak a Nemz. Múz. ősnyomtatványait leíró jegyzékében, a mely néhány év óta külön lenyomatban is közkézen forog, a Magyar Könyvszemlében pedig már előbb is olvasható volt. Itt ugyanis a 254. sz. a. leírt incunabulum (a *Cordiale* 1486. évi, Breda Jakabnál nyomt. deventeri 4-edr. kiadása, Inc. s. a. 1402. coll. 4.) leirásában megemlíti Horváth, hogy az idézett nyomtatvány 1[a] (sign. nélk.) lapján »XV. századi latin verses párbeszéd« olvasható »az élet és a halál nemtői között«. E becses utalást felhasználva, megnéztem a Cordiale illető példányát s mindjárt egy kis pótlásra is leltem ez utánanézésnél alkalmat. Horváth ugyanis nem jegyzi meg, hogy a Cordiale nála leirt példánya belül hézagos, a mennyiben hiányzik belőle a *b* ív III. és IV.

[1] *Beöthy Zs.* A szépprózai elb. I. 48. *Horváth Cyrill*, Bajai főgym. Ért. 1891—92. 25. l.

levele. Mind a kettőnek a szövege azonban ki van pótolva a könyvbe kellő helyen befűzött két levélen, igen apró betűs kézírással, mely szembetünőleg egyezik az első levélen olvashatóval. Csakhogy itt több helye volt az írónak, s így valamivel nagyobb betűket vetett. Mind a két helyütt elég szép latin cursiv írást látunk, melynek elolvasását csak itt-ott nehezíti meg némely, nagyon is egyéni rövidítés. A minket érdeklő vers kézirata az első egészen üres levél első oldalán, két hasábosan van írva. Az első hasábra 11, a másodikra 5 szak esik. A szakokat mindig *Vita* és *Mors* felirás előzi meg a szerint, a mint az Élet vagy a Halál szól bennük. Czime azonban a versezetnek nincsen. A 16. szak egy sorral meg van toldva, a mely tartalmilag csatlakozik ugyan a stropha végszavaihoz, de attól, mint az alább említendő müncheni párhuzamos kéziratokból kitetszik, mégis idegen és talán a másoló hozzátétele.

Azt azonnal láttam, hogy itt a Példák könyve »Az elet kerdewzy az halalt« kezdetű fejezetének a latin eredetijével van dolgunk; csakhogy a XV. század végéről, vagy legkésőbb a következőnek a legelejéről való fordítás a budapesti latin kéziratnál teljesebb eredeti után készült. Ilyent sejtettem, s mint az eredmény megmutatta, egészen helyesen gyanítottam a müncheni kir. udv. és állami könyvtár kéziratai között egyelőre kettőben, a melyekre már nem véletlenül, hanem tervszerű keresés közben bukkantam. A Halm és Laubmann-féle jegyzéknek a latin kéziratokra vonatkozó részében a dialogusnak nem kevesebb, mint három kézirata van felsorolva. Hozzájuk járul a német kéziratok egyikében még egy negyedik változat. Mind a négyet *Boll Ferencz* dr., a müncheni kir. könyvtár tudós titkára, volt szives számomra az egyiknek pontos másolatában és a többi háromnak eltérő helyeit feltüntető lelkiismeretes collatióban rendelkezésemre bocsátani, a miért e helyütt is hálás köszönetet mondok neki annál is inkább, mivel ennél csak jóval kisebb szivesség volt az, a mire őt kértem, s már ezzel is igen lekötelezett volna.

A müncheni kéziratok közül vezérszövegnek a Clm. 23833. számút teszik meg a többiekhez képest számos helyütt jobb olvasásai. Hozzá jóság tekintetében elég közel áll, csakhogy két szakkal csonkább a budapesti említett kézirat, a melynél különben a többi három müncheni változat csak annyival becsesebb, hogy azokban is megvan a budapestinek két hiányzó strophája. A 23833. számú müncheni kéziratot az alábbi közlésnél *A*-val jelölve, a budapestit pedig *B* alatt idézve, a többi három müncheni szövegnek *C*, *D* és *E* jegyeket adtam. Ezek közül *C* a Clm. 9804., *D* a Cgm. 3974. és *E* a Clm. 19542. számú kézirat-kötetében foglaltatik. Valamennyi idézett müncheni codex vegyes és nagyon változatos tartalmú s mind a XV. századból való. Származásukat illetőleg megjegyzem, hogy *A* a régibb jegyzékek vegyes provenientiájú kéziratai között ZZ 833 signaturát viselt, *C* az oberaltaichi, *E* pedig a tegernseei kolostorból való. *C* kivételével, a mely 4-edr., a többi mind ívrétű. Korát pontosabban csak az *E* kézirat árulja el, a melynek 1451-ben íródott az egyik darabja. Ezen kézirat különben több magyar vonatkozású darabja miatt egyébként is érdekelhet minket, s történetiróink a Hunyadi János

korára és szereplésére vonatkozó levelek miatt bizonyára tudomást vettek már róla.

Az Élet és a Halál párbeszéde az *A* és *D* kéziratban rokon tárgyú elmélkedések és versezetek szomszédságában van. Ugyanígy a *B* jegyű budapesti bejegyzés is, a mely a Cordiale-nak a négy utolsó dologról szóló elmélkedéséhez igen jól illik tartalmánál fogva. Még megemlítem, hogy a *D* alatt idézett kéziratot illetőleg a müncheni könyvtár német nyelvű kéziratainak jegyzéke nem nyujt felvilágosítást, mert e darabot nem sorolja fel külön. Erre tehát csakis Boll úr kiváló szivessége folytán terjeszthettem ki alábbi egybevetéseimet.

A kéziratban (Clm. 23833 fol. 149) a versezet címe: *Tractatulus de Gemitu et dolore mortis*, a mely czimben világos czélzás van a róm. kath. temetési szertartás ismeretes zsolosmájára. Az egyes szakok *Adolescens querit* és *Mors respondit*, illetőleg a 3. szaktól kezdve *A. dicit* és *M. dicit* felirattal vannak ellátva.

C kéziratban (Clm. 9804 fol. 180^{v}, de a katalogus szerint 90^{v}) a czím: *Altercacio viuentis hominis et mortis*, s az egyes szakok bevezetése *Adolescens* helyett mindenütt *Viuens*, s úgy itt, mint a *Mors* után a legtöbbször nincsen sem *querit*, sem *respondit*, sem *dicit*, kivéve a 2., 8. és 9. szakot, a hol (2., 8.) *Mors respondet*, illetőleg (9.) *Viuens querit* a bekezdés.

D kéziratban (Cgm. 3974 fol. 58^{v} és 59^{r}) egymással szemben álló két lapon van a dialogus akként, hogy az 58^{v} lapon az Élet, az 59^{r} lapon pedig a Halál szavait olvashatni, mindig egy-egy, a Halált és egy ifjút ábrázoló képpel, de felirások nélkül.

Az *E* kéziratban végül (Clm. 19542 fol. 310^{v}) a párbeszéd ugyanazon a lapon, de szintén úgy van elrendezve, mint a *D*-ben, csakhogy képek és feliratok nélkül, csupán legelől van az egyik hasáb fölé jegyezve: *Verba vite*, a másik fölé pedig *Verba mortis*.

B-ről az imént e külsőségeket már megemlítettük, s most már csak a két rendbeli szöveg, a latin eredeti és a magyar fordítás egymással szemben való közlése lehet a feladatunk. Itt megjegyezzük, hogy a latin szöveget a rendelkezésünkre állott öt kézirat s részben a magyar fordítás alapján is a lehetőségig restituáltuk, a miben a versezet metruma és rimei is segítségünkre voltak némileg. A lapok alján lévő jegyzetekben azonban minden fontosabb eltérést felsorolunk s ezekben az eredeti kéziratok irásmódját hiven megőriztük, holott magában a helyreigazított szövegben ezt nem tartottuk szükségesnek. Az interpunctio is a mi sajátunk.

A magyar szöveget teljesen a NyET. nyomán adjuk, elhagyván azonban az egyes szakok előtti bevezető szavakat, melyek némi változatossággal még leginkább a *C* kéziratéihoz szitanak, csakhogy azokat tetemesen kibővitik és helyenkint alkalomszerűen magyarázzák.

(1) Quis es tu, quem video hic stare in figura,
In visu horribilis, tristisque statura;
In toto tuo corpore est macies obscura,
Me tua dispositio perterruit impura.

Ky vagy te kyt latok ez abrazatban allany
nezefben rettenetews es termetewdben zomuru
mynd az te teftetben teczyk fetet ewztewuerfeeg
az te ektelen termetewd engemet ygen meg rettente

(2) Ego sum, quem metuit omnis creatura,
Timent me praesentia, praeterita et futura;
Sum iudex, do sententiam strictissima censura,
Non prodest appellatio, condemno pena dura.

En vagyok kytewl feel mynden teremtewt allat.
feelnek engemet maftanyak es yewuendewk
mert en byro vagyok es nagy erews tewruent tezewk
nem haznal az tewruennek en elewlem el vetele mert nagy kemeny kennal karhoztatok myndeneket

(3) Miror, unde venias, non vidi tibi parem,
Nam habes mentum horridum et horrendam narem;
Si diu te inspicerem et approximarem,
In terram forte caderem, nec inde me levarem.

Ygen chodalom hogy te honnet yewz mert nem latottam te hozzad hafonlatoft
oly ruth allad vagyon es zernyew chonka Orrod vagyon
ha fokayg teged nezendlek es te hozzad kewzelgetnek
netalantan az fewldre efneem es onnet fel nem kelhetnek

(4) De regione venio multifariarum Horribilitudinum, dolorum et penarum,
Ubi mihi balneum Styx parat picearum,
Ministri sunt reptilia *de coetibus* (?) aquarum.

En yewuewk fok reuas fyuafnak
es yzzanyofagoknak banatnak es keferewfegewknek
es nagy kenoknak tartomanyabol

(5) Quare sic horribilis et deformis existis,
Tuusque incuitus per omnia est tristis?
Et capitis calvitie, membrisque inhonestis
Iam inspectis timeo, ne me sequatur pestis.

Myre vagy yllyen ruth es ektelen
es az te nezefewd myndeneftewl foguan zomoru
az te feyed kopaz es mynden tagayd zewrnyek
banom hogy read neztem mert felewk hogy meg ne dewgleffem.

(1) 1 *B* sic. 2 *C* visu *után* es, *B* horribili tristi que, *D* statura *helyett* figura. 3 *D* tuo toto, *B* (tuo), *B* est macies *helyett* maceries. 4 *E* in pura.

(2) 2 *BCE* (et). 3 BCE (et), *D* iudex de sententia certissima. 4 *ACDE* condempno *B* condemnatio.

(3) 1 *A* venis. 2 *B* habens, *E* horredam *D* horridumque. 3 *D* et *után* tibi. 4 *B* terra.

(4) 1 *ACDE* multiphariarum *B* multiuarum. 2 *D* Horribili tam omni. 3 *C* penarum *D* piccarum. 4 *ACDE* de cetibus *helyett, mely csak B-ben van,* liquoribus.

(5) 1 *B* diffformis que *CD* deformis et. 2 *C* extat valde tristis *D* est per omnia tristis. 3 *D* caluicio, *DE* menbris. 4 *AE* Te inspectum *B* Te despectum *C* Iam inspectis *D* Et inspecto, *B* timeo *h.* video, *ACE* ne sequatur me.

(6) Si non essem horridus, deformis atque tristis,
Non essetis pavidi, oportetque in istis
Discernatis exitum, super quo sum testis.

Eritis consimiles, qui nunc laeti estis.

Ha nem volnek ruth ektelen es zomoru
nemvolnanak felelmefewk de vgy kel hogy ebben
efmeryetewk meg az ty ky meneftewket es halaltokat kyn en tanu vagyok
mert tyes yllyek leztewk kyk maftan vygak vattok

(7) Dic ergo, quae causa istius est horroris?
Es dentatus turpiter, labellis carens oris,

Olent tua guttura plenissima foetoris,
Circumdatus es vermibus intus atque foris.

Mond meg azért mychoda oka ez yzanyofagnak
mert oly zewrnyew fogas vagy hogy egy zal ayakayd fynchenek de az te fogayd mynd kyn vannak
parolkodyk az te torkod es tellyes dohoffagual
meg kewrnykewztettel fergekuel belewl es kyuewl

(8) Quod quaeris, per te poteris cognoscere profecto,
Nam vitales spiritus per meam vim *reflecto;*

De corpore ex quatuor humoribus collecto
Isti sunt vermiculi, corpore tumba tecto.

Ammyit kerdez tennen magadon meg efmerhetewd byzonfagual
mert erews embereket en hatalmamnak myatta le haytok es le hullatok
az neegy neduefſegewkbewl zerzet teftekbewl leznek
ez fergek mykoron az ferben helhewztetyk.

(9) Numquid nos terrigenae resistere valemus
Tuis potestatibus, per artes quas habemus,
Ut in terra iugiter viventes habitemus,
Nec tuas violentias omnino formidemus?

Nemdee my fewldy emberek alhatunkee
te hatalmaffagodnak ellene az my tudomanyunknak myatta
hogy zewnetlen eluen ez fewlden lakozzunk
es femnykeppen te tewled ne fellyewnk.

(10) Stulte quaeris, quia sum vobis nimis fortis,
Contra me non praevalent, quae pullalant in hortis,
Sed quodcumque nascitur in terra, meae sortis,
Non evadet aliquis, quin cyphum bibat mortis.

Bolondul kerded mert nalatoknal nagygyal erewfb vagyok
nem artnak en ellenem valamyk kerben terewmnek
de valamy zyletyk mynd en rezem es engemet yllet
mert fenky nynchen hogy ky az halalnak poharat meg ne ygya

(6) 1 *B* difformis. 2 *BCDE* oportet quod, *C* in *helyett* ex. 3 *E* sum *h.* iam. 4 *B* Eritis *után* tunc, *C* nunc *h.* modo.

(7) 1 *D* est istius, *B* est causa illius nunc. 2 *C* et labellis, *D* labellisque. 4 *A* atque *h.* et.

(8) 1 *B* Quid. 2 *E* in tales, *ABCE* refecto, *D* reseco. 3 *C* corporeque. 4 *D* de corpore.

(9) 1 *AE* insistere. 2 *ABCE* Tuis potentatibus, *D* Eius potestatibus; *B* per artes *h.* partes. 3 *C* iuginter. 4 *ABDE* Nos, *C* Nec.

(10) 1 *BE* quia *C* (qui) *D* quia non sum uobis vis. 2 *BC* praevalent, *AD* valent, *E* valeant; *D* herbe que; *B* pollulant; *ACDE* ortis. 3 *B* quidcunque. 4 *B* euadit, *E* euadat; *C* aliquis *h.* laqueos, *B* aliquid; *C* ciffum *(ABDE* ciphum).

(11) Quid est hoc, quod contines in manibus siccatis?
Mychoda az akyt az te azzu kezeydben tartaz

Apparet semicirculus, ab una parte satis
egy felewl horgafnak es elewfnek teczyk

Acutus, sed in reliqua est plus obtusitatis.
mas felewl kedeglen conka zabafu

Vellem scire, cuius est hoc utilitatis?
akarnam meg tudnom my hazna vagyon ennek

(12) Vidisti umquam simile illius instrumenti,
Lattale valaha yllyen zerzamot

Quod dicitur messorium et aptum est metenti?
ky kazanak mondatyk aratonakes yo

Hoc mitto versus occidens, stans in orienti;
ezt en vetewm nap nyugat fele en magam aluan nap kelettre

Nunc aquiloni comminor, nunc australi genti
neha deel felewl valokat vele fenyewgetewk es neha ezakra chauareytom.

(13) Es ergo messor, ideo non metas nisi messes,
Myert te kazas vagy azert te ennekem ne kazaly

Quae maturae fuerint, et quandoque cesses;
mygnem meg eernek es nemykoron meg es zewnnyel

Contrarium si faceres, non bonus messor esses,
ha ennek ellene tennel nem yo kazas volnal

Et meus adversarius me nimium lacesses.
es ennekem myndenkoron ellenfegem lennel.

(14) En credas mihi, minime de hoc ego curo,
De hygy ennekem hogy en ezzel femmyt nem gondolok

Si mihi placuerit, in fructu inmaturo
de ha en nekem kellend mynd eretlen gyewmewlcheben

Haec falx operabitur, in claro et obscuro;
le vag az en kazam mynd eyyel es nappal

Non obstabunt moenia prae dente tam duro.
en ellenem nem alhatnak meeg erews var fogakes de myndeneket meg zaggatok az en kemeny fogaymmal.

(15) Parce percor igitur, te nosco iam et vidi
Azert kerlek tegedet hogy keduez ennekem efmerlek ymmar tegedet es latottam

Plures, quos prostraveras, qui se vix occidi
fokakat kyket le hullattal kyk chak aleg

Crediderant, flebiliter in tumulo collidi;
hyzyk vala meg holtokat es lattam hogy fyrua tewttek az ferben

Tunc pene motis pedibus ego dentes stridi.
kyket latuan chykorgattam fogaymat.

(11) 1 *D* (hoc), *C* (in). 3 *D* acuta, *B* accutus; *B* (est); *E* pluris; *C* obtusatus. 4 *D* hoc est.

(12) 1 *D* istius. 3 versus *h*. *B* usque.

(13) 1 *C* Si es messor; *BCDE* nisi, *A* michi; *B* metes. 4 *D* Vt, *C* nimium me.

(14) 1 *D* credis, *B* mihi (*ACDE* michi), *ABE* non ego, *C* (non), *D* ego non. 2 *B* mihi (*ACDE* michi). 3 *E* (et) *C* (in) 4 *D* oblectabunt; *A* praedente, *B* pro dente, *C* dente pre duro, *D* pendente.

(15) 1 *A* Igitur parce preco, *C* Parce precor igitur, *B* Dic praecor ideo, *DE* Igitur parce precor. 2 *C* elidi. 3 *D* Crediderunt, *CE* tumulos. 4 *C* Et, *BD* mortis, *D* ego *h*. ergo.

(16) Non novi vobis parcere, tamen aliquando
Fit specialis gratia tempus prolongando,
Pro digna poenitentia de scelere nefando ;
Vigilate itaque, quia nescitis quando.

Nem tudok nektewk engedny az ty byntewkert de neha
lezen yelews malaztbol az ydewnek el halaztafa
bynrewl alkolmas penitencianak tartafara
azert vygyazzatok mert nem tugyatok mykoron meg haltok

(17) Qui cunctis animantibus scis iniuriari
Atque meis subditis soles dominari,
Sive sint in aëre, sive terra vel in mari ;
Sed nunc mea tempora peto prolongari.

Ky minden lelkes allatokon tucz bozzut allanod
es zoktal az en alattam valokon uralkodnod
akar az egben legyenek akar az fewlden akar az vyzben
de maftan kerewm te tewled az en ydewmet meg hozzabbulny.

(18) Audisti satis antea, quod tibi revelavi,
Me fore strictum iudicem, nec ullam perpetravi
Viventibus iniuriam, sed saepius negavi,
Qui se credebant dominos et erant valde pravi.

Eleget hallottal ymmar kyket neked meg yelentettem.
hogy kemeny byro vagyok es fenkynek en bozzut
nem tewttem es nem zerzettem elewzer De ynkab gakorta meg tagattam
azoknakes kyk aleytyak vala magokat vraknak es azzonyoknak lenny de maga femmy nem voltak.

(16) 1 *D* (vobis). 3 *CD* pro scelere. 4 *C* quia *h.* vos ; *B a 4. sor után :* Θελος (sic !) prope est et quo (?)

(17) 2 *D* praedominari. 3 *D* sint *(ACE :* sit), *A* siue *vörössel kitörülve s utólag u. a. kéztől alápontozással restituálva ; CDE* (siue). 4 *C* Peto mea tempora modo prolongari.

(18) 1 *D* quid antea tibi. 2 *D* forte ; *CD* perpetraui, *AE* properaui. 3 *D az egész vers hiányzik.* 4 *C* Vitam terre dominis nam erant valde praui.

Valamivel rövidebben végezhetünk a Példák könyve másik, *El megyek meghalni* kezdetü fejezetével, a melynek egy (az 5.) kivételével minden szaka elején és a legtöbbnek a végén is ugyane szók ismétlődnek. Ennél már csakugyan nem csodálhatjuk eléggé, hogy eddig még, az egy Szilády Áront kivéve, senkinek sem tünt fel, mennyire közel áll annak szövege a középkori *Haláltánczok* leggyakoribb motivumaihoz. Pedig e fölötte népszerű műfaj immár elég nagy irodalmában meg lehetett volna lelni legalább annyit, a mennyi a további nyomozást megindíthatta volna. Az első kilencz szak után ugyanis, a melyek mintegy bevezetésnek tekinthetők a halálról szóló általános reflexióik miatt, — a király, pápa, püspök, vitéz, bajnok, vén, bölcs beszédü, gazdag, szegény, biró, bujálkodó, nemes ember, szép ábrázatú, bölcs, bolond, hashős, szerzetes, orvos alakjai következnek, mindenik a maga typikus jellemképének megfelelő szavakkal mondván el magáról, hogy a halál könyörtelenül magával ragadja.

Igaz, hogy a legtöbb Haláltáncz-szövegben [1] ezeknél jóval számosabb alak szerepel s a Halál velük mindig párbeszédben van feltüntetve, a mi itt hiányzik. Az is igaz, hogy a Seelmannál felsorolt (i. h. 61. l.) latin nyelvű Haláltánczok egyike sem egyezik meg a mi versezetünkkel; de hisz e latin költemények egytől-egyig más, ismert vulgaris szövegek későbbi fordításai, mig a mienknél e viszony, mint az alábbiakból majd kitünik, fordítva áll. De az kétségtelen, hogy a Példák könyvének e fejezete abba a gondolat- és műalak-körbe tartozik, a melyből a XV. század folyamán annyira népszerüvé lett, de részben már az előző századból eredő Haláltánczok születtek.

Nem rosz nyomon kerestem tehát a mi magyar szövegünk latin eredetijét; de ezen a nyomon mégis aligha akadtam volna rá, ha a kutatás egy másik, még biztosabb útjára nem lépek mellesleg. Kiindulva ugyanis abból a feltevésből, hogy szövegünk latin eredetinek a fordítása, a mit benne nem egy hely legalább is valószinüvé tett, — a feltünő refrain latin szószerinti fordítása (Vado mori) alapján keresni, kutatni kezdtem a középkori kéziratok hozzáférhetőbb jegyzékeiben valamely hasonló kezdetü versezet nyomát. Rá is akadtam még a nyáron egy ilyenre a müncheni kir. udv. és állami könyvtár (Clm. 14831.) egy XV. századi, regensburgi eredetü 8-adr. kéziratában, melynek vegyes tartalma között, a $131^{r}-133^{v}$ lapon, egy nem ide tartozó, de rokon tárgyú bevezető vers után a Vado mori refrainü költemény olvasható. Kiadva tudtommal még ez sincs, ép úgy, mint az előbb közlött versezet, s igy már csak ezért is közlésre méltónak itéltem, de meg azért is, mivel benne a Példák könyve idézett részletének néhány szak hiján megvan az addig hiába keresett eredetije.

Versezetünk az említett müncheni szövegben 35 distichonra terjed, mig a magyar fordítás négygyel többet számlál. A magyarban viszont nincsenek meg a latinnak 17., 21. és 33. szakai, úgy, hogy a kettőben közös szakok száma mindössze 32. A kétféle változatból kikerülő szakoké tehát e szerint 42 lenne, de ilyen terjedelmü latin szöveget eddig még nem sikerült találnom.

Akadtam azonban egy még a müncheninél is rövidebb, mindössze 24 szakból álló változatra, melynek a sorrendje megint más, mint az előbbi kettőé, pedig e tekintetben — mint már említettem — a müncheni latin és a Példák könyvében lelhető magyar szöveg is eltérnek egymástól. Bármily rövid is azonban a másik kettőhöz képest e harmadik változat, s jóllehet a szövege a müncheninél romlottabb, annyiban mégis becses, mivel belőle az immár 42-re emelkedett szakok száma még egygyel gyarapodik, úgy, hogy ilyenformán a két latin és az egy magyar szövegből restituálható terjedelem 43 strophát tesz ki. Ezeknek egymáshoz való sorrendi viszonyát az alábbi táblázat tünteti fel, a melyben *M* a megjelölt müncheni, *B* az alább tüzetesebben ismertetett budapesti latin és *P* a Példák könyvében lévő magyar szöveget jelzi.

[1] Irodalmukat l. legteljesebb összeállításban *Seelmann*, Die Todtentänze der Mittelalters. Norden u. Leipzig, 1893.

M.	*B.*	*P.*	*M.*	*B.*	*P.*	*M.*	*B.*	*P.*
1	—	1	13	—	14	25	22	23
2	—	2	14	5	28	27	6	24
3	—	3	15	3	27	26	—	25
4	—	5	16	7	17	28	18	26
5	—	4	17	21	—	29	24	31
6	—	7	18	23	16	30	17	32
7	—	8	19	14	18	31	13	34
8	—	9	20	—	20	32	19	35
9	8	10	21	—	—	33	20	—
10	1	11	22	15	19	34	16	36
11	2	12	23	12	21	35	4	39
12	10	13	24	11	22			

Nincsenek meg sem az *M,* sem a *B* kéziratban a *P* 6., 15., 29., 30., 33., 37. és 38. szakai. Viszont a *P* magyar szövegből hiányzanak a fent már jelzett *M*-beli szakok s ezek közt sincs meg, valamint *P*-ből is hiányzik a *B* szöveg 9. szaka, melyet alább a latin nyelvü extravagansok közt legelső helyen közlünk.

Szólnunk kell azonban előbb egyetmást a *B* jegyü kéziratról, a melyért nem is kell külföldre menni. A Nemz. Múzeum 276. számú (Cod. lat. med. aevi), vegyestartalmú ívr. codexében, a 298^{v} lapon olvasható, egyéb, a halálra vonatkozó versezetek és jámbor elmélkedések között, melyek a *Cordiale* czímű épületes műnek egy a nyomtatványoktól alig eltérő kéziratát követik, s azzal ép úgy tartalmi összefüggésben állnak, mint azt az imént közlött másik versezetnél láttuk.

Ennél a változatnál még szembetünőbb az egyes szakoknak a Haláltáncz szokott alakjai szerint való elrendezése, a mire már azoknak a kéziratban aláhúzással kiemelt czímszavai is czéloznak. E czímszavak a *B* kézirat sorrendje szerint a következők:

1. Papa. 2. Episcopus. 3. Monacus. 4. Clericus. 5. Medicus. 6. Philosophus. 7. Logicus. 8. Rex. *9. Princeps* (az összes többi változatokból hiányzó szak). 10. Miles. 11. Armiger. 12. Iudex. 13. Mercator. 14. Dives. 15. Pauper. 16. Vsurarius. 17. Voluptuosus. 18. Gulosus. 19. Ciuis. 20. Superbus (e két szak a lapszélre jegyzett *a* és *b* betűkkel felcseréltnek van jelezve). 21. Juuenis. 22. Adolescens. 23. Senex. 24. Longeuus.

A 9. szak, mely az összes többi változatok terjedelmét meghaladja, így szól:

Vado mori princeps, mortem non effugit vnquam:
Nec baro, nec comes, nec dux, heu vado mori.

A mint látható, a pentameter második fele rettenetesen sántit, de e szövegben a többi distichonok is alaposan kocsintanak, kivált a második sor vado mori-jának mindenféle indulatszókkal és egyéb fölösleges járulékokkal való esetlen kitoldása miatt, minők *ach, owe, proh* stb. Ezek arra vallanak, hogy a másolónak, vagy tán már az előtte volt példány irójá- nak sem volt érzéke a metrum iránt. (Pedig az 1. szak fölött két helyütt megjelölte.)

Az *M* kézirat említett extravagansai ezek:

17. Vado mori iuuenis, pro nihil ualet illa iuuentus
De nece protegere . . . . . .[1], vado mori.
21. Vado mori *pauper*, mortem non effugit vmquam
Nec casa, nec regum menia, vado mori.

Ezt a szakot a *B* kézirat fönt idézett 9. szakával egybevetvén, az első sort illetőleg feltünő egyezést látunk, s minthogy az *M* kéziratnak még egy a szegényről szóló distichonja következik mindjárt a 21. után, a melynek a magyar fordításban is megleljük a mását, holott a 21-nek ott nincs nyoma: igen közelfekvő a feltevés, hogy e szakban *pauper* csupán a másolók vétsége s helyette alighanem *princeps* olvasandó, habár a pentameter értelmével a *pauper* is nagyon jól megfér, de a *princeps* sem ellenkezik épen.

33. Vado mori, non me tenet ornatus, neque vestis
Linea,[2] nec mollis culcitra,[3] vado mori.

M kéziratban a »Vado mori« előtt a következő leoninusok vannak:

Hoc tibi sit menti carnem superare volenti,
Qualiter in turpi stabis fetore sepulchri;
Pallidus, obscurus et vermibus esca futurus.
Vt tibi sit lucrum tacitum memorare sepulchrum,
In quo fetebis, putrescens quando iacebis.
Cum[4] tibi res pulchra blanditur, cerne sepulchra,
Ossa sepultorum tibi sint suffragia morum.

Utána pedig ezek, a melyek a számtalanszor variált három kérdést tartalmazzák (v. ö. RMKT. VI, 330.):

Sunt tria, que vere faciunt me sepe dolere:
Est primum durum, quia me scio moriturum;
Est gemitus stando [quia] morior, sed[5] nescio quando;
Posterius flebo, quia nescio quo remanebo.

Az alábbi közlésnél az *M* szöveget vettük alapul, de a jegyzetekben a *B* kézirat minden nevezetesebb eltérését is számba veszszük. A kétes helyeket mindenütt kiemelt betűkkel jelöljük, de a magyarral párhuzamos latin szövegben nem tartottuk meg az eredeti középkori irásmódot s az interpunctiót itt is módosítottuk a könnyebb érthetőség kedveért. A magyar szöveg extravagans szakait dült betűkkel szedettük.

1. V. m., quia morte quidem nil
certius, hora
Nil incertius est, hinc ego vado
mori.

(1) El megyek meg halny, mert az halal byzony de az halalnak orayanal semmi byzontalab yolehet byzontalan legyen de maga azert el megyek meg halny

[1] *Non queo* érthetetlen; de a metrumba nem illő *me, ach, sed v. m.*, a melyet a *B* kézirat 21. szakában e helyütt olvasunk, sem adhatja az eredeti szöveget, a mely talán *me, heu.*

[2] **B** (20.): aurea.

[3] **B** (20): cultura (a mit már a metrum is kizár.)

[4] Kézir.: *cur.*

[5] Vagy a *quia*, vagy a *sed*, de az egyik mindenesetre fölösleges és a metrumot zavarja.

2. V. m., quid amem quod semper spondet *amarum* [1]
Cuius [2] inanis amor, cur amo? vado mori.

(2) El megyek meg halny myre zereſſem en azt azky keſerew vegezetewt yger kynek zerelme heyyaban valo myre zeretewm azt ynkab el megyek meg halny

3. V. m., sors haec cunctis, nil impedit illam ;
Cum se cuique ferat sors data, v. m.

(3) El megyek meg halny mert myndennek ezre kel yutny es ſemmy meg nem bantya hogy kynek ez reez meg nem adatneyek

5. V. m., praesens, transactis aequiparando ;
Si non transivi, transeo, v. m.

(4) El megyek meg halny en ky maſtan yelewn valo ember vagyok az el multakhoz haſonlatos lezek ha el nem mentem de maga meeg elmegyek meg halny

4. V. m., videat, quo currat quisque superstes ;
Cursor habet mecum dicere : vado mori.

(5) Laſſadza houa megyen mynden yelen valo elew ember mert az folyar en velem mondhattya el megyek meg halny.

— — — — — — — —

(6) *El megyek meg halny mert az halalt vala hanzer meg erzewm byzonnal lenny halalos bynt ynkab el hagyok*

6. V. m., misero sententia dira, beato
Grata, mori sequitur vivere, v. m.

(7) El megyek meg halny kemeny ſentencia az gonoznak es az yonak kellemetes adatyk az eleſt halal kewueti azert el megyek meg halny

7. V. m., cinis in cinerem tandem rediturus,
Ordine, quo cepi, defero,[3] v. m.

(8) El megyek meg halny hamuva leyendew vagyok mykeppen zylettem ezzenkeppen meg vegeztetewm

8. V. m., sectans alios, sectandus et ipse ;
Ultimus aut primus non ero, v. m.

(9) El megyek meg halny egyebeket keuwetuen meeg en vtanam es tewbben yewnnek mert ſem elſew ſem vtolſo en nem vagyok azert el megyek meg halny

9. V. m., rex sum, quid honor, quid gloria mundi ?
Est via mors hominis regia, v. m.

(10) El megyek meg halny kyraly vagyok de mychoda az tyzteſſeg mychoda ez velagy dychekewdes mert embernek kyraly *vra* [5] az halal azert el megyek meg halny

10. V. m., papa, nam me papare diu mors
Non sinit, os cogit [4] claudere, v. m.

(11) El megyek meg halny papa vagyok de az halal engem nem hagy ſokayg papalkodny [6] de be fogya zamat

[1] **M :** amorem.
[2] **M :** Nimis (v. ö. a magy. fordítással).
[3] **M :** így, talán *deferor* helyett ; vagy az egész sor így : *Orbem, quo cepi, desero, v. m.?* **B**-ben e szak hiányzik.
[4] **B :** cogit os.
[5] Igy ; v. ö. az eredetivel.
[6] V . ö. az eredetivel, melyet itt a fordító félreértett.

11. V. m. praesul, baculum, sandalia, mitram,
Volens sive nolens [1] desero,[2] v. m.

(12) El megyek meg halny pyſpek vagyok de az betot az ſolyat az kofyomot az pyspek ſyueget akar akaryam akar ne de el hagyom es el megyek meg halny

12. V. m., miles belli certamine victor ;
Mortem non didici vincere, v. m.

(13) El megyek meg halny ſemmy vyadalomual meg nem gyewztetewm eſetben vytez vagyok de az halalt nem tanultam meg gyewzny

13. V. m. pugil doctus superare duello ;
Sed mortem nequeo vincere, v. m.

(14) El megyek meg halny baynak vagyok kewzdeſt yol tudok de az halalt meg nem gyewzhetewm azert el megyek meg halny

— — — — — — — —

(15) *El megyek meg halny mert az veenſeg engem touab nem hagy elny*

18. V. m., senior, quia finis temporis instans,
Iamque patet ianua,[3] v. m.

(16) El megyek meg halny veen vagyok es ymmar az en ydewmnek vege kewzel vagyon es az halalnak kapuya meg nylt azert el megyek meg halny

16. V. m., logicus,[4] alios concludere novi,
Concludit breviter mors mihi, v. m.

(17) El megyek meg halny bewlch bezedew vagyok egyebeket bezedemmel meg rekeztewttem de az halal meg rekezte engemet azert elmegyek meg halny

19. V. m., dives, aurum *vel* [5] copia rerum
Nullum respectum dant mihi,[6] V. m.

(18) El megyek meg halny kazdag vagyok de az arany auagy az marhaknak ſokſaga nekem ſemmyt nem haznal

22. V. m., pauper, nil mecum defero, mundum
Contemno, nudus transeo,[7] y. m

(19) El megyek meg halny zegeny vagyok es ſemmyt velem el nem vyzewk ez vylagot meg vtalom mezeytelen belewle ky megyek es el megyek meg halny

20. V. m., iudex, quia iam plures reprehendi,[8]
Iudicium mortis horres, v. m.

(20) El megyek meg halni byro vagyok ky ymmar ſokakat megfettem de az halalnak yteletyt rettegewm es el megyek meg halny

23. V. m., non me retinet vitiosa voluptas,
Nec luxus auget vivere, v. m.

(21) El megyek meg halny az gonoz gyenyerewſeg engem meg nem tart ſem az buyyaſag az en eletewmet meg nem hozzabeyttya [9]

[1] **B :** Nolens seu volens.
[2] **M :** defero.
[3] **B :** . . . omne tempus mihi et instat. | Iam patet et mortis ianua, v. m.
[4] **M :** loycus ; a második sorban **B :** . . finaliter mihi mors.
[5] **M :** nec.
[6] **B :** . . . refugium mihi dant, a modo v. m.
[7] **B :** . . . mundo | Contempto . . transeo letus, v. m.
[8] **B :** . . . modo qui plures iudicaui.
[9] Itt a vers végén hiányzik a refrain.

24. V. m., genitus de sanguine nobiliori,
Nec genus indutias dat mihi, v. m.

(22) El megyek meg halny nemes nembewl zylettem de az nemzetſeg az en ydewmet el nem halazttya azert el megyek meg halny

25. V. m., pulcher visu, mors ipsa decorae [1]
Nec formae nescit parcere, v. m.[2]

(23) El megyek meg halny latafra zeep vagyok de az halal az zepſegnek es az nemes termetnek nem tud keduezny

26. V, m., sapiens, sed nec sapientia novit
Mortis cautelas fallere, v. m.

(24) El megyek meg halny bewlch vagyok de vallyon mynemew bewlchefeg tuggya az halalnak okoffagat meg gyewzny oly mynt azt mondanaya egy fem [6]

27. V. m. stultus, mors stulto nec sapienti
Non iungit pacis foedera, v. m.

(25) El megyek meg halny bolond vagyok de az halal fem az bolondnak fem az bewlchnek nem nyuytya bekefegnek friget auagy zegewdfeget de mynd egyetemben el mennek az halalra [7]

28. V. m., variis epulis vinoque [3] repletus,
His utens restat dicere: v. m.

(26) El megyek meg [halny [8]] kylewb kylewmb[9] yo etkekuel es borokual meg tellyefewltem eluen ezek felet megys mondhatom el megyek meg halny

15. V. m. monachus, mundi moriturus amori,
Hunc spernens,[4] possum dicere: v. m.

(27) El megyek meg halny barat vagyok ez velagnak zerelmenek meg halandoyul es yo eletet veyendewyewl ezenkeppen yol megyek meg halny

14. V. m. medicus, medicamine non redimendus,
Quicquid agant medici, potio:[5] v. m.

(28) El megyek meg halny vruos vagyok de az vruoffaggual meg nem zabadulok mert akar myt myuellyenek az vruosok azert en el megyek meg halny

— — — — — — — —

(29) *El megyek meg halny myt vygadok az homalyos zerenche meg challya az vygadozot myert hogy meg hal az vygadozo azert en myt vygadok ynkab el megyek meg halny.*

— — — — — — — —

(30) *El megyek meg halni fok penzew vagyok de az penznek fokfaga foha az halalt el nem tauoztatlya*

[1] **B**: . . . decori.
[2] **B**: . . . cessit, ideo v. m.
[3] **B**: vino variis epulisque.
[4] **M**: . . . mundi moriturum amorem | Nunc spretus; **B**: moriturus *h.* periturus.
[5] Vagy talán *medici potio* és előtte *agat?* **B**: redimendus *h.* redeundus *a második sor:* Quicquid agit potio, tamen semper v. m.
[6] Itt a vers végén hiányzik a refrain.
[7] Itt a refrain szabadon van fordítva.
[8] Hiányzik.
[9] Igy.

29. V. m., sperans per longum [1] vivere tempus;
Forte dies est haec [2] ultima v. m.

(31) El megyek meg halny aleytuan hozzu ydeyg elny es netalantam ez az vtolſo nap azert kezewlewk meg halny

30. V. m., gaudens, non gaudens tempore longo,
Mundi dimitto gaudia, v. m.

(32) El megyek meg halny ewrewluen nem ewrewlewk ſok ydeyglen de az vylagnak ewrewmeyt el hagyom es az halalra megyek.

— — — — — — — —

(33) *El megyek meg halny engem nem ſiratnak ſem en ertem nem ymadnak de elfelettetewm meeg az enymtewles mykoron en meg halok*

31. V. m., sed nescio quo et nescio quando;
Quo me cunque loco vertero,[3] v. m.

(34) El megyek meg halny de nem tudom houa megyek ſem tudom mykoron megyek el de akar houa fordoham magamat ha azert az halalra megyek

32. V. m., cernens, quod mors cunctis dominatur;
Tensa videns mortis retia,[4] v. m.

(35) El megyek meg halny latuan hogy az halal myndeneken vralkodyk es ygen ſyrew es gyakor az ew haloya [7]

34. V. m., miserere mei, rex inclyte, Christe;
Omnia dimittas [5] debita, v. m.

(36) El megyek meg halny azert kerlek teged kegyelmes criſtus hogy yrgalmaz ennekem meg bochatuan mynden en byneymet mert meg kel halnom [8]

— — — — — — — —

(37) *El megyek meg halny keruen en vram criſtust hogy myndenek eſſedewzzenek en erettem es bochanatot nyeryenek ennekem ezzen keppen yol megyek meg halny*

— — — — — — — —

(38) *El megyek az elſew halalra hogy az en vram xpus az maſod halaltul meg menchen engemet ezzen keppen yol megyek meg halny*

35. V. m., *sperans* [6] vitam sine fine manentem,
Spernens praesentem sic bene vado mori.

(39) El megyek meg halny remeluen az ewrewkke meg maradando eletewt kyert az el mulando eletewt meg vtalom ezzen keppen yol megyek meg halny

A magyar fordítást illetőleg megjegyzendő, hogy bármily hű, sőt szolgai mása igyekszik is lenni mind a két fejezetnek a Példák könyve e pár lapja mely bizonyára ugyanegy kéztől ered, — azért mégis van benne néhány feltünőbb eltérés a latintól; s ez eltérések némelyike figyelmet érdemel.

[1] **B**: per longum sperans;
[2] **B**: hec est.
[3] **M**: vertero loco; **B**: . . . vel quomodo quando | . . . verto.
[4] **B**: . . . rhethia et aliis.
[5] **B**: dimittens.
[6] *Sperans* az **M** kéziratban hiányzik; a **B** kéziratban ez a szak nincs meg.
[7] Itt ismét hiányzik a refrain.
[8] Itt a refrain fordítása ismét kissé szabadabb, de egyúttal közelebb jár az eredetinek értelméhez.

Ilyen az első versezetben a 4. szak két utolsó sorának elhagyása, a minek abban vélem az okát, hogy a bennük lévő pogány mythologiai vonatkozás megütközést kelthetett a jámbor szerzetesnél, vagy más egyházi rendü fordítónál. Számbavehetőbb eltérés még csak a 8. szak második soránál mutatkozik, a hol a *vitales spiritus* így van fordítva: *erews embereket.* Ebből bátran következtetem, hogy e különben is gyanús sor másként hangzott abban a szövegben, melyet fordítónk magyarított.

Az »Elmegyek meghalni« fordításában feltünő a latin *(M)* 4. és a neki megfelelő magyar szöveg 5. szakában a *cursor* = *folyar,* melyről l. a Nyelvtud. Közl. 1900. évf. 1. számát, a hol e szónak a Nyt. Szótárban eddig hiányos értelmezését e becses adattal kiegészitem. A fordítás 10. (= *M.* 9.) szakában *kyraly ura* szembeszökő toll- (vagy tán csak sajtó-) hiba e. h. *uta,* értsd »útja«, mert az eredetiben itt *via regia* van. Érdekes félreértés a 11. *(M.* 10.) szakbeli *papalkodny* is, az »enni« értelmü *papare* helyében, a mi az itt említett *papa* szóval való játék, de a fordító e játékot nem fogta fel helyesen és teljesen elejtette.

KATONA LAJOS.

*

Jegyzet. A Példák könyvebeli versekről e folyóirat 1895. évi folyama, 120—124. lapján volt már egyszer szó. A *Vado mori*-félének csak 27. és 31. versszakát tudtuk akkor eredetiben közölni Bartsch Germania-ja 1887. évfolyama után egy baseli kéziratból. Az Élet és halál párbeszédére csak egy németalföldi szöveget tudtunk akkor idézni s reméltük hogy mindkettőnek elő fog kerülni latin eredetije. Katona Lajos t. munkatársunk most mindkettővel megörvendeztetett bennünket. Czikke már ki volt szedve, a mikor a Dreves által megindított *Analecta Hymnica medii aevi* XXXIII. kötete (Leipzig, 1899.) megjelent, melyben Cl. Blume, Pia dictamina czímmel igen becses adalékokat közöl a középkori egyházi latin költészet gazdag tárháza kincseiből. Ezek között sok olyat találtunk meg, a mit eddig hiában kerestünk. Egyebek közt a fent közölt két latin verset is. Az Élet és halál párbeszédét egy XV. századi bécsi codexből, tehát más forrásból, *Dialogus mortis cum homine* czímmel (287. l.), mely szintén 18 versszakból áll s néhány varianssal járul a latin szöveghez. Végén ez áll: *Explicit altercatio animae et corporis,* a mi arra mutat, hogy a másoló ismerte az ily czímü latin verset is, — melynek prózai magyar fordítása a Nádor c. 312—342. lapján olvasható, — s a kettőt összetévesztette. Ugyancsak Blume hivatkozik a versnek egy másik, szintén XV. századbeli codexben meglevő szövegére, melynek végén pedig ez áll: *Explicit brevis sequentia facta et compilata a S. Bernardo.* Tudjuk, hogy a Sz. Bernátnak tulajdonitott műveknek száma igen nagy.

A *Vado mori* latin szövegét a 285. lapon egy müncheni codex (Clm. 20015.) után közli Blume. Ez 38 distichonból áll, tehát hárommal több, mint az ugyancsak müncheni (Clm. 14831.) codexből K. L. által közölt szöveg. Amannak végén ez olvasható: *Hos versus de morte composuit Dominus Helinandus, qui fuit multum egregius in omnibus dictis suis.*

Kezdete: Vado mori, series ab initio nova non est,
Omne vivens noscat dicere: vado mori.

Ezután következik a magyar szövegben első versszak, melylyel egybe vethető a Horvát-c. 112. lapjáról ez: Azért mongya beda Zent mathe mondaſan. byzon az hog halz. byzontalan az kedeg. mykoron avagy mykeppen avagy hol halz meg. Mert az halal tegedet mindenert var. te kedeg ha beolc leyendez. mendenert kezen varod tees. —

A 6. versakhoz hasonló ez:

Vado mori, quotiens mortem considero certam,
Mortis opus meditor, desero, vado mori.

A Blume-féle szöveg sokban különbözik a fent olvashatótól s nem egy sorban nyujt elfogadható olvasást.

Blume kötetének érdekes darabjai közül megemlíthető a *Dictamen de presbyteris* (190. l.) hangjegyekkel. A szöveget ismerjük már a Serapeum I. kötetéből, valamint Duméril, Poésies populaires latines du moyen age című műve 12. lapjáról. 1898-ban a Kölner Pastoralblatt közölte (56. l.). Nálunk Kolosi Török István fordította magyarra Kakasról vött hasonlatosságban a papok tisztiről való énekét s adta ki 1643-ban; később is kiadták Lőcsén (1647, 1688, 1696-ban). Bl. négy codexből sok becses varianst jegyzett föl s egyikben a szöveg alatt ezt a nevet találta: Wilhelmus Nan, sacerdos in Leyden. Ezenkivül is sok eddig lappangott vers található a kötetben a halálról, ítéletnapjáról, világ hiábavalóságáról, szerzetes életről stb.

Dreves és Blume kötetei elég gyorsan jelennek meg egymásután 1886—1899. I.—XXXIII. kötet) s talán ennek tulajdonítható, hogy a szöveg megállapítások nem mindig kielégítők: de másfelől tagadhatatlan, hogy ha a rengeteg anyag végül jó indexekkel lesz ellátva, igen becses gyüjteménynek lesz mondható a hymnologia gazdag irodalmában.

Szerk.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Hungarian Literature. An historical and critical survey by *Emil Reich.* With an authentic map of Hungary. London 1898. 8-r. 272 l.

Bizonyos félelem fog el, midőn olyan könyvet veszünk kezünkbe a melyet külföldiek írtak rólunk. Egy cseppet sem tudunk örülni neki, hogy elragadtatással írnak a »puszták« és »czigányok honáról,« tüzes szemű magyar menyecskékről, magyar gavallérságról, csikós bravourokról s több effélékről. Egyiknek-másiknak már a címe is felháborít: »Terra incognita,« »Czigányok országa« stb. Több mint ezer év óta lakjuk e földet s még mindig csak olyan fajta útleírásoknak és népismertető műveknek kell megjelenni rólunk, mint Sudan vagy Timbuktu lakosairól?!

Annál több bizalommal viseltetünk magyar szerző ily irányú munkája iránt. Végre — gondoljuk magunkban — imhol az ember, a ki elszánta magát arra, hogy megküzd egy idegen nyelvvel, csakhogy világot derítsen a sűrű sötétségben, mely külföldi elmékben borong rólunk. Meg kell vallanunk, hogy e bizalmunkban is többször csalódtunk, s ekkor kétszeresen boszankodva tettük le az illető művet, arra gondolva, hogy az ilyen erősíti meg leginkább a külföldet felőlünk való balhiedelmében, mert joggal tehetik fel, hogy a vállalkozó író csak ismeri nemzete történetét vagy irodalmát — s nincs is úgy módjukban kiábrándulniok. Ilyen munka a Reich irodalomtörténete is. Reich — úgy látszik — eddig nem foglalkozott a magyar irodalomtörténetével: jogdoktor és eddig egy újkori történeti atlaszt szerkesztett, egy művelődéstörténetet s más ilyen műveket írt. Az ily irányú működés javára válhat az irodalomtörténetírónak, de magában még ilyen vállalkozásra nem jogosít fel. Reichnak nincs aesthetikai képzettsége, ezt pedig itt semminemű más ismeret nem pótolhatja. Ez az oka, hogy — mondhatni — egy írónkat, egy irodalmi remekünket sem méltatja érdeme szerint, nincs kezében az aesthetica zsinórmértéke, a melylyel mérve biztosan kijelölhetné az írók és irodalmi művek helyét az irodalom történetében. Innen az az első tekintetre szembeötlő aránytalanság: nem az a czélja, hogy jelentőség szerint foglalkozzék bővebben vagy rövidebben az egyes irodalmi termékekkel, hanem, hogy lehetőleg minden író neve (főleg az ujabbaké) helyet találjon művében. Ez az oka műve szárazságának: félünk, hogy

az angol olvasó sokszor leteszi munkáját, míg végére jut, ha ugyan elszánja rá magát, hogy végig olvassa. Mennyi név elmaradhatott volna (pl. 245 és 255. l), hogy a többieknek bővebb tárgyalásra helyet engedjen! De a nagy írókról sem tud mit mondani. Egyiknek másiknek (mert korántsem mindnek) látszólag bővebb teret juttat, de csak azért, hogy azt egyéb ide nem tartozó dolgokkal töltse be. Kemény Zsigmondnál Balzac-kal s a magyar, német és szláv bourgeois-sal hozakodik elő, alaposan megmagyarázva, hogy mi köztük a különbség, de mintha ez sem lett volna elég Arany Jánosnál (kivel egyébként elég mostohán bánik el) ismét négy lapon beszél róla s az elcsépelt párhuzamvonásra Arany és Petőfi között is marad elég helye és ideje. Petőfinél ismét lapokon tart a puszta, a csárda, mennyecske (*igy!* meg is magyarázza: little heaven = kis ég!), bojtár, gulyás, kondás, csikós, furulyás, lopott ló, betyár stb. ismertetése.

Szerző felületességét sem hagyhatjuk említés nélkül. Ilyen például az, hogy a költő Zrínyit mindenütt *Mihály*nak nevez. Tollhibának tartanók, (mint egy helyen a Jósika *Józsefet)* de többször és mindig így fordul elő s az indexben is így van. Ilyen felületesség, hogy Fraknóiról azt mondja, hogy »*nem régen halt meg.*« stb.

Tagadhatatlan, vannak szerző művének érdemei is. Érdeme, hogy az érdeklődést bizonyára fel fogja kelteni a magyar irodalom iránt — bár ki is tudná elégíteni! — érdeme az a lelkesedés, melylyel irodalmi termékeinkről beszél, sőt olykor tulságosan is hizeleg nekünk (pl. mikor Porzót a tárczaírók fejedelmének nevezi, kinek egész Európában nincs párja stb.)

Nehány évvel ezelőtt híre járt, hogy a magyar irodalomtörténet egyik szaktekintélye megbizást kapott egy angol czégtől egy magyar irodalomtörténet megírására; ha e megbízás még nem évült el, megjelenése most már időszerű lenne: Reich műve után fokozott érdeklődéssel olvasná azt az angol közönség. D.

Kódexeink Mária-siralmai. Írta Varga Damján ciszterci r. tanárjelölt. Budapest, 1899.

A ki kódexeinket akár a régi nyelv kedveért, akár egyúttal azok tartalmaért is szívesen forgatja, annak a Mária-siralmak különösebben megragadják figyelmét. A tárgy már a fájdalom kimeríthetetlenségénél fogva is alkalmat szolgáltat a nyelv és szókincse bőségének kifejtésére. A kegyes áhítat, melylyel a szerzők s utánok az átdolgozók és fordítók munkájokat végezték, érezhető melegséggel hatja át előadásukat, a mi nemcsak lendületessé teszi a nyelvet, hanem gyakran költői emelkedettséget is lehell a kifejezésekbe. A mely ifjúnak lelkét, nyelvének s irodalma történetének szeretetén felül a tudomány után való sóvárgás is epeszti s vallásos lelkülete is vonszsza az ily irányú kutatás terére: annak fáradozása nem lehet eredménytelen s minden oldalról elismerést érdemel.

Egészen méltó erre a czímzett munka szerzője. Jól ismeri mindazt, a mit a magyar Mária-siralmakról eddig írtak s korántsem elégszik meg

azzal, hogy ezeket összeállítsa. Ez csak kiindulási pont neki. Önálló kutatásra vállalkozik s a legfárasztóbb út sem riasztja vissza. Egy mondat, egy rövid sor kedveért ide-oda, sűrűségbe, kietlenbe eltörekszik, mélységbe ereszkedik, magas csúcsra kapaszkodik s mindenütt talál egy virágszálat, a melyet örömmel fon koszorújába vagy egy levelet, a melyet messze földről sodort a szél a mi nyelvünk vidékére.

Fordítás vagy eredeti? Ez a legelső kérdés, mely a kódexek tartalmának egyes részeire nézve azonnal felmerül. Számos darabnál magok a kódex-írók vagy másolók megnevezik az eredeti munka szerzőjét. Sok darabnak tárgya utasít oda, a hol az eredeti szöveget megtaláljuk. Nehezebben deríthető fel a kérdés az oly műveknél, a melyek átdolgozások, a melyek folytán az író vagy fordító egyes felismerhető forrásnak jó nagy részét átveszi, változtatás nélkül beilleszti a maga művébe. A kisebb nagyobb részben felhasznált eredeti műre rámutathatunk, de még mindig kérdés marad, hogy az az előttünk álló magyar szerkezet magyar írótól származik-e vagy egész teljességében fordított munka? mert a legnagyobb részben fordításokat tartalmazó magyar kódexek vizsgálásánál inkább az utóbbi feltevésre kell magunkat elszánnunk. — Szerzőnk is ezt a módszert követi, de abból a nem hibáztatható gondolatból indulva ki, hogy a folyékonyabb, fejlettebb előadás eredeti munkára enged következtetni: fentarja annak lehetőségét, hogy a magyar Mária-siralmaknak vannak eredetileg magyarul írt részletei. Ezt ma még leginkább csak azzal lehet bizonyítani, hogy a magyar szövegnek megfelelő latin szöveget nem tudunk felmutatni. Csakhogy mi van átkutatva a magyar földön magyar papok által írt latin kódexek közül? Hiszen azok tartalmát is igen csekély részben ismerjük, a melyek máig a magunk birtokában vannak, azoknak pedig mennyiségéről sincs tudomásunk, a melyek külföldre s legtöbbnyire azt sem tudjuk hova jutottak. Vagy a Pray-c. tartalmáról ki dicsekedhetik pontos ismerettel, pedig ezt a Halotti beszédért már rég kötelességünk lett volna megszerezni. Hát a kassai dominikánusoknak Nürnbergbe került kódexeit ki vizsgálta át, meg a többi temérdek szanaszét szórodott kódexet. A Pray-c. kiadását már sürgette e folyóirat. Nemzeti és egyházi érdek egyaránt parancsolólag kötelezhetne rá, de sok mindennel együtt ez is halad.

Per multum cras, cras, omnis consumitur aetas!

Varga Damján ezek az akadályok nem riasztották vissza attól, hogy a Mária-siralmak eredetének kutatásához hozzá fogjon. Szerencsésen eljutott a S. Bernátnak tulajdonított Planctus-ig, melyet a Migne-féle patrologia 182. kötetében megtalált. Midőn Schönbach 1874-ben a német verses Mária-siralmak eredetével vesződött, csak a rövid verses Planctus-ra mutatott rá. Azóta már a szomszédban is sok történt, a minek mi is vehetjük hasznát — Varga, S. Bonaventura irataiban is kutatott, a kire kódexeink szintén gyakran utalnak. Becses részleteket szedett össze azokból is, Pelbártra magyar kutatóink tették figyelmessé, de ez irányban inkább csak annak megállapítására szorítkozott, hogy a magyar szövegek nem Pelbárt fordításai. Ezt bizonyítja is, de nem állítja,

hogy a mi nem Pelbárt latin szerkezete, az nem lehet egy másik magyar paptól származott latin szöveg magyar fordítása, sőt hiszi, hogy eredet magyar szöveg is áll előttünk, mely a Planctus s talán egyéb forrás felhasználásával magyarul íratott.

A mi a Planctus szövegét illeti, bizonyos az, hogy a Winkler-c.-beli siralom és passio más-más feldolgozás után fordítja annak részeit. De az is kitűnik, hogy mind a Winkler- mind a Nádor-c. fordítója előtt más alakban állott ez a szöveg, mint a milyenben Migne közli s el kellene dönteni azt is, melyik lehetett az eredeti alak. A budapesti és németujvári glossák kódexében ugyanis, tehát magyar eredetű kódexekben, — az egész Planctus mint nagypénteki II. sermo fordul elő ily czímmel: *Incipiuntur gesta i. e. facta dei genitricis in Passione domini Ihesu revelata B. Bernhardo per beatum Virginem.* Ebben a szövegben a Planctusból is kivehető párbeszéd alak Mária és Bernardus nevének mindannyiszor való kiirásával is fel van tüntetve. Ennek felelnek meg a Winkler-c. ily kifejezései: *Zent bernald Boldogaszon képében wgh mond* (164. l.) — A párbeszéd kezdetét jelző kifejezés pedig, mely mind a Winkler- mind a Nádor-c-ben így olvasható: *Itt wagh mond zenthagoſton A vagh zenth Bernald* határozottan azt mutatja, hogy a magyar szöveg írója előtt már kész siralom-vagy passio-szerkezet állott, nem pedig a S. Bernátnak tulajdonított Planctus vagy Dialogus. Lehet eredetibb alak a Planctus-é, de annyi bizonyos, hogy a Dialogus alak S. Anselmnél is a nevek kiirásával látható s alig lehet affelől kételkedni, hogy a S. Bernátnak tulajdonított Planctus vagy Dialogus a S. Anselmé formájára készült, melyet magyarul az Apor-c-ból ismerünk. Az is világos, hogy kódexeink magyar szövege is a Winkler- és Nádor-kódexé a glossák gesta-inak alakjára vall, míg az Érsekújvári-c. bár sokat fordít szószerint, (55, 59—61. l.) de más szerkezetben, a párbeszéd jelzésére nem fordít gondot.

A Glossák szövegéből idézünk pár helyet:

Érs. 61. l. Azok kedeg xctust Az koporſoban tezyk wala keferwes zyz marya kedegh yeſuſt az ő egyetlen egy fyat wonzya wala Es ötet akarja wala meg tartany Azok kedegh Akaryak wala az koporſonak adny Es yǵ ez kegyes haborwſag vala ő kózöttök.

Dial.: Bernardus: Illi ponebant Christum in tombam [tumbam] i. e. sepulcrum, et Maria trahabat eum ad se, Maria volebat eum retinere, et illi nitebantur [i. e. conebantur] eum tradere scpulturae, et sic erat inter eos pia lis keges per. (V. ö. Peer-c. 183. l.)

Érs. c. 102. Winkl.-c. 116. Nád.-c. 388. l.

O ieſus ieſus kit feld menyegh Es a tenger meg nem foghat wala azt e napon a ku koporſo magaba rekezte.

Dial. Mária O Ihesu O Ihesu dulcissime creator, quam saeva morte factus homo penitus [peremtus] et, quem terra, pontus i. e. mare et ethera capere nequierunt heu capit nunc arta septa ʒoros koporſo [ʒoroſ kernekwʒes] sepulcri.

Érs.-c. 57. l. Oh te fenes nap egybe, zenwegy ma en welem te wylagoſagodat ma meg wonwan Oh fóld egybe zenwegy ma en welem meg remwlwen Oh kw Zyrtok egy be zenwegyetek ma en welem megrepedózwen Es megh haſadozwan O en edeſſeges fyam egybe zenwegyenek ma my welwnk halottak fel kelwen.

Winkl.-c. 217. l. Nádor-c. 276. l. Oh ennekóm mely banatoſ atte elmenetód en tólem oh en zeretó fyam megfeketúle nekóm az nap ees ez velagh megh fogya *Winkl. 224. Nádor-c. 291. l.* Fódek yndulnak kóuek haſadoznak coporſook meg nylnak Templomnak ſoporlaha le zakad, ees menny eeghelő (?) velagſſagokbol megh ſetetólnek stb. (V. ö. Döbr.-c. 7. l. — Veszpr.-c. 107—108. l.)

Ezek a részletek kétségtelenül Máté ev. 27., 51—53. versére vihetők vissza, azonban a Dialogus vagy Gesták szövege e helyen így hangzik: Tunc terra tremuit et sol sua lumina clausit, poli i. e. coeli moerebant i. e. flebant, sidera i. e. stellae, cuncta dolebant, omne suxus lumen amisit [i. e. perdidit] luna dolendo, recessitque ab alto omnis etheraeus fulgor i. e. splendor, scinduntur lapides duri simul et vela templi, surrexerunt multi apertis tumulis fatentes Christum voce publica deum. — Ezek romlott verssorok gyanánt hangzanak.

Mily óvatosoknak kell lennünk abban a tekintetben, hogy egyes részleteket kódexíróink (magyar szerzőink) meghatottságából eredetteknek gondoljunk: Varga D. mutatja meg azzal, hogy Toldy Ferencz ilynemű megjegyzéseivel szemben rámutat a latin forrás szövegekre (84. l.) A 92. lapon Bonaventurát idézi hasonló czélból. Kritikája helyességének támogatására ide irjuk a Winkl-c. 96. és 219. lapján olvashatók latin szövegét: O inaequa commutatio: Joannes pro Ihesu traditur, servus pro domino, discipulus pro magistro, filius Zebedei pro filio Dei, purus homo pro vero deo.

De nem folytatjuk tovább. Óhajtjuk, hogy Varga Damjánnal minél gyakrabban találkozzunk a régi magyar irodalom kevéssé látogatott berkeiben. Készültsége, buzgósága, bizonyosan részesülni fog feljebbvalói támogatásában; mi pedig örömmel várjuk kutatásai eredményét, melyek sora gazdagítani fogja nemzeti irodalmunk történetét s nemcsak neki, hanem mesterének Gyulai Pálnak is méltó elismerést biztosít.. *c.*

REPERTORIUM.

A. H. E. A népdalról. Soproni Napló 64. 65. sz.

Adi Endre. Versek. Ism. *S.* Szilágy 29. — sz. ik. Bud. Hírl. 326. sz.

Aikelin, G. Wilhelm. Petőfi Sándor. Oberwarther Sonntags-Ztg. 38. sz.

Andronicus. A csonkatorony alól. Nemzet 243. sz.

Arany János emlékezete. (A csonkatorony felavatása). Nagyvárad 208. sz.

»Az elveszett szabadság megsiratása.« Fejérmegy. Napló 99. sz. (XVIII. száz. költemény.)

Balassa Bálint. Bud. Hírl. 263 sz.

Balla Miklós. Versek. Ism. Sebestyén Ede. Magy. Kritika 24. sz. — t. r. Uj idők 27. sz.

Ballangó. Petőfi-ház. Művész-Világ 9. sz.

Bársony István. Petőfi szerelme. Székely Nemzet 114. sz.

Bartha György. Fábchich József élete és munkái. Magy. Sion 513—550. 593—615. 675—704. l.

Bartha József. A Toldi-monda. Ism. Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 743—747. l.

Békefi Antal. Egy kis batisztruha. Ism. Sebestyén Ede. Magy. Kritika. 20. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 36. sz.

Békesi Emil. Magy. irók az Anjouk és utódaik korában. (1301—1458). Kath. Szemle 573—595 761—820. l.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom története I. Ism. Viszota Gyula. Magy. Kritika. 21—22. sz.

Bolygó. Petőfi-ház. Magyar Géniusz 33. sz.

Bóth Ferencz. Telegdi Miklós élete és művei. Szegedi kegy. r. gym. értes. 29—112 l. Önállóan is megjelent.

Bruckner Viktor. Ein Lorbeerblatt am Grabe Petőfis. Oberwarther Sonntags-Ztg. 31. sz.

Buza Barna. Petőfi. Felsőmagyarorsz. Hirlap 60. sz.

Genner Lajos. Ostorpattogás. Ism. Magy. Szemle 40. sz.

Cs. J. Szeczessió a szépirodalomban. Abauj-Kassai Közl. 70. sz.

Csapó Antonin. Kisfaludy Sándor és Horatius. Esztergomi főgym. értes. 3—54. l.

Császár Elemér. Faludi Ferencz Bod Péter és Rajnis József megvilágításában. Phil. Közl. 716—720. l.

Czarnia Szilárd. Sipulusz. Határőr 23. sz.

Czimmermann János. Nyelvujítók és nyelvművelők Barczafalvi Szabó Dávid fellépéséig. Tatai algym. értes. 3—20. l.

Damokos Ferencz. Sahib. Ism. Morvay Győző. Magy. Kritika 23. sz.

D'Artagnan. A kassai szinészet multjából. P. Hírl. 268. sz.

Deák Kálmán. Petőfi Szatmáron. Szatmár és vid. 32. 33. sz.

Dér István. Palóczi Horváth Ádám Hunniás-a. Temesvári főgym. értes. 1—40. l.

Doktor Apáczai. Szubjektivizmus a regényben. Polit. Hetiszemle 28. sz.

Endrődi Sándor. Szendrey Julia. Nagyvár. Napló 175. sz.

Endrődi Sándor. Csokonai Csurgón. (Adalék a költő életéhez.) Magy. Hírl. 310. sz.

Endrődi Sándor. Összegyűjtött költeményei. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 37. sz.

Epizódok Petőfi életéből Magy. Géniusz 31. sz.

Erdősi Dezső. Petőfiről. Pestmegy. Hírl. 31. sz. és Szolnok-Doboka 32. sz.

Ferenczi Zoltán. Vásárhelyi daloskönyv. Ism. Kardos Albert. Phil. Közl. 730. l.

Fodor Gyula dr. Kölcsey Ferencz sírjának megkoszorúzása. Szamos 44. sz.

Gabányi Árpád. Az anyósok. Vígj. 1 felv. Először adták a Nemz. színházban szept. 15-én. Ism. Szomaházy István. P. Napló 257. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 257. sz. — B. S. Magy. Hírl. 256. sz. — Huszár Vilmos. Nemzet 256. sz.

Gagyi Dénes. A kurucz idők epikája. Egri főreál. ért. 3—39. l.

Gárdonyi Géza. A kékszemű Dávidkáné. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — O. E. Hét 31. sz.

Gelenczey Miháltz János. A feledésbe ment költő. (Pap Endre). Nyitramegy. Közl. 38. sz.

Gombocz Zoltán. Bánkban egy ismeretlen franczia földolgozása. Bud. Szemle. 99. köt. 460—466. l.

Gyulai Ágost dr. Arany és Petőfi barátsága. Budapesti I. ker. főgym. értes. 7—16. l.

Hajó Sándor. Dombai úr felesége. Vígj. 1 fel. Először adták a Nemz. színházban sept. 15-én. Ism. Szomaházy István. P. Napló 257. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 257. sz. — B S Magy. Hírl. 256. sz. — Huszár Vilmos. Nemzet 256. sz.

Halászy Caesar. Petőfi emlékezete. Egri Híradó 61. sz.

Hegedűs Lóránt. Jókai atyja. Pápai Lapok 20. sz.

Herczeg Ferencz. Gyurka és Sándor. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle. 29. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 845. hasáb.

Hollósy Béla. Faludy Ferencz élete és költészete. N. Károlyi kat. főgym. értes. 3—50. l.

Hollósi István. Én. Ism. t. v. Uj idők 27. sz.

Horváth Cyrill. A magyar irodalom története. I. köt. Ism. a. Magy. Kritika. 21—22 sz. — Polit. Hetiszemle 27. sz.

Hungarus. Petőfi szelleme. Polit. Hetiszemle 31. sz.

Huss Gyula. Petőfi Sándor. Kis Czell és vid. 5. sz.

i—l. Petőfi. Magy. Kritika 21—22. sz.

Imrik Péter dr. Petőfi emlékezete. Nagyváradi Napló 147. sz.

Janovics Jenő. E. Kovács Gyula. Nagyváradi Napló 178. sz.

Jobbágy Miklósné. A kenyér. Regény. Ism. P. L. Magy. Kritika. 19. sz.

Jókai Mór. Öreg ember nem vén ember. Ism. Nemzet 268. sz. — Rothhauser Miksa. P. Lloyd 234. sz. — Délmagyar. Közl. 221. sz.

Jókai Mór. Költemények. Ism. Ó. Bud. Szemle 100. köt. 138—145. l.

Josephi, J. Ueber Madách's »Tragödie des Menschen«. Nagyszebeni ág. theol. pädag. seminar. értes. 3—16. l.

Junius. Kőrösi Csoma Sándor. P. Napló 249. sz.

Junius. Péterfy Jenő. P. Napló 314. sz.

K. B. Balassa Bálint szerelme. Szolnok-Doboka. 35. sz.

Karácsonyi János dr. Toldy Miklós származása. Kath. Szemle 749—760. l.

Kazinczy Ferencz utolsó levele. (Az 1831-iki koleráról és parasztlázadásról) Széphalom, Aug. 18. 1831. Közli Becske Bálint. Zemplén 39. sz.

Kemechey Jenő. Mara rózsái. Ism. Egyetértés 243. sz. — G—r. I-e. Magy. Szemle 37. sz. dr. Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — Sas Ede. Nagyvárad 173. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 1100 hasáb.

Kempfné Borostyáni Irma. Másodvirágzás. Vígj. 1 felv. Először adták a Nemz. Színházban szept. 15. Ism. Szomaházy István. P. Napló 257. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 257. sz. — B. S. Magy. Hírl. 256. sz. — Huszár Vilmos. Nemzet 256. sz.

Kiss Gyula dr. Petőfi emlékezete. Komáromi Lapok 31. sz.

Kóbor Tamás. A csillagok felé. Ism Osvát Ernő. Hét 33. sz.

Komoróczy Miklós. A virágok költőjéről. (Kiszakított lapok Tompa Mihály életéből). Rozsnyói kath. főgym. értes. 3—20. l.

Körösi László dr. Arany János emléke. Orsz.-Világ 36. sz.

Kossuth Ferencz. Petőfi emléke. Pestmegy. Hírl. 32. sz.

Kováts Antal. Petőfi költői szelleme. Kecskem. Napló 13. sz.

Kováts Antal. Horváth Döme. (Képpel). Kecskeméti kegyr. főgym. értes. 8—19. l.

E. Kovács Gyula. Petőfi emlékezete. Nagyvárad 153. sz.

E. Kovács Gyula. Petőfiről. Hasznos Tanácsadó 6. sz.

Kőváry László. Találkozásom Petőfivel, végnapjaiban. Aranyosvidék 30. sz.

Kubányi Béla. A magyar nemzeti líra egy ujabb képviselőjéről. Eperjesi Lapok 37. 38. sz (Szabolcska Mihályról.)

L. B. Petőfi Arany, Goethe. Magy. Kritika 23. sz. és Nemz. Iskola 36. sz.

Lampérth Géza. Megjöttek a huszárok. Vígj. Ism. F. Magy. Kritika. 19. sz.

Lantos. Petőfi. Borsodmegy. Lapok 60 sz.

Lázár Béla. Goethe és a magyar irodalom. Nemzet 236. sz.

Lőrinczy György. A magam földjén. Ism. Somogyi Gyula. Magy. Kritika. 19. sz.

Luby Sándor. Vergődés. Ism. Budap. Hírl. 234. sz. — Vasár. Ujs. 34. sz. — Művész Világ. 10. sz. — Magy. Szemle 40. sz. — Uj idők 33. sz. — Magy. Géniusz 35. sz. — Sebestyén Ede. Magy. Kritika. 24. sz. — Magy- Szalon 31. köt. 1320 hasáb.

Madách diadalai. Sárosi Hírl. 26. sz.

Magyar novella-iróink. Magy. Szalon 31. köt. 845—854. hasáb.

Maksziányi Dezső dr. Koroda Pal. Magy. Géniusz 38. sz.

Marton József. Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták. Irodalomtörténeti korrajz. Nagyszombati érs. főgym. értes. 17—128. l. — Ism. Dr. Pethő. Magy. Sion 704—707. l.

Marton József. Petőfi Sándor halála. Nagyszombati Hetilap 31. sz.

Méry Károly. Tolongásban. Ism. Magy. Szemle 44. sz.

Micsinay János. Petőfi aszódi életéből. Selmeczb. Hetilap 31. sz.

Molnár Ferencz. A csókok éjszakája. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika 23. sz.

Móra Ferencz. Petőfi Sándor. Félegy. Hírl. 61. sz.

Móra István. Petőfiék Félegyházán. Félegyh. Hírl. 61. sz.

Móricz Pál, ifj. A magyar föld urai. Ism. Somogyi Gyula. Magy. Kritika 19. sz.

Murai Károly. Víg történetek. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 255. sz.

Murai Károly. Mese-mese. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — Doktor Apáczai. Polit. Hetiszemle 34. sz.

Nesselfeld Miklós. Petőfi Sándor halálának ötven éves fordulójára. Aranyosvidék 30. sz.

Novotny Henrik. Altorjai Apor Péter báró »Metamorphosis«-a. Érsekujvári kath. főgym. értes. 3—19. l.

O. Reviczky Gyula. Bars 28. sz.

Orbán Balázs. Petőfi. Székely Lapok 61. sz.

Ötven esztendő. Emlékezés Petőfire. Magy. Szalon 31. köt. 913—938. hasáb.

Papp Dániel. Marcellusz. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 255. sz.

Papp Dániel. Utolsó szerelem. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — Doktor Apáczai. Polit. Hetiszemle 33. sz.

Pásztor József. A boldogság meséiből. Ism. Erényi Nándor. Orsz.-Világ 30. sz.

Pásztor József. Petőfi és a bankárleány. Magy. Géniusz 31. sz.

Pataj Sándor versei. Ism. Egyetértés 243. sz. — Vasár. Ujs. 36. sz. — Magyar Szalon 31. köt. 1320. hasáb.

Pekár Gyula. Az esztendő legendája. Ism. i. Polit. Hetiszemle 32. sz.

Perényi József. Endrődy János életrajza. Ism. Kiss Ernő. Kath. Szemle 734—737. l.

Péterfi Tamás. Petőfi regék. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika 21—22. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 1097. hasáb.

Péterfi Tamás. Szitt yadalok. Ism. Farkas Emil. M. Kritika 21—22. sz.

Petőfi utolsó levele. Aranyosvidék 31. sz. (Petőfi Sándornéhoz. M. Vásárh. 1849. jul. 29.) — Délmagy. Közl. 173. sz.

Petőfi a rablók között Néprege a Homoród mentéről. Magy. Géniusz 31. sz.

Petőfi diákkorából. Orsz.-Világ 31. sz.

Petőfi dicső-ége. Fejérmegy. Napló 85. sz.

Petőfi emlékezete. Fonografba mondták: Jókai Mór, Gyulai Pál, Vadnay Károly, Szász Károly, és Kossuth Ferencz. Magy. Szalon 31 köt. 921—928. hasáb.

Petőfi emlékezetére. Irta egy szegedi 48-as honvéd. Szegedi Napló 191. sz.

Petőfi Selmeczbányán. Selmeczbányai Hetilap 30. sz.

Petőfi Székesfejérvárott. Fejérmegy. Napló. 82. 83. sz.

Pintér Kálmán. Magy. drámai mesék. Ism. Vass Bertalan. Kath. Szemle 927—930 l.

Porsche Vilmos. Kalvária. Ism. Vasárn. Ujs. 42. sz.

Prubszky Pál. Bessenyei és a nemzeti ébredés. Nyiregyházi ág. főgym. értes. 3—16. l.

Rácz Mihály. Arany János emléke. Nagyvárad. 207. sz.

Rádl Ödön. Az irodalom és a társadalmi harcz. Nagyvárad 202. sz.

Rakodczay Pál. »Az ember tragédiája« eszméje. Közérdek 38 sz.

Révész Béla. Petőfi életéből. Selmeczbánya. Híradó 31. sz.

Rózsa Miklós. Nászút hármasban. Ism. Magy. Szemle 35. sz.

Rozvány György. Apróságok Arany János életéből. (— följegyzései alapján). P. Napló 275. sz.

Rupp Kornél. Arany Toldijának fejtegetése. Ism. a. Magy. Kritika 20. sz.

S. E. Endrődi Sándor. Nagyvárad 153. sz.

Samu János. Sztárai Mihály két drámájáról. Hajnal 4. sz.

Sebestyén Károly dr. Az uj költészet. Magyarország 244. sz.

Simkó József. Madách Imre. Alkotmány 270. sz.

Stamborszky Lajos. Tempi passati. Ism. Botond. Szombathelyi Ujs. 16. sz.

Sz. J. Lauka Gusztáv. Magy. Állam. 254. sz.

Szabó Adorján. A Conversations-Lexiconi pör története. Kassai prémontr. gym. értes. 1—64. l.

Cs. Szabó Kálmán. A rajongó. Regény. Ism. Sz. Á. Magy. Kritika 19. sz.

Cs. Szabó Kálmán. Egy sírhalom. Orsz.-Világ. 33. sz. (E. Kováts Gy.-ról.)

Szántó Zsigmond dr. Lenau viszonya a magyarsághoz. Lugosi főgym. értes. 11—44. l.

Szászy Iván dr. Petőfi emlékezete. Ó-Becse és vid. 33. 36. sz.

Szathmáry Zoltán. Dolorosa. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle. 31. sz.

Szeged és a Petőfi-Család. (Petőfi Zoltán szegedi tartózkodása.) Szegedi Napló 191. sz.

Szele Béla. Petőfi. Brassómegy. Hirl. 60. sz.

Szendrey Imre. Csokonai Lillája. Nagy-Kunság 28—32. sz.

Sziklay János. Petőfi sírján. Pestmegy. Hírl. 32. sz.

Sziklay János. A testvérek. Regény. Ism. Magy. Szemle 45. sz.

Szomaházy István. Páratlan szerdák. Ism. si-r. Magy. Kritika 20. sz.

Tolnai Lajos. A nagygyárosék. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika 23. sz. — M. J. Polit. Hetiszemle 38. sz.

Tóth Béla. Vers és próza. Pesti Hirl. 244. sz.

Tóth Pál. Petőfi. Szabadság (Miskolcz). 56. sz.

Turzó Ferencz. Robinzon és a mi Robinzon-irodalmunk. Nyitrai kath. főgym. értes. 3—83. l. — Önállóan is megjelent.

Ujlaky Antal. A vidéki szini kritika Vágvölgyi Lapok 16. sz,

Vadnay Károly. Laukáról. P. Napló 310. sz.

Vojtkó Pál. A reformáczió korának hangulata a magyar irodalomban. Soproni ev. lyc. értes 3—16. l.

Vutkovich Sándor dr. beszéde a »Toldy körnek« Petőfi ünnepén. 1899. okt. 29-én. Nyugatmagy. Híradó 249. sz.

Werner Gyula. Olga. Regény. Ism. Morvay Győző. Magy. Kritika 21—22. sz.

Werner Gyula. Megvirrad még valaha. — Kendi Imre házassága. Ism. n. Bud. Szemle. 100. köt. 295—298. l.

Zalár József. Petőfi Egerben. Hevesmegy. Tanügy. 8. sz.

Zboray Aladár. Aranyrozsda. Ism. Egyetértés 243. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.